

ՆԱՀԱՏԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
ԾՆՆԴԵԱՆ 100-ԱՄԵԱԿԻՆ
ԱՌԹԻՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Paris - 1985

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

ԷՆ

«Փրցուելիք Ուղեղներ»

1885-1915

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԱՀԱՏԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
ԾՆՆԴԵԱՆ 100-ԱՄԵԱԿԻՆ
ԱՌԹԻՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
1885 - 1915

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

ԵՒ

«ՓՐՑՈՒԵԼԻՔ ՈՒՂԵՂՆԵՐ»

Paris
1985

Այս գիրքը կը ձօնենք՝ անունով Հայ, այն կեղծ ազգաւեր
առաջնորդներուն, որոնց սխալ քաղաքականութիւնը՝
24 Ապրիլ 1915-ի յանգեցաւ:

Այս գիրքը կը ձօնենք՝ անունով Հայ, Սփիւռքի այն կեղծ
ազգաւեր առաջնորդներուն, որոնց սխալ քաղաքականութիւնը՝
նոր 24 Ապրիլներու կրնայ յանգիլ:

Յովհաննէս ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

* * *

15 Ապրիլ 1985

«Այլասերում»

1911

«Ռոմբէն ՍԵՒԱԿ»

«Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր» ու շարքէն:

* * *

... Աշխարհիս բոլոր մարդասպաններն ու բոլոր չարագործները ձեռք ձեռքի տուած՝ պիտի չկրնային այնքա՛ն երիտասարդ, այնքա՛ն խոստմնալի, այնքա՛ն ընտրուած հոգիներ սպանել քան Շօփէնհատէր մը, Նիցչէ մը, Պայրըն մը... :

Այլասերած մանուկներու օրօրոցներուն մէջ պէտք է փնտռել անձնասպանութեան քարոզիչները, յոռետեսութեան առաքեալները, ապականութեան մարգարէները:

Անոնք կը ջլատեն գործունէութեան ամէն տենչ, երջանկութեան ամէն յոյս, սրբութեան ամէն հաւատք:

Անոնք չեն յառաջդիմեր այլ կ'ոստնուն, չեն երազեր այլ կը զառանցեն, չեն օրհներ այլ կը նզովեն, չեն սիրեր այլ կը տոփան:

Իրենց երգը հայհոյանքի մը պէս ամբարտաւան է, իրենց ժպիտը հեգնութեան մը պէս վիրաւորիչ:

Օրինակ կ'ուզէ՞ք: Բայց ամէն ազգերէ աւելի Հա՛յ մտաւորականութիւնը կը վիստայ այս բացասական հանճարներով: (.....)

Կէս-հանճարներ չա՛տ: Բայց երբ ցեղի մը մտաւորական բանակը տաղանդաւոր փոքրիկ վիժուկներով միայն կը լենայ՝ անհանդուրժելի, գայթակղեցուցիչ, դատապարտուած ցեղ մը կ'ըլլայ այն: (.....)

... Ու մենք փոխանակ արմատախիլ ընելու, տգիտօրէն կ'ընտրենք էն ախտավարակ ծիւերը ու զիրենք միայն կը մշակենք:

Այն բոլոր առոյգ, պայքարող, գուարթ ու աչքաբաց երիտասարդութիւնը, որ կը լեցնէ մեր վարժարանները, կ'առնենք օր առաջ գործի տալու համար... :

Իսկ այն քանի մը ճղճիմ, տժգոյն ու տխուր տղաքները, այն պատանի ծերունիները, որ արեւէն ու պայքարէն խու-

սափելով՝ դպրոցի մուֆ անկիւններուն մէջ թուղթ կը մրոտեն, անոնք դպրոցէ դպրոց, երկիրէ երկիր, համալսարանէ համալսարան կը ղրկենք:

Խեղճե՛րը...: Անոնք կը լեցնեն պանդուխտ ուսանողի գերեզմանները, անոնք կը լեցնեն հարուստի նախասենեակները ու վաճառականի գրասենեակները. հիւանդանոցի խշտեակները անոնք կը լեցնեն...:

Ու կը պատահի մեզ ա՛յն ինչ որ ո՛չ մէկ քաղաքակիրթ ազգի չէ պատահած:

Մեր գիւղացի ու շուկայի դասակարգը աւելի մտացի է քան ա՛յն որ մտաւորական կը կոչուի. ընթերցողը աւելի ողջամիտ է քան գրողը, առաջնորդուողը աւելի հեռատես է քան առաջնորդողը. ուրիշ խօսքով՝ մարմինը աւելի խելացի է քան ուղեղը...: (.....)

Բնախօսական օրէնք մըն է, որ մարմինը իր մէջէն քիչ քիչ կը չէզոքացնէ, կ'անջատէ, կը վտարէ այլասերած մասերը:

Նոյն օրէնքով միայն կարելի է բացատրել՝ թէ ինչո՞ւ մեր մտաւորականութեան ու մեր հասարակութեան միջեւ գտնուող կապը քիչ-քիչ կը բարակնայ:

Ցեղը կը մնայ առաւել քան երբեք առո՛ղջը, ու իր մէջէն կը չէզոքացնէ, կ'անջատէ, կը վտարէ օտարացած ու այլասերած տարրերը:

Գլուխը մարմինն կապող նիւար պարանոցը երթալով կը բարակնայ: Ու հեռու չէ գուցէ այն օրը, երբոր վիզը փրթելով՝ մեր մտաւորականութիւնը անմարմին գլուխ մը պիտի ըլլայ միայն, եւ մեր ցեղը՝ անգլուխ մարմին մը...:

Ձէ՞ք տեսներ արդէն թէ ի՛նչպէս շատ մը դրագէտներ լիրբ քաջութիւնը ունին յայտարարելու՝ թէ իրենք ժողովուրդին համար չէ՛ որ կը գրեն:

Ոչ, հօտին ու հովիւներուն միջեւ անհասկացողութիւնը երբեք այսքան մեծ չէր եղած:

Գառնուկի պէս անզէն ցեղ մը ամէն օր, ամէ՛ն օր կը յօշոտուի: Իսկ մեր գամբռները խելօքցեր, փիլիսոփայացեր, քաղաքակիրթուեր են, տիեզերական եղբայրակցութեան մը խօսքերը կ'ընեն մեզի, ու կ'երազեն այն հեռաւոր օրուան՝ ուր գայլ ու գառնուկ մէկտեղ կ'արածուին...:

Մանուկի պէս տգէտ ցեղ մը ուսման կաթին է կարօտ, այն բարի ու անարատ ու սպիտակ կաթին, որ հիւանդներն

իսկ կարենային մարտել:

Իսկ մեր համալսարանականները, որ մեր մտաւոր ստնտու մայրերը պիտի ըլլային, դեռ կերածնին չմարսած կուզան մեր առջեւ փսխելու . . . :

Որբուկի պէս անտէր ցեղ մը հուժկու, ու լուսեղ ու սիրտբուխ բարբառի մըն է ծարաւ. իսկ մեր դրագէտները հանելուկային, առեղծուածային, խաւարակուռ բաներ կ'ըսեն իրեն, ու մեր քերթողները՝ գրիչնին հայ արեան մէջ թաթխելէ վերջ՝ չինարէն տաղեր կը գրեն որպէսզի մա'րդ չհասկընայ . . . : (.)

Հեռո՛ւ մենէ՛ ախտագի'ն մտաւորականներ: Դուք ցեղին ուղեղն էք. բայց երբ այդ ուղեղը ուրիշ կերպ չի կրնար խորհիլ քան յուսահատեցնելով մեր կենսունակութիւնը, մենք պիտի փրցնենք ու նետենք այդ ուղեղը:

Մենք նոր միտքեր, նոր սրտեր, նոր հոգիներ պիտի դարբնենք:

Մեզի կարմիր ու մսուտ շուրթներով, ուժեղ ու ժպտուն գրականութիւն մը պէտք է:

Մեզի առողջ ու երիտասարդ մտաւորականներ պէտք են: Զուկն իր գլուխէն կը հոտի, ազգն՝ իր մտաւորականներէն: Անոնք են ցեղի մը գլուխը: Կրնայ մարմինը շատ ուժեղ ու շատ գործունեայ ըլլալ, բայց երբ ուղեղը խաթարուած է՝ այդ մարմինն շարժումը պիտի ըլլայ միա՛յն յիմարական գործունէութիւն եւ անպտուղ յոգնութիւն:

Ահա թէ ինչո՞ւ իրական վտանգները թողլով՝ հովերուն դէմ, ու մենք մեզ դէմ կը պայքարինք:

Ահա թէ ինչո՞ւ փոխանակ յառաջդիմելու՝ խենթերու պէս կեցած տեղերնուս վրայ կը ցատկենք, երկու հազար տարիէ ի վեր . . . :

Այո, մեր ցեղը տարօրինակապէս կենսունակ ու աշխատող ցեղ մըն է: Այո՛, մեր հնամենի նաւը դեռ ջուրերուն վրայ կը ծփայ, դեռ չընկղմեցաւ: Բայց ի՞նչ է պատճառը, որ երէկուան նաւակները մեզ արդէն անցան, ու մենք Ուրուական Նաւին պէս կը ծածանինք դեռ, անխորասուզելի՛, բայց եւ հաստատ ցամաքի մը հասնելու անկարող . . . :

Ասոր պատճառները շատ բարդ են անչուչտ: Բայց դըլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ ա՛յն է, որ դեկին գլուխը կը նստեցնենք մեր է՛ն ախտագի'ն, է՛ն ալլասերած, է՛ն անպէտ

ծնունդները:

Սահայն ստո՛յգ, ստո՛յգ կ'ըսեմ ձեզի, վտանգը մեծ է,
չա՛տ մեծ. աւելի մեծ քան կրնանք ենթադրել:

Ժամանակն է հակազդելու, հակազդե՛նք: Մեզի նոր
Ոսկեդար մը պէտք է, նոր Ոսկեդա՛ր մը: Այլասերո՞ւմ, ո՛չ,
վերածնո՛ւնդ . . . :

1911 - Լոզան

Ռուբէն ՍԵՒԱԿ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Պատմուկի պէս անգէն ցեղ մը ամէ՛ն օր, ամէն օր կը յօշոտուի: Իսկ մեր գամբռները խելօքցեր, փիլիսոփայացեր, քաղաքակրթուեր են, տիեզերական եղբայրակցութեան մը խօսքերը կ'ընեն մեզի, ու կ'երագեն այն հեռաւոր օրուան՝ ուր գալ ու գառնուկ մէկտեղ կ'արածուին...»

1911 - Ռուբէն ՍեփԱԿ «ԱՅԼԱՍԵՐՈՒՄ»
«Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջերու շարքէն»:

* * *

Երբ կը կարդանք հերոս-նահատակ, բանաստեղծ Ռուբէն ՍեփԱկի վերի տողերը, իր մարդարէական նախատեսութիւնը մեր այն ատենուան առաջնորդներուն, թուրք եւ հայ եղբայրութեան վրայ յենող, սխալ քաղաքականութեան մասին, մեր սրտի ցաւը կը կրկնապատկուի:

Ռուբէն ՍեփԱկի ծննդեան 100-ամեակի այս օրերուն մենք կ'ողբանք անոր կանխահաս կորուստը:

Մենք կ'ողբանք Ռուբէն ՍեփԱկի նահատակութեամբ, Հայ Ազգին կրած մեծ կորուստը: Եւ կ'ողբանք, այն ատենուան Հայ առաջնորդներուն սխալ քաղաքականութեան զոհ դացած միլիոնաւոր Հայերու կորուստը:

70 տարիներ անցան այն սոսկալի թուականէն, որ Եղեռն կը կոչենք:

24 Ապրիլ 1915-ը միլիոնաւոր Հայերու նահատակութեան տարեդարձն է, բայց միեւնոյն ատեն պատմութեան գիտցըւած թուականներէն ի վեր իր Հայրենի հողերուն վրայ ապրող Հայուն Հայրենիքին մեծ մասին գողցուելուն տարեդարձն է:

Արեւմտեան պետութիւններու աղուէսային քաղաքականութեամբ առաջնորդուած վայրենի թուրքին 100 տարուան պատրաստութեան արդիւնքն է 24 Ապրիլ 1915-ը: Եւ մենք տեւական կուլանք, որ թուրքերը մեզի ջարդած են:

Բայց մենք ինչ ըրած ենք այն 100 տարուան ընթացքին, որ չջարդուինք եւ մեր Հայրենի հողերուն վրայ Ազգ ըլլալով կարենանք ապրիլ:

Ամէն ազգ իր ճակատագիրը իր ձեռքերովը կը կերտէ, իր առաջնորդներուն ձեռքերովը:

24 Ապրիլ 1915-ի տանող վերջին 100 տարուան ընթացքին, Արեւմտեան Հայաստանի մեր առաջնորդները, մեծամասնութեամբ, ազգասիրութեան կեղծ դիմակին տակ, միայն եւ միայն, ծառայեցին թուրքին, եւ թուրքին ուժ տուող Արեւմտեան պետութիւններուն շահերուն:

Այս կեղծ ազգասէրներու շարքը կ'սկսի՝ Պէզճեան եւ Տատեաններու նման ամիրաներով, եւ աւելի ետք, իբր թէ Եւրոպայի ազատութեան գաղափարներով մէջտեղ ելլող Գրիգոր Օտեաններու խմբակով, շարունակելով Ներսէս Վարժապետեան եւ Օրմանեան պատրիարքներով, իր գազաթնակէտին կը հասնի, Գրիգոր Զոհրապի եւ նմաններուն ջատագոված թուրքին հետ եղբայրութեան քաղաքականութեամբ:

Այս բոլոր անձնաւորութիւններն ալ, երեւոյթապէս մեծ հայրենասէրներ էին եւ ազգին շահուն կը ծառայէին: Բայց բոլորն ալ հասարակաց գիծ մը ունէին՝ «Գործակցիլ Թուրքիւ հետ»։ «Ծառայել Թուրքիւ», մոռնալով որ թուրքը գրաւող ուժն էր, որ գրաւած էր Հայուն Հայրենիքը:

Ինչպէս որ Օսմանցի թուրքը ամէն կողմ թալանելով, մինչեւ Վիեննայի դռները գացած էր, եւ հոն ժողովուրդներու միացեալ պայքարի ուժովը ետ մղուած, եւ անկէ ետք քայլ առ քայլ վճնտուած էր մինչեւ Պոլսոյ դռները, այնպէս ալ, Պոլսէն, Անաթօլիայէն, եւ Հայաստանէն վճնտուելը պէտք էր վայրենի թուրքին, մինչեւ իրեն որջը, 7 դարեր առաջ իրեն եկած տեղը, Միջին Ասիոյ խորերը: Եւ թուրքը իր հոգեւարքի այն տարիներուն, իրեն գործակից, Հայ Գուրդլիներ, Հայ Լավալներ, Հայ Բեթէններ գտաւ: Եւ մենք այս Հայ Գուրդլիները, Հայ Լավալները, Հայ Բեթէնները մինչեւ այսօր Սփիւռքի մէջ հայրենասէրներ կը կոչենք:

Այս Հայ առաջնորդները՝ Հայ եւ թուրք եղբայրութիւն կը քարոզէին:

Բնական է, ամէնէն դիւրին ճամբան էր, առաջնորդի մը համար, գործակցիլ գրաւող ուժ եղող թուրքին հետ, եւ անոր արտօնութեամբ եւ անոր թոյլատրած չափով հայրենա-

սիրութիւն խաղալ, առանց գոհողութեան, առանց պայքարի, առանց արիւնի, ընդհակառակը անձնական փառասիրութեան եւ անձնական շահերու առաւելագոյնը վայելելով՝ Ամիրա ըլլալով, Փաշա ըլլալով, Լարչապետի խորհրդական ըլլալով, Մէպուա ըլլալով, Նախարար ըլլալով:

Այս կեղծ ազգասիրութեամբ, այս ինքնախարութեամբ մեր առաջնորդները հասան 24 Ապրիլ 1915-ի:

Միայն «Թորքը մեզի ջարդեց» ըսելով լալը օգուտ չունի: «Ի՞նչու ջարդուցանք» անհկա հասկնալ պէտք է: Հիւանդութեան մը մինչեւ որ արտաճանաչուածը չըլլայ, դարմանը չգտնուիր: Եթէ հասկնանք «Անցեալը», «Ապագան» շահած կ'ըլլանք: Քաղաքականութեան առաջին պայմանը՝ Թշնամին եւ բարեկամը ճանչնալու մէջ կը կայանայ:

«Ո՞վ էր Հայուն թշնամին.» «Ո՞վ էր Հայուն բարեկամը»:

Դարերով ո՞վ շարժարեց Հայ, Յոյն եւ Պալքանեան քրիստոնեայ ժողովուրդները: Եւ ո՞վ ազատեց Արեւելեան Հայաստանը, Յունաստանը եւ Պալքանեան քրիստոնեայ ժողովուրդները:

Այս պարզ իրականութիւնը տեսնելու համար մեծ քաղաքագէտ, մեծ դիւանագէտ ըլլալու պէտք չկար:

Բայց այս պարզ իրականութիւնը տեսնելու համար շատ կարեւոր յատկանիշ մը պէտք էր: «պատուաւոր ըլլալ», «Հոգին թշնամիին չծախած ըլլալ»: Առաջնորդ մը՝ հայրենասէ՞ր է, թէ հայրենադա՞ւ, այս է հարցը:

Այս գիրքին մէջ պիտի գտնէք երկու հայու տիպարներ: Մէկը Պատրիարք, միւսը բանաստեղծ: Պատրիարքը՝ Թուրքին կողմէ մեռցուելու վախէն հոգին կը ծախէ Թուրքին: Բանաստեղծը՝ հոգին չծախելու համար Թուրքին, ուզելով մեռնելու կ'երթայ:

Այս գիրքը՝ կեղծ ազգասէր առաջնորդներուն պատճառ եղած մեծ աղէտին սրտի ցաւով է գրուած:

Այս Գիրքը՝ Սփիւռքի կեղծ ազգասէր առաջնորդներուն Մայր Հայրենիքի պատճառելիք վտանգներու մտահոգութեամբ է գրուած:

Մաղթենք որ «պատմութիւնը կրկնութիւն է», ըսուած կարգախօսը Հայ Ազգին համար չիրականանայ:

Ա. կը բաւէ՛ Հայ Ազգին քայած տառապանքը:

Ռուբէն Սեւակ էւ «Փրցուելիք Ողբերգեր»

Ա. մաս

«...Չուկն իր գլուխէն կը հոտի, ազգն՝ իր մտաւորականներէն.
Անոնք են ցեղի մը գլուխը»:

...սա, սարսուղ շատ ուժեղ ու շատ գործունեայ ըլլալ, բայց
էրբ ողեղը խաթարուած է՝ այդ մարմնին շարժումը պիտի ըլլայ
միայն չինարական գործունէութիւն էւ անպտուղ յոգնութիւն:

Ահա թէ ինչո՞ւ իրական վտանգները թողլով՝ հովերուն դէմ
ու մենք մեզ դէմ կը պայքարինք:

Ահա թէ ինչո՞ւ փոխանակ յառաջդիմելու՝ խենթերու պէս
կեցած տեղերնու վրայ կը ցատկէնք երկու հազար տարիէ
ի վեր ...»:

1911 Ռուբէն Սեւակ «ԱՅԼԱՍԵՐՈՒՄ»

«Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջերու շարքէն»:

* * *

**Ներսէս Պատրիարք Վարժապետեան
ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ԹԷ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱԽ
ԵՐԿՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔ,
ԵՒ ԵՐԿՈՒ ԿԵՑՈՒԱԾՔ
Առաջին պատրիարք
Պոլսոյ Յունաց տիեզերական պատրիարքը
Կրէկորիոս**

Տարի 1821

Յունաստանի մէջ ժողովուրդը ապստամբած է Օսմանցիներուն դէմ, վերջ տալու համար դարերու գերութեան:

Օսմանցի թուրքը ամէն տեսակ վայրագութեան կը դիմէ զսպելու համար ապստամբութիւնը, բայց չի յաջողիր:

Այն ատեն կը դիմէ ուրիշ սատանայական միջոցի մը: Պոլսոյ Յունաց Պատրիարքին, իբրեւ Օրթոտոքսներու տիեզերական պետը: Կ'ստիպէ պատրիարքը Յունաստանի ժողովուրդին հրահանգել՝ վերջ տալու համար ապստամբութեան:

Յունաց պատրիարքը քաջաբար կը մերժէ այդ դաւաճանութիւնը:

Եւ թուրքերը այս հերոս պատրիարքը եւ Սինոտի մետրոպոլիտները կը կախեն Պոլսոյ Ֆէնէրի Յունաց պատրիարքարանի մայր դռան առջեւ, իբրեւ մեղսակից ապստամբութեան: Պատրիարքին նահատակութեան լուրը կը տարածուի ամէն կողմ: Յոյն Յեղափոխականներուն պայքարի ուժը աւելի կը զօրանայ:

Այդ դէպքը պատճառ կ'ըլլայ որ Յոյներուն կրօնակից Ռուսերը պատերազմ յայտարարեն Օսմանցիներուն դէմ:

Ռուս բանակը կը ջախջախէ թուրքերը:

Տարի 1829: Էտիրնէի համաձայնագրով Ռուսերը կ'ստիպեն թուրքերը, որ ճանչնան Յունաստանի անկախութիւնը:

Յունաստան փրկուած է:

* * *

Երկրորդ Պատրիարք Պոլսոյ Հայոց Պատրիարք Ներսէս Վարժապետեան

Թուրքերը, Պալքաններու մէջ շարունակուող Ռումէն, Սերպ եւ Պուլկար ազատագրական շարժումները արիւնի մէջ խեղդել կը փորձեն:

Այդ ջարդերը Ռումէն, Սերպ եւ Պուլկար ժողովուրդներու պատմութեան ամենասարսափելի էջերն են:

Տարի 1876

Ռուս պետութիւնը կրկին Պալքանեան ազգերուն օգնութեան կը հասնի: Պատերազմ կը յայտարարէ Թուրքերուն, Պալքաններու մէջ, եւ Կովկասի ճակատին վրայ:

Ազատութեան նոր յոյս մը կը ծագի Ռումէններուն Սերպերուն եւ Պուլկարներուն, ինչպէս նաեւ Հայերուն համար:

Կովկասի մէջ պատերազմող Ռուսական բանակին մէջ մեծ թիւով Հայեր կան: Հայ զինուորներ, Հայ սպաներ եւ Հայ զօրավարներ:

Հայ ժողովուրդին ազատութեան ժամը հնչած է: Դարերու գերութիւնը պիտի վերնայ: Ջարդերը վերջ պիտի գտնեն: Արեւմտեան Հայաստանի Մայր Հողը իր ժողովուրդին պիտի վերադարձուի:

Օսմանեան կայսրութիւնը միանգամընդմիշտ պիտի խորտակուի, եւ Մոնկոլ-Թուրան աւազակներուն դարաւոր տիրապետութեան վերջ տրուելով, աշխարհի առաջին քաղաքակրթութեան բնօրրան Անաթոլիան պիտի յանձնուի իր բնիկ ժողովուրդներուն:

Այդ պատերազմին վերջաւորութեան՝ Ռումէնները, Սերպերը եւ Պուլկարները, Յույներուն նման իրենց ազատութեան տիրացան Ռուսերուն շնորհիւ:

Բա՛յց, բայց Հայ ազգին համար այս յոյսը չիրականացաւ: Աւստրիական եւ Անգլիական կայսրութիւնները հակառակ էին Պոլսոյ եւ Անաթոլիայի ազատագրման: Իրենց ապագայի սատանայական ծրագիրները դնէին: Որոշած էին Պոլսոյ եւ Անաթոլիայի մէջ պահել եւ զօրացնել Թուրքերը,

արգելք ըլլալու համար Ռուսերուն Միջերկրական իջնելուն:

Քրիստոնեայ եւ Ռուսերու բարեկամ Հայաստանի մը տեղ, կ'ուզէին մոլեռանդ իսլամներով բնակուած, Անաթոլիայէն մինչեւ Հնդկաստան երկարող շրջան մը ստեղծել, որ բնական թշնամին պիտի ըլլար Ռուսերուն:

Այս քաղաքականութիւնը կը շարունակուի մինչեւ այսօր անփոփոխ:

Անգլիական, Աւստրիական եւ Օսմանեան խմբակը այս ծրագրին իրականացման համար աշխատեցաւ, դիմեց ամէն միջոցի եւ նաեւ օգտուեցաւ Պոլսոյ Հայ աւագանիէն:

Որովհետեւ դաւաճաններ կային Պոլիս, Հայ անունով:

Պոլիս: Հայութեան այս սուտ դրախտը իրականութեան մէջ մեր բոլոր դժբախտութիւններուն աղբիւրը եղաւ:

Թուրքերը Անաթոլիա խուժած ատեննին, օգտուեցան Հայերուն եւ Յոյներուն միջեւ դարբեէ իվեր տեւող թշնամութենէն, եւ Հայերը գործածեցին Յոյներուն դէմ իբր հակակշռիչ ուժ:

Եւ մենք ինկանք այդ ծուղակը:

Թուրքերուն դէպի Կոստանդնուպոլիս յառաջացման շրջաններուն հետեւեցանք անոնց, երբեմն բռնի, շատ անգամ մեր կամքովը: Պարպեցինք Հայաստանի Մայր Հողը, կազմելու համար նոր գաղութներ, Թուրքերու կողմէ գրաւուած Արեւմտեան Անաթոլիայի հողերուն վրայ, նման այն թռչուններուն, որոնք գիշատիչ կենդանիներուն կը հետեւին եւ անոնց մնացորդներովը կը սնանին:

Երբ 1453-ին, Թուրքերը Պոլիսը գրաւելով Բիւզանդական կայսրութեան վերջ տուին, Ֆաթիհ Սուլթան Մեհմէտ Պրուսայէն Պոլիս բերել տուաւ Յովակիմ Եպիսկոպոսը եւ զանիկա Հայոց Պատրիարք հռչակեց, Յունաց Պատրիարքութեան դէմ իբր հակակշռիչ աթոռ:

Այս Յովակիմ Եպիսկոպոսն է առաջին դաւաճանը Հայութեան, Հայաստանի պարպումին առաջին պաշտօնական պատասխանատուն:

Այդ օրէն ետք կամաց կամաց Հայաստանը ամայացուցինք եւ մեր ուժերը ժողուեցինք Պոլիս, օգտուելու համար Օսմանեան կայսրութեան կեղրոնին ընծայած նիւթական առաւելութիւններէն:

Այս ձեւով կազմուեցաւ Պոլսոյ Հայոց սուտ դրախտը:

Աշխատեցանք դարերով Պոլսոյ մէջ Օսմանցի Թուրքին ի նպաստ, ծախելով մեր հոգին, շահելու համար մեր ստամոքսը: Այս ձեւով Պոլսոյ մէջ մէջտեղ եկաւ հայ հարուստներու դասակարգ մը, որ ո՛չ մէկ կապ ունէր Հայաստանի հետ, ո՛չ մէկ մտահոգութիւն ունէր Հայութեան ապագային եւ Հայաստանի ժողովուրդին համար:

Տարի 1876

Օսմանեան կողովուրտի կայսրութեան հաւատարիմ Պոլսահայ հարուստներուն մէջ, կան Ամիրաներ, վաճառականներ, սեղանաւորներ, մտաւորականներ, կղերականներ եւ ամէնուն գլուխը՝ Պատրիարք մը, Ներսէս Վարժապետեան:

Արեւմտեան Հայաստանի հողերուն վրայ Ռուս քանակին յառաջացման ընթացքին Հայ ժողովուրդին ապստամբելուն արգելք ըլլալու համար, Օսմանեան բարձրագոյն ղուռը Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքին կը դիմէ, օգտուելու համար Հայ ժողովուրդին վրայ անոր ունեցած ազդեցութենէն՝ իբր հոգեւոր պետ: Եւ կը յաջողի:

Պատրիարքը կը հետեւի թելադրութեանը իր շուրջի խորհրդականներուն, որոնք/գիտակից կամ անգիտակից գործակալներն էին Անգլիական քաղաքականութեան, եւ կը հրատարակէ շրջաբերական կոնդակ մը, կարդացուելու համար Պոլսոյ, Անաթոլիայի եւ Արեւմտեան Հայաստանի բոլոր Հայ եկեղեցիներուն մէջ:

Ահա այդ կոնդակը

«Այն օրէն իվեր, որ Հայոց ազգին ամենամեծ մասն Օսմանեան հզօր տէրութեան հպատակասէր քաղցր հովանւոյն ներքոյ մտաւ, իր հինգ դարուց պատմութիւնը կը ցուցընէ թէ ի՛նչ մեծամեծ շնորհներ իրեն պարգեւած է այս մեծազօր տէրութիւնը:»

(...) «Արդ Հայ Ազգը, որու ճակատագիրն այսչափ դարերէ իվեր նուիրագործեալ կապերով միացած է Օսմանեան ճակատագրին հետ, չի կրնար անտարբեր մնալ Օսման-

եան տէրութեան գտնուած արդի ծանրակշիռ պարագայից մէջ, այլ պարտաւոր է, ինչպէս ամէն ժամանակ, նոյնպէս եւ առաւել եւս ներկայ ժամանակիս մէջ անկեղծ օժանդակութիւն մատուցանել:

Օսմանեան երկիրը պաշտպանել՝ Հայաստանը պաշտպանել ըսել է, Առյճիսկ Հայուն կրօնը, դպրոցը, ինչքը, տունը, ընտանիքը, պատիւն ու կեպքը պաշտպանել ըսել է:

Ուստի խորհրդակցութեամբ խառն ժողովոյ Ազգային վարչութեան, նուիրական պարտք կը համարեմ այսու շրջաբերական կոնդակով յորդոր կարգալ բոլոր Հայ ժողովուրդեան, որ ամէն ոք իր կարողութեան սահմանին մէջ, հայրենեաց պաշտպանութեան համար, պէտք եղած օգտակարութիւններն ընել փութայ նաեւ աղօթելով (․․․) այն ամէն ազգէ կամաւորելոց համար, որոնք հայրենասիրական եռանդով վառուած զէնք կ'առնուն հայրենեաց թշնամիներուն դէմ: Երկրորդ, ըստ կարողութեան իւրաքանչիւր ուրուք եւ ըստ յօժարութեան կամաց օգնելով թէ՛ նիւթական, թէ՛ անձնական ծառայութեամբ:»

(«Մասիս» — 25 Յուլիս 1876 — թիւ 1853)

* * *

Երբ Հայ Պատրիարք մը «Օսմանեան երկիրը պաշտպանել, Հայաստանը պաշտպանել է» կ'ըսէ, ալ ուրիշ պատճառ չի նստենք մեր քայքայման:

Ներսէս Վարժապետեան եւ իր գործակիցները նախընտրեցին որ Արեւմտեան Հայաստանը Օսմանեան տիրապետութեան տակ մնայ, քան թէ ազատագրուի Ռուսերուն կողմէ:

Այս էր պատճառը, որ չկրցանք օգտուիլ առիթէն: Հակառակ որ Ռուսերը մինչեւ Պոլսոյ Այաստեֆանոսի դռները հասած էին, Հայաստանի ազատութիւնը ընդունող Այաստեֆանոսի համաձայնութիւնը ստորագրուած էր, եւ Օսմանեան կայսրութեան վերջը եկած կը թուէր, չկրցանք օգտուիլ, ինչպէս օգտուեցան Օսմանեան գրաւման տակ գտնուող բոլոր քրիստոնեայ ազգերը, ապստամբելով թուրքին դէմ:

Մենք հնազանդ, հաւատարիմ մնացինք թուրքին, շահեցանք «Միլլէթի սատրգալը Էրմէնիյէ» մակդիրը:

Պերլինի վեհաժողովը կատակերգութիւն մըն էր մեզի համար:

Ապտիւլ-Համիտի հաւանութեամբ եւ թելադրութեամբ, Ներսէս Վարժապետեան Պոլսէն պատուիրակութիւն մը ղրկեց Պերլին, Հայուն իրաւունքը ազաչելու: Բայց ինչպէս որ կ'ըսեն,

«Իրաւունքը չի' տրուիր, կ'առնուի:»

Գինը սուղ է ազատութեան իրաւունքին: Կ'առնուի զոհողութեամբ, կեանքի գինով, գէնքով եւ արիւնով: Խրիմեան Հայրիկ տեսաւ այս իրականութիւնը, բայց շատ ուշ էր:

Պերլինի մէջ մեզի բարեկարգութեան խոստումներ տրուեցան:

Այդ խոստումներուն իրագործման համար սպասեցինք տարիներ, հլու հնազանդ ոչխարներու պէս, մինչեւ որ 1915-ին Թուրքերը մեր այս հնազանդ ազգին «իրաւունքը» տան, ջարդելով ոչխարներու պէս:

* * *

Ներսէս Պատրիարք Վարժապետեա՛ն:

Դո՛ւն Արեւմտեան Հայաստանի ազատագրման արգելք եղող ամենամեծ պատասխանատու:

Այսօր Արեւմտեան Հայաստանի հողերուն վրայ Հայ անունով Հայ չկայ, Հայութեան վկայ յուշարձան չկայ:

Իսկ Պոլսոյ մէջ, քուկին եւ քեզի պէսերուն պաշտպանած, Պոլսոյ Հայու սուտ դրախտէն, ի՞նչ մնաց:

Պոլսոյ մէջ, ջարդի մնացորդ քանի մը հազար հոգինոց պատանդ Հայ համայնքը, հին բարքերու մնացորդ եկեղեցիները եւ դպրոցները իրենց հոգեվարքը կ'ապրին, իբր վկայ քու եւ նմաններուդ սխալ քաղաքականութեան:

Դժբախտաբար, այսօր նոյնիսկ, Սփիւռքի մէջ կան Ներսէս Վարժապետեանի նման, աշխարհական եւ կրօնական, պատեհապաշտ, անհեռատես, հայրենավնաս առաջնորդներ:

* * *

Պոլսոյ ներկայ Պատրիարքը որ «Քաջ հովիւ» ի համբաւ ունէր, վերջին շրջաններուն թրքական ճնշումներու տակ, խամաճիկի վերածուած Ներսէս Վարժապետեանանման պատգամ կը ղրկէր Փարիզի չորս Հայ տղոց դատավարութեան,

ձայնակցելով Պոլսեցի պատանդ վկայ Տիգրան Գէորգեանին:

Անդին Զուհիցերիա ապաստանած, նախկին Պոլսեցի ազգային գործիչ մը որ Մայր Հայրենիքի մէջ Սփիւռքի ներկայացուցիչի համբաւ ունի, վերջերս թրքական թերթերու մէջ օրերով ինքզինքը ներկայացուց իբր Թուրքին ամենամեծ բարեկամը եւ Թուրքիոյ կարօտով ապրող Հայ մը: Եւ անդին, Միւնիխի մէջ, վարձկան Հայրենադաւ մը, ամէն օր իր տիրոջը ձայնով կը կաղկանձէ Մայր Հայրենիքին դէմ, շփոթելով Հայուն ջարդարար թշնամին եւ ազատարար ազգը:

* * *

Հայ աշխարհական եւ մանաւանդ կրօնական գործիչներ:

Զեր անձնական եւ հատուածական շահերը մի շփոթէք Մայր Հայրենիքի շահերուն հետ: Հայ ժողովուրդը Սփիւռքի մէջ, Կրէկորիոս Պատրիարքի նման, Հայրենիքի համար զոհուող առաջնորդներու պէտք ունի: Եւ ո՛չ Վարժապետեաններու:

* * *

Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ»

Բ. Մաս

«Բայց երբ այդ ախտագին մտաւորականներու ուղեղները ուրիշ կերպ չեն կրնար խորհիլ, մենք պիտի փրցնենք ու նետենք այդ ուղեղները»:

Ռուբէն Սեւակ «ԱՅԼԱՍԵՐՈՒՄ»

«Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջերու շարքէն»:

Ո՞վ է գրողը, ո՞վ է բանաստեղծը եւ ո՞վ է արուեստագէտը: Գրող մը կրնա՞յ անտարբեր ըլլալ իր ժողովուրդին, իր հայրենիքին ցաւերուն հանդէպ:

Ազգը վտանգի տակ եղած միջոցին, գրողը փղոսկրէ աշտարակը քաշուած, կրնա՞յ գրել միայն վերացական նիւթերու վրայ: Իրաւունք ունի՞ր այս բանը ընելու:

Այս տեսակէտով գրողը, արուեստագէտը հայելին է իր ժողովուրդին եւ իր ապրած միջավայրին: Երբ ազգ մը գերութեան մէջ է, հոգևով եւ մարմնով, բնական է որ կ'ելլեն անտարբերներ, անզգաներ, վարձկան գործակալներ եւ դաւաճաճաններ, կ'ելլեն գրողներ, թարգմանը կ'ըլլան ստրկացած ազգի մը ոգիին, կը գրեն այնպիսի բաներ: Որոնք միայն իրենց անձնասիրութիւնը փառաբանելու կը ծառայեն:

Բայց ստրուկ եւ գերի ժողովուրդներու մէջէն քիչ ըլլալով հանդերձ կ'ելլեն գրողներ ալ, որոնք ազգին սպառնացող վտանգը տեսնելով կը պայքարին եւ իրենց ներշնչման արտայայտութիւններով փրկութեան ճամբան կը ցուցնեն:

Փան ժագ Ռուսոն առաջնորդը եղաւ Ֆրանսական Յեղափոխութեան եւ Լէոն Թոլսթոյը Ռուսական Յեղափոխութեան:

Պատմութեան վերջին շրջաններուն, Հայ ժողովուրդին մեծ մասը, դարերով Օսմանեան լուծին տակ ապրելով՝ դժբախտաբար կորսնցուց իր շատ մը ազգային արժանիքները:

Այս գերութեան դարերուն, Հայուն մինչեւ քրոմոզոմներուն մէջը մտաւ անձնասիրութիւնը ու վախկոտութիւնը:

Հալածանքներու հետեւանքով, տեւական փախչիլ սորվեցաւ, պարպեց հայրենի հողերը եւ հաստատուեցաւ

աւելի ապահով եւ շահաբեր տեղեր, մանաւանդ Պոլիս եւ շրջակայքը:

Այս ձեւով կորսնցուց իր հողին վրայ, միասնաբար, ազգովին ապրելու առաւելութիւնը, եւ վերածուեցաւ հոս հոն տարածուած եւ իրարու հետ կապ չունեցող պզտիկ գաղութներու:

Հայը՝ Օսմանեան գրաւման շրջանին, Արեւմտեան Հայաստանի հողերուն վրայ, իսկական իմաստով՝ մէկ հատ Հայ քաղաք չկրցաւ հիմնել, Անի քաղաք մը չկրցաւ վերստեղծել: Որովհետեւ հաւաքաբար ապրելու, իրարու զօրավիք ըլլալու եւ թշնամիին դէմ պայքարելու կարողութիւնը չունէր:

Այս էր պատճառը, որ Արեւմտեան Հայաստանը 500 տարի իսկական իմաստով ո՛չ հայկական կառոյց ունեցաւ, ո՛չ գրականութիւն, ո՛չ ալ գրող...

Ունեցաւ թերեւս միայն կրօնական կառոյց մը, որուն առաջնորդները քրիստոնէական վարդապետութեան մելամախճոտ գաղափարներով լեցուցին Հայ ժողովուրդին արդէն խաթարուած միտքերը:

Այս ուղղութեամբ, ամէն Հայու բարձին տակ գտնուող Նարեկացիի շողշողուն տաղերը, յաւիտենական աշխարհի տիրանալու ցանկութեամբ, ամենէն զօրաւոր թմրեցուցիչը եղան Հայ ժողովուրդին:

Անոնք, այս ձեւով, Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս, «Հլու հնազանդ, միմակ մեռնիլ սորվեցան, բայց ոչ ըմբոստանալ եւ մարդկայնօրէն կատղիլ բռնակալ թուրքին դէմ»

Երբ Օսմանեան կայսրութիւնը քայքայուիլ սկսաւ եւ բոլոր գերի ազգերը ապստամբելով թուրքին դէմ, ազատութեան ճամբան ընտրեցին, Պոլսոյ մէջ ապրող կրօնական եւ համայնքային պետերը, իրենց անձնական շահերուն պատճառաւ, նախընտրեցին Օսմանեան տիրապետութեան տակ մնալ:

Ռուսերուն կողմէ ազատագրուած Արեւելեան Հայաստանի մէջ Ռաչատուր Աբովեան առաջին մեսիան եղաւ Հայ ժողովուրդին, առաջին Հայ Ազգային Աւետարանիչը:

Ան էր որ տեսաւ հիւանդութիւնը եւ իր «Վերք Հայաստանի» գիրքով, փրկութեան ճամբան ցոյց տուաւ, թուրքին լուծին տակ ճնշուող հայութեան:

Եւ աւելի ետք՝ անոր հետեւորդը Բաֆֆի արթնցուց Հայութեան մէջ քնացող ազգային գաղափարները:

Բայց Պոլսոյ առաջնորդները ականջնին գոցեցին Արժե-
եանի եւ Րաֆֆիի պատգամներուն դէմ: Պոլսոյ մէջ մտաւո-
րական դասակարգը, ազգին իսկական շահերուն հետ բնաւ
կապ չունեցող նիւթերու վրայ գրելով՝ ատեն կ'անցնէր: Եւ
այս այլասերած կեդրոնին մէջ, Պոլսոյ Հայ առաջնորդ-
ները, հայկական պատմութեան ամենամեծ սխալը գործեցին:

«Ազգային սահմանադրութիւն» ըստած սխալն էր ան:
Երբ բոլոր Քրիստոնեայ Ազգերը անկախութեան տիրանալու
ճամբուն մէջ էին, եւ կարգը Հայերուն եկած էր, ասկէ վախ-
ցող Օսմանեան վարիչները, Արեւմտեան պետութիւններու
կարգադրութեամբ, Հայերը օրօրելու եւ ատեն շահելու
համար, Ազգային Սահմանադրութեան ծուղակը ստեղծեցին:
Ազգային Սահմանադրութիւնը իբր թէ Հայոց կարգ մը վար-
չական իրաւունքներ կուտար, բայց իրականութեան մէջ
բուն նպատակը, Հայոց Արեւմտեան Հայաստանի հողերուն
վրայ վարչական կեդրոն մը, եւ այս ճամբով ապագայ Հա-
յաստան մը ստեղծուելուն արգելք ըլլալ, եւ Հայերը Պոլսոյ
մէջ Սուլթանին եւ Օսմանեան կառավարութեան հակակշիռին
տակ պահել էր:

1862-ին Պոլսոյ Օսմանեան բարձրագոյն դուռին մա-
տուցուած Ազգային Սահմանադրութեան 9-րդ հատուածը
հետեւեալը կ'ըսէ:

«Ազգային վարչութեան առաջին պարտականութիւնն է,
Հայ Ազգը, Օսմանեան կայսերական պետութեան հաւատարիմ
հպատակութեան մէջ պահել»:

Այս ձեւով Արեւմտեան Հայաստանի վարչական կեդրոնը
պաշտօնապէս Պոլսոյ մէջ հիմնուած եղաւ:

Հայոց տրուած կարգ մը վարչական եւ մշակութային
ազատութիւնները, բացուած դպրոցները, Հայերուն աչքերը
չլացուցին: Իրականութեան մէջ «Թրովաթային ձին» էր ան
Հայութեան համար:

Օսմանեան կայսրութեան հպատակ քրիստոնեայ ազգե-
րուն ոչ մէկը իրենց վարչական կեդրոնը Պոլիս փոխադրել
մտածեց: Անոնք իրենց հողին վրայ մնացին եւ ազատու-
թեան տիրացան:

Բայց Հայերը հակառակը ըրին:

Այս ձեւով Արեւմտեան Հայաստանի ճակատագիրը Պոլ-
սոյ մէջ կապուեցաւ Օսմանեան կայսրութեան:

Այս էր պատճառը, որ Պոլսոյ Պատրիարք Ներսէս Վար-

ժապետեան, 1876-ին Հայկական պատմութեան ամենէն ճակատագրական օրերուն, երբ Թուսական բանակը Պոլսոյ դռներուն առջեւն էր, համարձակեցաւ ըսելու թէ՛ «Օսմանեան պետութիւնը պաշտպանել, Հայաստանը պաշտպանել ըսել է:»

Ազգային Սահմանադրութիւնը ընդունուած օրը, Արեւմտեան Հայաստանի գերեզմանը փորուած օրն էր, որուն յաջորդեցին պաղ իրականութիւնը, Ապտիւլ-Համիտ, Թալաթ եւ Մուսթաֆա Բէմալ:

* * *

Այդ թուականէն ի վեր դար մը անցած է, եւ դժբախտաբար դեռ կան կարգ մը Հայեր, որ այս «Ազգային Սահմանադրութիւն» ըսուած ողբերգութիւնը չեն հասկցած:

Եւ դեռ կան կարգ մը Հայեր, որոնք այդ շրջանի ամենամեծ պատասխանատու՝ Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի 100-ամեակը տօնել կ'ուզեն Փարիզի մէջ: Եւ մէկը կ'ելլէ, ընդվզելով այս երեւոյթէն, Ներսէս Վարժապետեանի, հայրենիքի շահերուն վնասակար դերը կը բացատրէ յօդուածով մը, եւ Փարիզի թերթերուն կը ղրկէ, բայց այդ թերթերուն վարիչները համարձակութիւնը չեն ունենար զայն հրատարակելու:

Որովհետեւ բարեկամներն են այն Փարիզ հաստատուող նախկին կեդրոնականացիներուն, որոնք ինքզինքնին դեռ Պոլիս կը կարծեն: Ասոնց փառաբանած Ներսէս Վարժապետեանը Պոլիս կեդրոնական վարժարան մը հիմնել մտածած էր: Բայց նոյն Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքն էր, որ Թուրքերուն ծախեց Արեւմտեան Հայաստանը: Բարեբախտաբար Հայ ժողովուրդը վախկոտ եւ պատեհապաշտներէ աւելի, քաջեր եւ հայրենասէրներ ունի:

Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի իրական դիմակը մէջտեղ հանող յօդուածը հրատարակուեցաւ Պէյրութի «Արարատ» թերթին մէջ, եւ աւելի վերջ Լոս Անճելեսի «Նոր Սերունդ»-ի մէջ: Եւ ուրիշ նորութիւն մը մեզ համար, որ Ներսէս Վարժապետեանի յօդուածը գրելէ շատ ետք տեղեկացանք, բանասէր ընկերոջ մը պրպտումներուն շնորհիւ:

Մեծն Բաֆֆի 1878-ին, Թիֆլիսի «Մշակ» թերթին 22 թիւին մէջ գրած յօդուածով սապէս կ'արտայայտուէր Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի մասին:

«...Կ. Պոլիսի Հայոց Պատրիարքը շողոքորթում է, կեղծա-
տրում է... Պատրիարքը ստիպուած է այսպէս վարուել մտածումէն
կարճատեսները: Դիցուք թէ նա այնքան անձնագոհութիւն չունի,
որ իր ժողովուրդի իրաւունքները պաշտպանելու համար Յունաց
Պատրիարք Գրիգորի նման իր պատրիարքարանի դռանը կախա-
ղան հանուի... Բայց ոչ, Սուլթանի մի ժպիտը Պատրիարքին մո-
ռանալ տուեց Հայ ժողովուրդի արտասուքը եւ արիւնը...»

Եւ 1985-ին Փարիզի մէջ, իբր թէ գաղափարներու ազա-
տութեան քաղաքին մէջ, մեր մամուլի վարիչները Բաֆֆիի
գաղափարներու նմանները հրատարակելու պիտի վախնային:

Ազգային Սահմանադրութիւնէն 120 տարիներ ետք,
«Արեւմուտքի ճակատին վրայ» փոխուած բան մը չկայ:

Հին Պոլիսը կարծէք թէ Սփիւռք փոխադրուած է: Միեւ-
նոյն յետադիմական կեցուածքը, միեւնոյն պատեհապաշտ
քաղաքականութիւնը, առանց Հայուն հայրենիքին իսկական
շահերը նկատի առնելու:

Սփիւռք մը՝ Պոլսոյ մտայնութեամբ, բայց առանց
Թուրքի: Աւելի ճիշդ Թուրքին գինակիցները եղող Արեւ-
մրտեան պետութիւններու շահերուն կապուած Սփիւռք մը:

...պրընաօրն պէս:

«Փրցնել ու նետել պէտք է այս ախտագին մտատրական-
ներու ուղեղները:»

* * *

Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ»

Գ. Մաս

20-րդ դարու սկիզբը Եւրոպա ուսանող Հայ երիտասարդները նոր դարաշրջան մը բացին Հայ գրականութեան մէջ:

Այս ուսանող մտաւորականներուն առաջնորդներն էին Դանիէլ Վարուժան, Սիւսանթո եւ Ռուբէն Սեւակ:

Իրենց գրութիւններուն տեսակէտով՝

Դանիէլ Վարուժան պերճիմաստ արտայայտութիւններով եւ բառերու հարստութեամբ ամենէն ազնուականը: Սիւսանթոն հայրենասիրական պոռթկումներով ամենէն ասպետականը: Բայց Ռուբէն Սեւակ իբր Հայ եւ իբր մարդ ամենէն զգայուն եւ իրապաշտ ընկերվարականն է:

Ռուբէն Սեւակ միակն է այդ շրջանի բանաստեղծներէն, որ Եւրոպա Յ տարի գիտութիւն ուսանած եւ բժիշկ եղած է:

«Բանաստեղծ եւ բժիշկ Ռուբէն Սեւակ:»

Այս միաւորումը Ռուբէն Սեւակի ամենէն յատկանշական կողմն է: Այս միաւորումով է որ Ռուբէն Սեւակ բոլորովին տարբեր շունչ մը բերաւ Եւրոպայէն իր գրութիւններով եւ իր գաղափարներով:

Այս է թերեւս պատճառը կարգ մը քննադատ-մտաւորականներու բռնած անիրաւ կեցուածքին, Ռուբէն Սեւակի հանդէպ: Իրենց գիւղին մէջ ինքնաշխատութեամբ զարգացած գրողները, բնական է, չպիտի կրնային հասկնալ եւ հանդուրժել բժիշկ-բանաստեղծ Ռուբէն Սեւակին:

Ռուբէն Սեւակի գրութիւններուն մէջ, բանաստեղծը եւ գիտութեան մարդը քով-քովի են:

Այսինքն զգացումը եւ տրամաբանութիւնը՝ շատ պարզ, շատ հասկնալի, ժողովրդական լեզուով գրուած իր բանաստեղծութիւններուն ամէն մէկը իրական կեանքի տպաւորութիւններ են: Առանց բառերու մթերքի, առանց պոռոտախօսութեան, առանց շինծու զգացականութեան:

Ռուբէն Սեւակ իբր մարդ եւ իբր Հայ, իր ծնունդին, իր անկեղծ խառնուածքին պատճառաւ չէր կրնար մարդկային եւ ազգային ցաւերէն հեռու մնալ:

Տառապեցաւ՝ մարդկային անհաւասարութեան եւ անար-

դարութեան ցաւերով:

Իբր բանաստեղծ եւ գիտութեան մարդ՝ տեսաւ թէ ուր էր ցաւին արմատը եւ անոր համար կրցաւ գրել Հայ գրականութեան ընկերային հարցերու ամենէն խիզախ եւ ամենէն տպաւորիչ բանաստեղծութիւնները: Եւ Հայրենիքէն հետո՛ւ, անկէ եկած արիւնով լեցուն լուրերու ազդեցութեան տակ, իր պոռթկումը եւ ցաւը թափեց «Կարմիր Գիրք»-ի բանաստեղծութիւններուն մէջ:

Այս հայրենասիրական բանաստեղծութիւնները, իրենց պարզութեան մէջ, պիտի մնան Հայ դիւցազներգութեան ամենէն հարազատ եւ ամենէն զգայուն էջերը:

Ռուբէն Սեւակի գրականութեան սկզբունքը «միայն ժողովուրդին օգտին համար գրելու» գաղափարն էր:

«Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր» ու շարքէն «Ալլասերում»-ի մէջ տեսէք թէ Ռուբէն Սեւակ ինչպէս կը հարուածէ այն գրողները, որոնք ազգին ցաւերուն կռնակ դարձուցած էին: «Ձե՛ք տեսներ արդէն թէ ինչպէս շատ մը գրագետներ, լիք քաջութիւնը ունին յայտարարելու թէ՛ իրենք ժողովուրդին համար չէ՛ որ կը գրեն: ...Որքովի պէս անտէր ցեղ մը հուժկու, ու լուսեղ ու սիրտբուխ բարբառի մըն է ծարաւ: Իսկ մեր գրագետները հանելուկային, անեղծուածաչին, խաւարակոռ բաներ կ'ըսեն իրեն ու մեր քերթողները՝ գրիչնին Հայ արեան մէջ թաթխելէ վերջ՝ չիմարէն տաղեր կը գրեն որպէսզի մա՛րդ չհասկնայ...»

Հեռո՞ւ մեն է՝ ախտագին մտատրականներ: Դուք ցեղին ուղեղն էք: Բայց երբ այդ ուղեղը ուրիշ կերպ չի կրնար խորհիլ, քան յուսահատեցնելով մեր կենսունակութիւնը, մենք պիտի փրցնենք ու նետենք այդ ուղեղը:

Մենք նոր միտքեր, նոր սիրտեր, նոր հոգիներ պիտի դարբնենք: Մեզի կարմիր ու մսուտ շուրթներով, ուժեղ ու ժպտուն գրականութիւն մը պէտք է:

Մեզի առողջ ու երիտասարդ մտատրականներ պէտք են: Զուկն իր գլուխէն կը հոտի, ազգն՝ իր մտատրականներէն: Անոնք են ցեղի մը գլուխը... Մեզի նոր Ոսկեդար մը պէտք է, նոր Ոսկեդա՛ր մը: Ալլասերո՛ւմ, ո՛չ, Վերածնո՛ւնդ ...:»

«Ռուբէն Սեւակ»

Դժբախտաբար Ռուբէն Սեւակի մատնանշած ախտագին մտաւորականները, Հայ ժողովուրդին կրած մեծ աղետէն

ետքն ալ, ազգին եւ հայրենիքին ցաւերուն կոնակ դարձուցած իրենց փղոսկրէ աշտարակին մէջ «Արուեստը արուեստին համար»-ի յանկերգը հոլովելու կը շարունակեն:

Եղեռնէն իսլամանալով ազատած Երուանդ Օտեանի խղճմտանքին ճայնը սապէս կ'ըսէր «Հայ գրականութիւնը այս մեծ աղէտէն ետք շատ արիւնտ պիտի ըլլայ»՝ Երուանդ Օտեան սխալած էր:

Յետ Եղեռնի Սփիւռքի Հայ գրականութիւնը քիչ բացառութիւններով, կարծես թէ բան չեղածի պէս շարունակեց ամենամեծ անտարբերութեամբ «Ապրիմ-մեռնիմ-ժաղիկ-թիթեռնիկ-ես-դուն, եւ մանաւանդ ես-եսի հոլովոյթով ինքզինքը օրօրել:»

Չորս տարի առաջ, նահատակ Ռուբէն Չարդարեանին տղուն, ծանօթ գրագէտ Հրաչ Չարդարեանին այցելեցինք, Ռուբէն Սեւակի մասին իր յիշատակները արձանագրելու համար: Հրաչ Չարդարեան մեզի Չ ժամուան խօսակցութեան ընթացքին իր յուշերը պատմեց եւ կարգ մը մերկացումներ ըրաւ:

Անոր զգայացունց մերկացումը, որ երիզի վրայ արձանագրեցինք, շատ սարսափեցուցիչ է:

«Եղեռնէ ետք մէջտեղ ելլող մտատրականները ներքնապէս շատ ուրախ եւ գոհ էին, որ մեծ գրողները անհետացած են: Որովհետեւ գրական հրապարակը իրենց մնացած էր:»

Անհաւատալի ըլլալով հանդերձ, իրականութեան մեծ բաժին մը կայ այս ամբաստանութեան մէջ: Որովհետեւ ուրիշ տեսակ բացատրել կարելի չէ, յետ Եղեռնի գրողներուն ցուցադրած անտարբերութիւնը Եղեռնի եւ նահատակ մտաւորականներու հանդէպ:

Վերապրող գրողներէն գրեթէ ոչ մէկը Եղեռնը եւ նահատակ մտաւորականներուն կեանքը եւ վախճանը նիւթ առնելով բան մը գրած է:

Մինչդեռ Երուանդ Օտեանին ըսածին պէս, Հայ գրողները այս մեծ աղէտէն ետք, իրենց գրութիւններով Եղեռնը եւ նահատակ մտաւորականները խորհրդանշելով, երկինքը թնդացընելնին պէտք էր:

Եթէ այդպէս ըրած ըլլային, անիրաւուած Հայ Դատը 50 տարիներ մոռացութեան չէր ենթարկուեր:

Օրինակ Հրանդ Նազարեանցը՝

Ռուբէն Սեւակին ամենամօտ բարեկամը եւ ընկերն էր, եւ Սեւակի նահատակութիւնը ամենէն շատ իրեն ցաւ եւ ընդզգում պատճառելու էր:

Սեւակի կորուստէն ետք Հրանդ Նազարեանցէ կ'սպասուէր որ՝ իր գրելու տաղանդով անմահացնէր, պանծացնէր Ռուբէն Սեւակի կեանքը եւ հերոսային վախճանը: Բայց այսպէս չեղաւ:

Հրանդ Նազարեանց Իտալիոյ Պարի քաղաքը քաշուած, գրեց Իտալերէն լեզուով գրութիւններ եւ Իտալացի սիրուհիին հետ ի գուր սպասեց որ իրեն Նոպելի մրցանակը տրուի:

* * *

Յակոբ Օշական եւ իր հետեւորդները ամենամեծ պատասխանատուներն են յետ Եղեռնի գրականութեան այլասերման: Յակոբ Օշական ստորագնահատեց բոլոր գրողները, իր քրննադատութիւններուն սուրով մեռցուց բոլոր արժէքները, եւ ինք բարձրացաւ անոնց դիակներուն վրայ, իբր միակ վաւերական գրողը եւ քննադատը:

Անոնց «Վաւերական գրող»-ի յանկերգը, քանդիչ քրննադատութիւնները, շատ մը գրողները հեռու պահեց, Ազգին, Հայրենիքին ցաւերով զբաղելէ: Անոնք ստեղծեցին մտաւորականներու դասակարգ մը, հին ազնուական դասակարգերու նման, եւ արհամարհեցին ժողովուրդը:

Կարծէք թէ Հայ ժողովուրդը բոլոր խնդիրները լուծած, Անգլիացիներու եւ Ֆրանսացիներու նման հարուստ ազգ մըն էր, որ պիտի ուզէր ունենալ ամենէն բիւրեղացած գրականութիւնը:

Անապատի մէջ կորսուած ծարաւ մարդուն ջուր պէտք էր, ի՞նչ ընէր ան աղամանդը, զմրուխտը:

Ջարդուած եւ անիրաւուած Ազգ մը, պահանջը ունէր պարզ, ժողովրդական գրականութեան մը: Գրականութիւն մը որ Հայուն կամքի ուժը ամրապնդէր, անոր յոյսի ճամբայ մը ցուցնէր եւ պայքարելու կորովը տար անիրաւութեան դէմ:

Բոլոր մտաւորականներուն հոգեկան զօրաշարժի մը ենթարկուիլը պէտք էր: Եւ այս զօրաշարժի ընթացքին պերճիմաստ գրականութեան տեղ չկար: Մեզի հայրենասէր մտաւորական գինուորներ պէտք էին, որոնց զէնքը իրենց գրիչը պիտի ըլլար:

* * *

Թուրք դահիճները երբ 24 Ապրիլ 1915-ին Հայ մտաւորականները աքսորեցին, անոնց մէկ մասը չմեռցուցին:

Օրինակ՝ Բիւզանդ Քէչեանը ետ ղրկեցին: Պահպանողական Քէչեանը հակառակ էր յեղափոխականներուն, անկէ Թուրքերուն վնաս չէր գար: Նախնտրելի էր որ ան ետ դառնար եւ շարունակէր գրել յեղափոխականներուն դէմ:

Երուանդ Օտեանը չմեռցուցին: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ «Ընկեր Փանջունի»-ն գրած էր, յեղափոխական տիպարը հրտապիտի մը վերածելով:

Անկէ գատ Թուրքերը իրենց տեսակէտով «անվնաս» շատ մը Հայ գրողները չաքսորեցին:

Եւ վերապրող կարգ մը գրողներ, երբ Պոլիսէն հեռացան, պատմեցին թէ ազատած են պահուրտելով առաստաղի մէջ եւ կամ փախած են ոստիկանատունէն: Ինքնախաբուծեան եւ մեծամոլութեան զոհ խեղճեր, Թուրքը եթէ ուզէր, ձեզի սատանային ծակին մէջ ալ կը գտնէր: Եթէ հաւատար որ վնասակար էք իրեն: Բայց ան գիտէր, թէ զուր ձեր հիւանդագին մտային կառոյցով, ձեր գրութիւններով շատ աւելի օգտակար պիտի ըլլայիք Թուրքին, Հայ միտքերը խաթարելու եւ այլասերելու տեսակետով:

* * *

Ռուբէն Սեւակի կեանքի վերջին օրերը՝ իր բանաստեղծութիւններուն մէջ երգած գաղափարներուն պէս եղան, այսինքն՝ խիզախ եւ հերոսական: Նայեցէք ինչ կը գրէ Գուրգէն Մխիթարեան 1946-ին Գահիրէ հրատարակուած իր «Քառորդ դար գրականութիւն» հատորին մէջ:

«Ռուբէն Սեւակի մահէն ետք, գեղեցկացաւ գրական իր հոշակը, դարձաւ իր դէմքը հեքեաթային ու հերոսական նոյնիսկ, երբ պատմուեցաւ թէ երիտասարդ հիւանդ Թրքունիի մը սնարին վերեւ, կրցած էր պահել ան իր հաւասարակշռութիւնը, իր ազգային, ընտանեկան ու հոգեկան հաւատարմութիւնը, մերժելով քաջութեամբ կախարդական հրաւերը՝ ուրանալու ինքզինքը, ի գին իր կեանքին ու իր ձեռքով բժշկուած գեղուհիին... (...)

Արտառուշ, խորունկ վեպ մը կրնար դառնալ իր պարագան,

եթէ մէկը սիրտ ունենար արիւնի մէջ խեղդուած բանաստեղծին կեանքը գրական օգտագործումի մը առարկայ դարձնել: Արդար այս խղճահարութիւնը, որ հեռու կը պահէ մեր գրողները այդ օգտագործումէն, ինչ որ սրբապղծութեան հաւասար բան մը պիտի ըլլար: Ժամանակը թերեւս, տայ իր թոյլտուութիւնը օր մը, ոչ թէ արուեստի գործ մը հանելու համար անպատճառ եղերեբգութեան, այլ պանծացնելու համար երիտասարդ բանաստեղծին վեհ ու հզօր կեցումածքը:»

Դժբախտաբար մինչեւ հիմա, Գուրգէն Մխիթարեանի ենթադրութիւնը Ռուբէն Սեւակի համար, չիրանակացաւ:

Ոչ մէկը պէտք եղած ձեւով հետաքրքրուեցաւ Ռուբէն Սեւակի հերոսական կեանքով:

Ի բացառեալ Գեղամ Սեւանէ, որ 1967-ին Երեւան հրատարակուած «Բանաստեղծին գողգոթան» անունով պատմըւածքով վերապրեցուց Ռուբէն Սեւակի յիշատակը, եւ 1984-ին Պերճ Զէյթունեանց Երեւանի մէջ ներկայացուց «Մեծ լուծիւն» անունով, Դանիէլ Վարուժանի եւ Ռուբէն Սեւակի տրամբ:

* * *

Ռուբէն Սեւակ

Դ. Մաս

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ 26 Օգոստոս 1915-ին,
Թուրք մարդասպաններու ձեռքով՝ Չանկըրըի մէջ:

* * *

Ազգ մը իր հերոսներով կ'ապրի:
Ազգ մը, որ հերոսներ չունի, ապրելու իրաւունք չունի:
Ազգ մը, որ իր հերոսները կը մոռնայ, ինքն ալ մեռնելու
դատապարտուած է:

* * *

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ հերոսաբար, մերժելով
Թրքանալու առաջարկը: Մեռաւ չփոխելու համար իր անունը:
Ուղելով գնաց մահուան, որ Հայ Ազգը ապրի:

Թէ ի՞նչպէս:

Ահա իր կեանքին վերջին օրերուն պատմութիւնը:

Ռուբէն Սեւակ 1905-էն մինչեւ 1914 Չուիցերիա ապրեցաւ, հոն ուսանեցաւ, բժիշկ եղաւ, իր գրական ստեղծագործութիւններուն մեծ մասը հոն գրուեցաւ, հոն ամուսնացաւ Լոզանի գեղարուեստի վարժարանի ուսանողուհի՝ գերմանացի ժաննի Աբելի հետ: Իր առաջին զաւակը հոն ծնաւ: Մինչեւ 1914 Յունիս ամիսը իբր բժիշկ աշխատեցաւ Լոզանի հիւանդանոցներուն մէջ, եւ առաջին համաշխարհային պատերազմին հռչակուելէն հազիւ երկու ամիս առաջ, Չուիցերեայէն Պոլիս վերադարձաւ ընտանիօք:

Երկու ամսուան տարբերութիւն, եթէ երկու ամիս ուշանար վերադարձը, Ռ. Սեւակ ազատած էր դժոխքէն:

Ինչու վերադարձաւ: Որովհետեւ իր ամենէն սիրած եղբայրը մահացած էր, եւ որովհետեւ իր մտքին մէջ կար արդէն օր մը ծննդավայրը վերադառնալ, ծառայելու համար իր ժողովուրդին:

Պոլիս վերադարձած օրը Սեւակի կինը նախազգացած էր դժբախտութիւնը: Սոսկացած էր մարդոց վայրենի երեսներէն եւ ետ դառնալ առաջարկած ամուսինին:

Պոլիս: Փոթորիկի նախօրեակին այդ օրերուն անսովոր հանդարտութիւն մը կար: Սեւակ սկսած էր աշխատիլ իբր բժիշկ եւ մեծ յաջողութիւն գտած: Կը մասնակցէր գրական հաւաքոյթներու, բանախօսութիւններ կուտար բժշկական նիւթերու վրայ, որոնց խոսուներամ բազմութիւն մը կը հետեւէր, եւ իբր ճարտար բանախօս ձեռքէ ձեռք կը խլուէր: Իր բանաստեղծութիւնները եւ գրութիւնները թերթերուն մէջ կը շարունակուէր հրատարակուիլ: Սեւակի համբաւը գագաթնակէտին հասած էր:

Թէոդիկ, Ամէնուն Տարեցոյցի հեղինակը իր հիացումը հետեւեալ տողերով կը յայտնէր Սեւակին համար:

«Աթէնա իմաստութեան շիրք դրած է անոր ուղեղին մէջ, Եսկիլաս բժշկութեան խորհուրդը. Հերմէս ալ կայծը պերճախօսութեան:»

Քանի մը ամիսներ ետք Առաջին Համաշխարհային պատերազմը կ'սկսի. դժոխքին դուռը բացուած է: Ռուբէն Սեւակ պաշտօնի կը կոչուի Օսմանեան բանակին մէջ, իբր բժիշկ հարիւրապետ:

* * *

Պոլսոյ Հարպիյէ թաղին մէջ, Հարպիյէ զօրանոցին գունդերը, շաբթու վերջերը մեծ հանդիսութեամբ կը տողանցէին մայր պողոտային վրայ: Ռուբէն Սեւակն ալ ճերմակ ձի մը նստած իր զինուորներով կը մասնակցէր այս տողանցքին:

Շաբթու վերջ մը, այն պողոտային դիմացի կողմը բնակող՝ Մկրտիչ Յակոբովիչ ընտանիքը կը հրաւիրէ, իրենց ազգական, Սեւակի քրոջ աղջիկը՝ Ատրիէնը, որ դիտէ հարիւրապետ Սեւակը տողանցքի ատեն:

Ատրիէն Սիլիվրիէն ուսանելու եկած է Տամ տը Սիոն վարժարանը իբր գիշերօթիկ աշակերտ: Ատրիէնը եւ տանտէրերը պատշգամին մէջ նստած անհամբեր կ'սպասեն Սեւակին անցնելուն: Տողանցքը կ'սկսի. զինուորները կ'անցնին, «ահա» կ'ըսեն տանտէրները, «հիմա կուգան Սեւակը եւ իր զինուորները», «բայց այն ի՞նչ է, զինուորներուն առջեւն գացող ձիուն վրայ Սեւակը չկայ:» Ձին առանց Սեւակի կ'անցնի քովը

քալող գինուորի մը կողմէ առաջնորդուած .

* * *

24 Ապրիլ 1914-ի յաջորդող դժոխային օրերն էին: Սեւակ Չանկըրը աքսորուած էր, Կոմիտաս վարդապետի, Դանիէլ Վարուժանի, Բիւզանդ Քէչեանի, Տիրան Գէլէկեանի, եւ բոլոր անոնց հետ, որոնք Հայ Ազգին ուղեղներն էին:

Սեւակի Չանկըրըի հերոսական կեանքին մասին այդ դժոխքէն ազատած հինգ հայ մտաւորականներու վկայութիւնը կայ. —

- 1) Բիւզանթիոնի խմբագիր՝ Բիւզանդ Քէչեան — Ամէնուն Տարեցոյցը, 1922:
- 2) Գրիգոր Պալաքեան Արգեպիսկոպոս — Հայ գողգոթեան Ա. հատոր:
- 3) Միգայէլ Շամտանճրեան — Յուշարձան Ապրիլ 24-ի, 1919:
- 4) Արամ Անտոնեան:
- 5) Յովհան Մ. Վրդ. Կարապետեան — 1. 5. 1957- Չուարթնոց - Փարիզ:

Ռուբէն Սեւակ Չանկըրըի մէջ ապրեցաւ հերոսի մը պէս: Երբեք չկորսնցուց իր արիութիւնը, եղաւ այն Սեւակը, ինչ որ գրած էր իր բանաստեղծութիւններուն մէջ: Որովհետեւ իր գրածները իր ապրած կեանքն էր, իր ձայնն էր հոգիին, իր հաւատացած գաղափարներն էին միայն: Ո՛չ մէկ շինծու բան չկար իր գրածներուն մէջ: Եւ շատ մը մեծեր, որոնք փղոսկրէ աշտարակներ հիմնած էին Պոլիս՝ իրենց գրութիւններով, Չանկըրըի մէջ շշմած, մարած, սմքած էին:

Նոյնիսկ այն մեծերէն մէկը, որ իր բանաստեղծութիւններով Հայ հոգիներու կրակը կը վառէր, աքսորավայրէն Պոլիս գրած մէկ նամակին մէջ, կ'ըսէր թէ՛ «Ինք բնաւ չէ գրադած քաղաքականութեամբ»: Ճիշդ է, կեանքը փրկելու բնազդը, ամէնէն զօրաւոր բնազդն է մարդուն: Բայց այս կեցուածքը միեւնոյն ատեն, մարդուն արիութեան չափանիշն է՝ իր գրածներուն, իրեն հաւատալուն չափանիշը, եւ անկեղծ ըլլալու չափանիշը:

Աքսորի մէջ՝ Սեւակ բոլոր այն տկարած հոգիները սրտապընդեց, իր խօսքերով ուժ տուաւ իրենց, եւ զատ-զատ երգում ընել տուաւ ամէն անոնց, — որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր — թէ չպիտի տկարանան թուրքին դէմ:

* * *

Սեւակ Չանկըրըի մէջ իբր բժիշկ կ'աշխատէր նաեւ դարմանել թուրք հիւանդներ ալ: Եւ իբր Եւրոպա ուսանած բժիշկ շատ կը փնտռուէր:

Օր մը Սեւակ Չանկըրըի մէջ երեւելի թուրքերէն մէկուն աղջիկը դարմանելու կը կանչուի: Եւ այս սկզբնաւորութիւնը կ'ըլլայ Հայ պատմութեան ամենէն տխուր դիւցազներգութիւններէն մէկուն:

Ռուբէն Սեւակ գեղադէմ, համակրելի երիտասարդ մըն էր՝ սեւ տպաւորիչ աչքերով, սեւ մազերով, վայելուչ կեցւածքով եւ շարժուձեւերով:

Բժիշկ Սեւակ իր բոլոր կարելիութիւններով կ'աշխատի մահուան ճիրաններէն ազատելու համար այս թուրք երեւելիին աղջիկը: Ամէն օր կ'երթայ, կը խնամէ, կը խրախուսէ աղջիկը: Սեւակի ջանքերը յաջողութեամբ կը պսակուին: Թուրքին աղջիկը ազատած է: Օրէ օր աւելի կը բարւոքի: Հայրը շատ ուրախ է, բժիշկ Սեւակին ինչպէս շնորհակալութիւն յայտնելը չգիտէր, բայց բան մը կը նշմարէ: Աղջիկը որ դարմանուած, ապաքինած է, բայց ուրախ չէ, չժպտիր:

Հայրը առանձին մնացած ատեններն կը հարցնէ տրտմութեան պատճառը: Աղջիկը կը խոստովանի: Սիրահարուած է Սեւակին եւ ամուսնանալ կ'ուզէ հետը, կ'աղաչէ իր հօրը, որ իրականացնէ իր փափաքը. եթէ ոչ, այս աշխարհը ապրիլը իրեն համար իմաստ չունի: Հայրը կը շուարի, բայց իր քար սիրտը աղջկան աղաչանքներուն չի դիմանար, կը խոստանայ ձեռքէն եկածը ընելու:

Կը կանչէ Սեւակը իր քովը խօսելու համար: Տօթթոր կ'ըսէ «Ռուք բոլորդ ալ մեռնելու դատապարտուած էք, եւ ոչ մէկը չի կրնար ազատել ձեզի: Բայց եթէ դուն ուզես, եւ քեզի կրնամ փրկել: Ես երախտապարտ եմ քեզ, որ աղջիկս մահէն ազատեցիր, եւ աղջիկս շատ ուրախ է քեզի պէս բժիշկ մը ճանչնալուն համար, եւ քեզի սիրահարուած է՝ հետդ ամուսնանալ կ'ուզէ: Եթէ ընդունիս իսլամանալ, եւ ամուսնանալ աղջկանս հետ, կ'ազատեմ քեզի, անոր սիրոյն համար, եթէ ոչ ազատում չկայ ձեզի:»

Սեւակ կը սարսափի առաջարկէն, կ'ըսէ թէ արդէն ամուսնացած է եւ զաւակներու տէր է: «Վնաս չունի» կ'ըսէ մարդը «մեր կրօնքին համար ամուսնացած ըլլալը անպատեհութիւն մը չէ»...«Եթէ կ'ուզես այսօր մտածէ, եթէ ընդունիս վաղը կուտաս»

պատասխանը:»

Սեւակ ընկերներուն քով կը վերադառնայ եւ կը պատմէ եղելութիւնը: Բոլորն ալ առանց բացառութեան կը յանձնարարեն ընդունիլ առաջարկը. «զի ամէն բանէ առաջ իր կեանքը պէտք է», «իր համնարը մեռնելու չէ», «ինք մէկ հատիկ է», համակերպէ առժամաբար, մինչեւ որ փոթորիկը անցնի»: Բայց Սեւակ կը մերժէ: «Թրքաճալը նուաստանալ է» կ'ըսէ:

* * *

«Թրքաճալը նուաստանալ է, մենք որ ժողովուրդին առաջնորդներն ենք, եթէ մենք դաւաճանենք մեր դատին, ժողովուրդը պիտի կորսնցնէ իր հաւատքը պայքարի: Մենք օրինակ պիտի ըլլանք անոնց: Մենք պիտի մեռնինք, որ Հայ Ազգը ապրի:» Այս եղաւ վերջին պատգամը Ռուբէն Սեւակի:

* * *

26 Օգոստոս 1915-ի օրը, առտուն կանուխ ձիու կառքով եւ զինուորներու հսկողութեան տակ Չանկըրըէն դէպի Այաշ ճամբայ կը հանուին՝ Ռուբէն Սեւակ, Դանիէլ Վարուժան եւ իրենց երեք ընկերները:

Գալեճիգի Մօտ Թիւնեյ գիւղի շրջակայքը, իթթիհատի Չանկըրըի վարիչ՝ Ճեմալ Օղուզի առաջնորդութեամբ Չէթէները ճամբան կը կտրեն կառքին, զինուորները դիմադրել կ'ուզեն, բայց անոնց պետը եղող՝ Սելանիկցի ենթասպան արգելք կ'ըլլայ դիմադրութեան, մէկ կողմ կը քաշուին եւ կը դիտեն: Չէթէները ամենածանր շարժարանքներով մորթատելով կը մեռցնեն՝ Ռուբէն Սեւակը, Դանիէլ Վարուժանը եւ իրենց երեք ընկերները: Այս մարդասպան Չէթէներուն մէջն է նաեւ Սեւակի դարմանած եւ մահէն ազատած աղջկան հայրը՝ Արապաճիպաշը Իսմայիլը:

* * *

«Ո՛չ, ո՛չ արշալոյսն իրենց պիտի գայ,
ու եթէ չգայ առաւօտն ապագայ
Պիտի կոտին, մինչեւ երբ, մինչե՛ւ յաիտեան:
Ու երբ դեռ երկրի վրայ ազատութեան համար
մեռնին ափ մը մարդեր ջնջին
Անոնք պիտի ըլլան մարդկութեան վերջին, վերջի՛ն հայերը:
Ռուբէն ՍԵՒԱԿ»

* * *

Պոլիս Սեւակի կինը ժաննի Սեւակ խելագարած, ամուսինին աքսորուելէն ետքը կը դիմէ բոլոր անոնց, որոնցմէ յոյս ունէր թէ պիտի կարենային օգնել ամուսինը ազատելու համար: Կը դիմէ թուրք երեւելիներուն եւ մանաւանդ Գերմանական դեսպանատան, նկատելով որ Տիկին Սեւակ էրֆուրդի ծանօթ Գերմանացի մէկ ընտանիքին կը պատկանէր: Կը դիմէ նաեւ Հալիտէ էտիպին, որ այն շրջանին իր գրութիւններով եւ ճառերով մեծ ազդեցութիւն ունէր թուրք երիտասարդական շարժումներուն վրայ: Կը դիմէ Հալիտէ էտիպին, կարծելով որ իբր կին պիտի կարենայ իր աղաչանքներովը գուժը արթնցնել կնոջ մը. — «Կադաչեմ » կ'ըսէ Հալիտէ էտիպին «Ազատեցէ՛ք ամուսինս, ինքը ոչ մէկուն գէշութիւն չէ ըրած, հարցուցէք այն թուրք փաշաներուն եւ երեւելիներուն, որոնց՝ ըլլա՛յ Զուիցերիա, ըլլա՛յ Պոլիս իբր բժիշկ եւ իբր մարդ ձեռքէն եկածը ըրած է. ամէնն ալ Աստուծոյ պէս կը պաշտեն Տօթթ. Ռուբէնը: Երկու զաւակ ունիս եւ շատ կը սիրես ամուսինս, ձեր մէկ խօսքով կրնաք ազատել զինքը»:

Հալիտէ էտիպ՝ «Կը հաւատամ ձեզի Տիկին Սեւակ» կ'ըսէ «Բայց Տօթթ. Սեւակը ուրիշ մեծ յանցանք մը ունի, այն ալ, շատ լաւ գրելու եւ խօսելու կարողութիւն ունենալն է: Ան մեծ ազդեցութիւն ունի Հայ ժողովուրդին վրայ, իր խօսքերովը եւ իր գրութիւններովը կրնայ Հայ ժողովուրդը ոտքի հանել: Այս է իր յանցանքը:»

Խեղճ Տիկին Սեւակ չէր գիտեր թէ Հալիտէ էտիպ ըստած կինը իսլամացած Հրեայ Ռաբունապետի մը ազդիկն էր, որ կատաղի, ազգայնամուլ ճառերով թուրք զանգուածները կը գրգռէր քրիստոնեաներուն դէմ: Տիկին Սեւակ չէր գիտեր, թէ Հալիտէ էտիպ մաս կը կազմէր Սելանիկցի Հրեայ դաւանափոխ-տէօնմեներու խումբին, որոնք «Երիտասարդ թուրքեր»-ու շարժումը ստեղծեցին Սելանիկի մէջ: Անոնք առաջնորդներն էին իթթիհատի այն վարիչներուն, որոնք 1915-ին Հայ Ազգին ամբողջական բնաջնջման որոշումը տուին:

* * *

Պոլսոյ ոստիկանապետը Պետրի Պէյ, որուն Տիկին Սեւակ լուր առնելու կ'երթար իր ամուսինէն, շատ զգոյշ կը վարուէր Տիկին Սեւակի հետ, նկատելով որ ան Գերմանացի էր, եւ նկատելով որ Պետրի Պէյը Գերմանացիներուն հրամանին տակն էր, ամբողջ Օսմանեան պետութեան նման: Պետրի Պէյ կը խաբէր Տիկին Սեւակը զանազան խօստումներով, թէ «Տօքթ. Սեւակը Գերմանիա պիտի դրկեն» թէ «Տօքթ. Սեւակը Մօտ ատենէն ազատ պիտի արձակուի»: Օրերով Տիկին Սեւակ զնաց—եկաւ ոստիկանապետին գրասենեակը յոյսերով լեցուն: Եւ օր մըն ալ յուսալքուած, ատելավառ աչքերով պողաց երեսին.— «Կը խաբես զիս, կը խաբես զիս:»

Բայց Տիկին Սեւակ ամենէն աւելի յոյս ունէր Գերման դեսպանատունէն եւ Գերման դեսպան՝ Վանկէնհայմէն:

Առտու կանուխ կ'երթար դեսպանատուն, կ'սպասէր մինչեւ գիշեր, կը բացատրէր իր վիճակը Գերմանացի իր ազգակիցներուն: Քանի անգամներ, որ ուզեց դեսպան՝ Վանկէնհայմը տեսնել, ամէն անգամ ալ «Ջրադաժ է» ըսելով իր փոխանորդները կ'ընդունէին Տիկին Սեւակը, կ'արձանագրէին Տիկին Սեւակին միջամտութեան խնդրանքը, ազատելու համար իր ամուսինը: Եւ վերջապէս Օգոստոս ամսուն մէջ՝ Վանկէնհայմ կ'ընդունի Տիկին Սեւակը:

Տիկին Սեւակ բոլոր իր սրտին ցաւովը կը բացատրէ իր վիճակը Վանկէնհայմին, կը խնդրէ, կը պաղատի որ ազատէ իր ամուսինը: Վանկէնհայմ «Ռուն թշուառական Գերմանացի» կ'ըսէ Տիկին Սեւակին «լքեցիր ազգդ, ամուսնացար այս Հայուն հետ եւ հիմա կուգաս խնդրելու, որ ազատեմ զինքը: Ան ետ չպիտի գայ մէյ մըն ալ: Անոնք մեռնելու գացին:»

Տիկին Սեւակ սարսափած Վանկէնհայմին անմարդկային պատասխանէն, ձեռքը սուրի մը պէս կը մօտեցնէ դեսպանին երեսին «Մանչ գաւակ մը ունիմ» կ'ըսէ «Անիկա պիտի մեծցնեմ, այնպէս, որ օր մը պիտի գայ իր հօրը վրէժը պիտի առնէ Գերմանացիներէն:»

* * *

Միջոց մը ետքը Տիկին Սեւակ իր երկու Զուակներով Զուլիցերիա վերադարձաւ եւ պատերազմէն ետքն ալ վերջնականապէս Ֆրանսա հաստատուեցաւ: Մերժեց Գերմանական հպատակութիւնը, եւ իբր Հայ նանսենեան հպատակ ապրեցաւ:

* * *

— Տիկին Սեւակ մինչեւ իր կեանքին վերջը Գերմանիա ոտք չկոխեց:

— Տիկին Սեւակ մինչեւ իր կեանքին վերջը գերմաներէն բառ մը չխօսեցաւ:

— Տիկին Սեւակ իր զաւակներուն՝ Լեւոնին եւ Շամիրամին մէկ բառ գերմաներէն չսորվեցուց:

— Սեւակին տղան 1939-1945 պատերազմին իբր Ֆրանսացի զինուոր պատերազմեցաւ Գերմանացիներուն դէմ:

* * *

Տիկին Սեւակ մինչեւ վերջ Սեւակի սիրով ապրեցաւ, գրեց չորս բանաստեղծութիւններու հատորներ Սեւակի «էրով յեցուն»:

Զմեռած կտակեց իր զաւակներուն, որ Հայ եկեղեցական ծէսով թաղուի: Մեռաւ 28. 12. 1967-ին Նիսի մէջ:

Յուզարկաւորութեան արարողութիւնը կատարուեցաւ Նիս՝ 30. 12. 1967-ին Հայաստանեաց Առաքելական Սուրբ Աստուածածին եկեղեցիին մէջ:

* * *

Գերմանացի Տիկին Սեւակ, մեր խելացի գրագէտ, պատմագէտ եւ դիւանագէտներէն շատ աւելի լաւ հասկցած էր իրականութիւնը, թէ Հայ Ազգին բնաջնջման բուն պատասխանատուները՝ Գերմանացիներն են:

* * *

Ռուրէն Սեւակ եւ «Փրօցուելիք Ուղեղներ»

Ե. Մաս

Մեր մէջէն շատեր Եռհաննէս՝ Լէքսիուսի անունը իմացած են իբր Հայերու պաշտպան Գերմանացի Պատուելի... Լէքսիուս գերմանական արխիւներէն 1914-1918-ի Հայերու վերաբերեալ փաստաթուղթերը հաւաքելով գիրք մը հրատարակած էր: Այս գիրքին մէջ շատ կարեւոր վաւերաթուղթ մը կայ Ռուբէն Սեւակի սպանութեան վերաբերեալ: Այս վաւերաթուղթը սոյն գիրքին 163-րդ էջին մէջ՝ Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատունէն Պերլին վարչապետարան ղրկուած նամակ մըն է...

Այս նամակը ստորագրուած է «Freiherr Von Neurath»-ի կողմէ, որ յետագային «Adolf Hitler»-ի կառավարութեան մէջ կարեւոր նախարարներէն մէկը եղաւ եւ 1945-ին Նիւրընպէրկի մէջ դատապարտուեցաւ:

Նամակին ամենէն կարեւոր առաջին կէտը հետեւեալն է. - Ռուբէն Սեւակի կինը իբր Գերմանացի, Պոլիս Գերմանական դեսպանատուն կը դիմէ ազատելու համար իր ամուսինը: Թուրքերը կը մերժեն, սա պատճառաբանութեամբ. - «Ռուրէն Սեւակ կը նկատուի իբրեւ մէկը այն մտաւորականներէն, որոնք զանգուածներու վրայ ունեցած ազդեցութեան կը վախցուի:»

Այստեղ բացայայտորէն յայտնի կ'ըլլայ, թէ՛ թուրքերուն համար, որ Հայ մտաւորականը վտանգաւոր է: Մեր գրողներէն ո՞ր մէկը, Սեւակին զանգուածներու վրայ ունեցած ազդեցութիւնը նիւթ ըրած է իր գրութիւններուն մէջ: Թուրքերը Ռուբէն Սեւակին արժէքը մեզմէ շատ աւելի լաւ հասկցած էին:

Այս նամակին երկրորդ կարեւոր կէտը հետեւեալն է. - Լէքսիուս՝ նամակին ամբողջութիւնը չէ հրատարակած իր գիրքին մէջ: Այս պարագան մեր ուշադրութիւնը գրաւեց, պատմագէտ Վահագն Տատրեանի Գերմանիոյ մայրաքաղաք Պոնի պետական արխիւին մէջ գտած, Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ նամակին բուն պատճէնը մեզի ղրկելուն շնորհիւ:

Երբ բախտատեցինք Լէքսիուսի գիրքը եւ Պոնէն եկած բուն պատճէնը, տեսանք որ Լէքսիուս, նամակը տեղ մը

կտրած եւ ներքեւը Neurath-ի ստորագրութիւնը դրած էր, կարծել տալու համար որ նամակը այդչափ է: Մինչդեռ բուն նամակը մէկ էջ աւելի է, եւ ամէնէն կարեւոր տեղը հոս է նամակին: Լէբսիուսին չհրատարակած նամակին այդ մասին մէջ, Ռուբէն Սեւակի Գերմանացի կնոջը մայրը Գերման իշխանութիւնները կամբաստանէ, որ չեն ուզած ազատել Ռուբէն Սեւակը:

Այս կարեւոր փաստաթուղթին գերմաներէն պատճէնները «Լէբսիուսի գիրքինը եւ Պոնի բուն պատճէնը» եւ Վահագն Տատրեանի թարգմանութեամբ հայերէն պատճէնները կը հրատարակենք իբր պատմական կարեւոր փաստ Գերմանական պատասխանատուութեան Հայկական Յեղասպանութեան մէջ:

Այս խնդրին մէջ Լէբսիուսին բռնած դիրքը ի՞նչ է: Ի՞նչու չէ հրատարակած բուն պատճէնը:

Սեւակի Գերմանացի կնոջ մօր Գերման իշխանութիւնները ամբաստանելը պահելով, Լէբսիուս ուզած է յանցանքը միայն թուրքերուն վրայ ձգել: Իր հրատարակած գիրքին բուն նպատակը Գերմանական պատասխանատուութիւնը քողարկել է:

* * *

Այս տարի Ռուբէն Սեւակի ծննդեան 100-ամեակը եւ նահատակութեան 70-ամեակն է:

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ իր անունը չփոխելու համար: Իրեն ներկայացուած իսլամանալու ճամբով փրկուելու առաջարկը հերոսաբար մերժեց: Ուզեց որ իր մահով Հայ Ազգին յարութեան ճամբան բացուի: Աւա՛ղ, իր մահէն 70 տարիներ ետք, կարելի չէ, չյիշել այսօր Դուրեանի տողերը.

«Եւ յիշատակս ալ թառամի, Ան այն ատեն ես կը մեռնիմ»:

Հայ գրականութեան պատմութեան մէջ Ռուբէն Սեւակն է, որ առաջին անգամ 1908-ին Ռուբէն Սեւակ անունը իբր գրչանուն գործածեց եւ «Ռուբէն Սեւակ» անունով համբաւի տիրացաւ:

Այսօր միջազգային (C) Copyright-ի օրէնքով եւ մարդկային պարկեշտութեան օրէնքով, Սեւակ անունը ոչ մէկը չկրնար գործածել եւ շահագործել:

Ռուբէն Սեւակի սեփականութիւնը եղող Սեւակ անունը

դժբախտաբար 1955-ի շուրջ անիրաւարար եւ անօրինաբար գործածուիլ սկսաւ բանաստեղծի մը կողմէ:

Այսօր ամենէն զարգացած Հայերը անգամ չփոթութեան կը մատնուին, Ռուբէն Սեւակը եւ կեղծ «Սեւակը» իրարմէ չզանազանելով:

Քանի մը տարի առաջ Փարիզի Հրանդ Սամուէլեանի գրատունը գացած էինք հայերէն գիրքեր գնելու:

Հրանդ Սամուէլեանի դուստրը՝ Ալիս Սամուէլեանին հարցուցինք, թէ Ռուբէն Սեւակէն գիրքեր ունի՞: «Այո» ըսաւ «նոր եկան» եւ մեզի բերաւ կեղծ «Սեւակ»-ին գիրքերէն:

«Դուք ալ Պրիւդիս» ըսինք եւ զայրոյթով հեռացանք գրատունէն:

Վերջերս այս սրբապղծութիւնը այն աստիճանի հասած է, որ կարգ մը գրողներ, կեղծ «Սեւակ»-ին անունը կը գործածեն առանց փոքր անունը տալու, այսինքն միայն «Սեւակ»:

Ռուբէն Սեւակի դէմ գործուած այս սրբապղծութիւնը ամենէն մեծ անիրաւութիւնն է իր անունը չփոխելու սիրոյն նահատակուած Ռուբէն Սեւակի յիշատակին համար:

Ամօթ այս սրբապղծութիւնը կատարողներուն:

Ամօթ անոնց, որոնք այս սրբապղծութեան պատճառ եղան:

Ամօթ ամէն անոնց, որոնք այս սրբապղծութիւնը տեսնելով հանդերձ, ձայն չհանեցին, չնդվզեցան եւ չբողոքեցին:

* * *

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ 26 Օգոստոս 1915-ին Թուրք մարդասպաններու ձեռքով Չանկըրըի մէջ:

Ռուբէն Սեւակ մեռաւ չփոխելու համար իր անունը. բայց Հայերը ամէն օր կը մեռցնեն Ռուբէն Սեւակը, փոխելով անոր անունը:

Ազգ մը իր հերոսներով կ'ապրի:

Ազգ մը որ հերոսներ չունի, ապրելու իրաւունք չունի:

Ազգ մը որ իր հերոսները կը մոռնայ, ինքն ալ մեռնելու դատապարտուած է:

* * *

Գերմաներէնի թարգմանութիւնը Վահագն Տատրեանի կողմէ:

Առ Կայսերական Վարչապետ

ԱՅ1521 (Մուլթըի թիւ՝ նախարարութեան)

111 Ը. (Ելքի թիւ՝ դեսպանատան)

Գերման Կայսերական Դեսպանատան Բերա, 5 Հոկտ. 1915

Բժիշկ Ռուբէն Չիլինկիրեան, որ այստեղի Հայ շրջանակներու մէջ ծանօթ անձնատրութիւն մըն է, ուրիշ շատ մը Հայերու հետ Ապրիլ 24-ին ձերբակալուեցաւ Անատոլու արքայապետու նպատակաւ: Նախապէս որոշուած էր որ ան Անքարայի մօտ՝ Այաշ արքայապետու, տեղ մը ուր կը պահուին եւ մասամբ ոստիկանական հրահրութեան տակ կը գտնուին անլի ծանր կերպով մեղադրուողները: Դեսպանատան միջամտութեան շնորհիւ, ան Չանկըրըի (Անքարա) մէջ արգելակուեցաւ, որ արգելակեալները կրնան ազատ կերպով ման գալ եւ իրենց արհեստները կիրարկել:

Տիկին Տօթթ. Չիլինկիրեան եւ մայրը՝ Տիկ. Աբէլ այնուհետեւ աշխատեցան ենթակալի վերադարձը՝ եւ ապա իր Գերմանիա հաստատուիլը ապահովել: Թուրք կառավարական պաշտօնեաները երկու առաջարկներն ալ մերժեցին, սակայն այն առարկութեամբ որ - ինչպէս կը հետեւի խնդրոյ առարկայ պաշտօնեաներու արտաչաչտութիւններէն - Տօթթ. Չիլինկիրեան կը նկատուի իբրեւ մէկը այն մտատրականներէն, որուն զանգումներու վրայ ունեցած ազդեցութենէն կը վախցուի: Տիկ. Աբէլ դեսպանատան մէջ պնդեց, որ ոստիկանական ընդհանուր Տնօրէն Պէտրի Պէշըսած էր, որ ապահով պայմաններու տակ Գերմանիա ճամբորդելու արտօնութիւն կրնար տրուիլ Տօթթօրին: Երբ Կայսերական Դեսպանատանէն պաշտօնեայ մը Պէտրիի հարցուց սակայն թէ՛ իրա՛ւ էր ասիկա, ան բացարձակ կերպով հերքեց այդպիսի արտաչաչտութիւն մը ունեցած ըլլալը:

Վերջապէս երկու տիկինները փորձ մըն ալ ըրին Տօթթ. Չիլինկիրեանի Անքարա մնալու արտօնութիւն ձեռք ձգելու ուղղութեամբ՝ այն պահուն երբ իրմէ Օգոստոս 26-ին, հեռագիր մը ստացան որ կը ծանուցանէր թէ՛ զինքը նոյն օրը Այաշ պիտի փոխադրէին:

Դեսպանատան գրատր դիմումին վրայ՝ ներքին Գործոց Նախարարութիւնը հեռագիրով հրահանգ տուաւ, որ վերոյիշեալը Չանկըրըի մէջ թողուն եւ եթէ ճամբայ հանուած է զինքը հող վերադարձնեն:

Այս հեռագրին ի պատասխան Օգոստոս 30-ին Չանկըրըի կառավարիչը կը ծանուցանէր թէ Տ. Չիլիակիրեանը ամսոյն 28-ին Չանկըրէն մեկնած, Գալէճիքի մօտերը ասպատակներու կողմէ յարձակումի ենթարկուած եւ սպաննուած էր եւ թէ 12 ասպատակներէն 4-ը իշխանութիւններու կողմէ ձերբակալուած էին (*): Ասոր վրայ, Կայսերական Դեսպանատան ընծայած օգնութեամբ, որուն համար Կայսերական Դեսպանատանը ընդհանուր Հիւպատոսարանի հետ շփման մէջ մտած էր, Տիլիս Չիլիակիրեանը իր մօրը Տիլ. Աբէլի եւ երկու զաւակներուն հետ նախորդ ամսու 16-ին առանց Թուրք իշխանութիւններէն նեղութիւն կրելու Գերմանիա մեկնեցան:

Դեսպանատան դիմումին վրայ ներքին Գործոց Նախարարութիւնը հրահանգ՝ ուղարկեց ստուգելու համար մեռեալի մօտ գտնուած արժէքատր իրերը եւ առարկաները, եւ այրիին՝ վերադարձնելու նպատակաւ «հոս դրկելու» ինչ որ կարելի կ'ըլլար տակաւ ձեռք ձգել:

Երբ Տիլ. Աբէլ իր ամուսնոյն զրկած տեղեկութիւններուն մէջ՝ կ'ակնարկէ որ դեսպանատունը «որոշ չափով» որով ըստ իր ըմբռնումին, ոչ գոհացուցիչ կերպով օգնութիւն ընծայած է իրեն եւ դստեր, ան՝ աննկատ կը թողու այն պարագան, որ դեսպանատունը իր դստեր եւ փեսային համար միայն անպաշտօն սահմանափակումներով կրնար դիմումներ ընել Թուրք կառավարութեան մօտ, քանի որ երկուքն ալ թրքահպատակ էին: Այս ուղղութեամբ դեսպանատունը ոչ մէկ բան զանց առած է եւ մինչեւ իրենց մեկնումը, Տիլ. Աբէլ եւ իր դստերը, իրենց բոլոր գործառնութեան մէջ թէ խորհուրդով եւ թէ գործով օգնութիւն ստացած են:

Փոխանորդաբար՝ Իրայհէր Ժօն ՆՈՅՐԱԹ

ՊԵՐԼԻՆ, 27 Հոկտ. 1915

Լոզանի Կայսերական Հիւպատոսին ի գիտութիւն, կը խնդրուի նաեւ, որ հանգստեան կոչուած՝ թոշակատր Ժրանց Աբէլին, որ անցեալ ամսոյն 9-ին մեզի դիմած էր եւ ներփակեալը ուղարկած ու ատոր վերադարձուիլը խնդրած էր, տեղեակ պահէք իր ազգականներուն ի նպաստ Պոլսոյ Կայսերական Դեսպանատան

(*) Լէբսիուսի հրատարակած մասը՝ սկիզբէն մինչեւ աստղանիշ:

առաձ քայլերէն, եւ եթէ հնարատր է, արդիւնքը իրեն բերանացի
հաղորդէք:

Կայս. Վարչ. Յանձնարարութեամբ՝ ՇՄԻԹ-ՏԱՐԿԻՑ

Յ. Գ. - Յարգելի Պարոն Չիլիկիւրեան

Եթէ այս վաւերագիրը իբրեւ գիտական աղբիւր պիտի գոր-
ծածէք, եւ եթէ որեւէ մէկը ուզէ ասոր վաւերականութիւնը ստուգել
անձամբ՝ գործածուելիք ցուցանիշը հետեւեալն է:

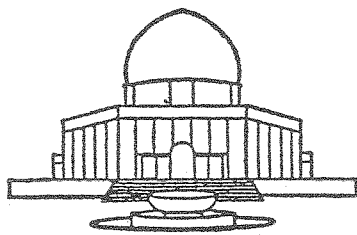
Turkei 183. Band 39. A 31521. von Neurath to (Կամ) à
Reichskanzler, Oct. 5-1915 (Bonn, Auswartiges Amt.
Politisches Archiv).

Հաւազոյն մաղթանքներով՝ Վահագն ՏԱՏՐԵԱՆ

DEUTSCHLAND
UND ARMENIEN
1914—1918

SAMMLUNG
DIPLOMATISCHER
AKTENSTÜCKE

HERAUSGEGEBEN UND EINGELEITET
VON
DR. JOHANNES LEPSIUS

DER TEMPELVERLAG IN POTSDAM
1919

Kaiserlich
Deutsche Botschaft.

Pera, den 5. Oktober 1915.

Der Dr. med. Roupen Tschilinguirian, eine in den hiesigen armenischen Kreisen bekannte Persönlichkeit, wurde mit vielen anderen Armeniern am 24. April d. J. verhaftet, um nach Anatolien verbannt zu werden. Ursprünglich sollte er nach Ajasch bei Angora verschickt werden, wo die schwerer belasteten Persönlichkeiten untergebracht und zum Teil in Polizeihaft gehalten wurden. Auf diesseitige Verwendung wurde er in Tschangri (Kiangri) interniert, wo sich die Verbannten frei bewegen und ihren Berufen nachgehen konnten.

Frau Dr. Tschilinguirian¹⁾ und ihre Mutter, Frau Apell, haben dann Schritte unternommen, um für den Genannten die Erlaubnis zur Rückkehr hierher und zur Übersiedelung nach Deutschland zu erwirken. Die türkischen Behörden lehnten indes beides ab, weil sie — wie aus den Äußerungen der betreffenden Beamten hervorging — den Dr. T. für einen jener „Intellektuellen“ hielten, deren Einfluß auf die Massen sie fürchteten. Wie Frau Apell hier angab, hatte zwar der Polizeipräfekt Bedri Bey geäußert, daß dem Dr. T. unter genügender Garantie für sein Wohlverhalten die Reise nach Deutschland gestattet werden könnte, doch hat Bedri Bey, als er von einem Beamten der Kaiserlichen Botschaft darüber befragt wurde, jede dahingehende Äußerung in Abrede gestellt.

Schließlich versuchten noch die beiden Damen für den Dr. T. die Erlaubnis zu erwirken, seinen Aufenthalt in Angora zu nehmen, als hier am 26. August ein Telegramm von ihm einging, daß er denselben Tag nach Ajasch überführt werden sollte. Das Ministerium des Innern gab auf die diesseitigen Schreiben hin sofort telegraphische Anweisung, den Genannten in Tschangri zu belassen bzw. ihn dorthin zurückzubefördern. In Beantwortung dieses Telegramms meldete dann der Gouverneur von Tschangri unter dem 30. August, daß der Dr. T., nachdem er am 26. desselben Monats Tschangri verlassen hatte, in der Nähe von Kaledjik von Wegelagerern angefallen und umgebracht worden war, sowie daß 4 von der aus 12 Individuen bestehenden Bande durch die Behörden festgenommen waren.

In Vertretung
Freiherr von Neurath.

An den Herrn Reichskanzler.

¹⁾ Eine Deutsche. M.

A 31521 vom 31. Oktober 1915 pa

Abschrift

IIIc.18547. III 1/10

Kais. Deutsche Botschaft.

Pera, den 5. Oktober 1915.

Der Dr. med. Roupen Tschilingurian, eine in den hiesigen armenischen Kreisen bekannte Persönlichkeit, wurde mit vielen anderen Armeniern am 21. April d. J. verhaftet, um nach Anatolien verbannt zu werden. Ursprünglich sollte er nach Ajasch bei Angora verschickt werden, wo die schwerer belasteten Persönlichkeiten untergebracht und zum Teil in Polizeihofst gehalten wurden. Auf diesseitige Verwendung wurde er in Tschangri (Kiongri) interniert, wo sich die Verbannten frei bewegen und ihren Berufen nachgehen konnten.

Frau Dr. Tschilingurian und ihre Mutter, Frau Apell, haben denn Schritte unternommen, um für den Genannten die Erlaubnis zur Rückkehr hierher und zur Übersiedelung nach Deutschland zu erwirken. Die türkischen Behörden lehnten indes beides ab, weil sie - wie aus den Äußerungen der betreffenden Beamten hervorging - den Dr. T. für einen jener „Intellektuellen“ hielten, deren Einfluß auf die Massen sie fürchteten. Die Frau Apell hier an, hatte zwar der bekannte Polizeipräsident Bedri Bey geäußert, daß dem Dr. T. un-
ter

1/10
7/10
30/10

B

58772

Türk. 183/39

ter genügend-r Garantie für sein Wohlverhalten die Reise nach Deutschland gestattet werden könnte, doch hat Fedri, als er von einem Beamten der Kaiserl. Botschaft darüber befragt wurde, jede dahingehende Äußerung in Abrede gestellt.

Schließlich versuchten noch die beiden Daxen für den Dr. T. die Erlaubnis zu erwirken, seinen Aufenthalt in Angora zu nehmen, als hier am 26. August ein Telegramm von ihm einging, daß er denselben Tag nach Ajasch überführt werden sollte. Das Ministerium des Innern gab auf die diesseitigen Schreiben hin sofort telegraphische Anweisung, den Genannten in Tschongri zu belassen bezw. ihn Jorthin zurückzubefördern. In Beantwortung dieses Telegramms meldete dann der Gouverneur von Tschongri unter dem 30. August, daß der Dr. T., nachdem er am 26. desselben Monats Tschongri verlassen hatte, in der Nähe von Kaledjik von Tschelakern angefallen und ungebracht worden war, sowie daß vier von der auf 12 Individuen bestehenden Bande durch die Behörden festgenommen waren. Frau T. ist daraufhin mit Hilfe der Kaiserlichen Botschaft, die sich zu diesem Zweck mit dem Kaiserlichen Generalkonsulat in Verbindung gesetzt hatte, am 16. v. ... mit ihrer Mutter, Frau Apell, und ihren beiden Kindern nach Deutschland abgereist, ohne weiter von den türkischen Behörden belästigt zu werden.

Das Ministerium des Innern hat auf diesseitigen Antrag

trag Weisung gegeben, den Verbleib der im Besitze des Verstorbenen befindlich gewesenen Wertsachen und Gegenstände festzustellen und, was noch aufzufinden ist, behufs Auslieferung an die Witwe hierher einzusenden.

Wenn Frau Apell in ihren brieflichen Mitteilungen an ihren Mann ersieht, daß ihr und ihrer Tochter die erbetene Hilfe der Pötschaft in gewissem Grade, also wohl nach ihrer Auffassung nicht in genügender Maße, zuteil geworden sei, so übersieht sie, daß die Verzögerung der Pötschaft für ihre Tochter und ihren Schwiegersohn, die beide türkische Untertanen waren, sich nur auf nicht offizielle Vorstellungen bei den Behörden beschränken mußte. In dieser Hinsicht ist diesselbst nichts unterlassen worden, und Frau Apell und ihre Tochter sind bis zu ihrer Abreise in allen ihren Angelegenheiten mit Rat und Tat unterstützt worden.

In Vertretung

gez. Freiherr von Neurath.

An den Herrn Reichskanzler.

Abschrift.

Nr. IIIc. 18547

156773

Auf den Bericht vom 9. B. M. Nr. 4660,
von dessen Anlagen 2 hier wieder bei-
gefügt sind.

- 3 Anlagen, davon 1 unter Rückertigung-

Berlin, den 27. Oktober 1915.

Dem

Kaiserlichen Konsulat in Lausanne

zur Kenntnis und mit dem Ersuchen, den Rentner Franz Apell,
der

Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ»

Զ. Մաս

Արեւմտահայը շատ մը արժանիքներ ունի. բայց ան, այս արժանիքները ընդհանրապէս իրեն անձնական շահերուն համար կը գործածէ:

Այնպէս որ, սա խօսքը՝ քիչ բացառութիւններով, դժբախտաբար իրականութիւն է:

Մէկ Հայ շատ բան կ'արժէ.

Երկու Հայ ոչինչ կ'արժէ:

Հայը կը վախնայ իրականութիւններէ. իր հանգիստը խռովել չուզէր:

Հայը կարճատես է, իր անձնական շահերը եւ ազգային շահերը իրար կը խառնէ: Հոգին՝ շատ անուշ է, նոյնիսկ թող աշխարհը փլի, բայց միայն ինքը ապրի:

Եղեռնէն ազատած սերունդը, Սփիւռքի տարածքին վրայ կրցաւ ապրիլ, առանց դոյզն իսկ անհանգիստ ըլլալու, առանց ըմբոստանալու իրենց ազգակիցներուն դէմ կատարուած ցեղասպանութեան:

Ապրեցաւ միայն գոյութիւնը պահելու բնազդով, ինքզինքը ազատելու, վերապրելու համար, ցիրուցան եղած ոչխարներու պէս, հոս հոն քշուեցաւ, առանց հովիւի:

Բայց բուն յանցաւորները հովիւներն են, որոնք չժողուցին իրենց ոչխարները: Այդ հովիւները՝ Հայ կրօնական եւ համայնքային առաջնորդներն են, եւ մանաւանդ Հայ գրողները: Անոնք չհասկցան իրենց ազգային պատասխանատուութիւնը:

Հայ գրողները քիչ բացառութիւններով, Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս, «գրիչնին կը թաթխեն Հայ Ազգին արիւնին մէջ» եւ Հայ տառերով բաներ կը գրեն, որոնք հայկականութեան հետ բնաւ կապ չունին, եւ կը ծառայէն Հայուն, աւելի շուտ օտարանալուն եւ կորսուելուն, Սփիւռք ըսուած խառնարանին մէջ:

Բացէք, տեսէք Սփիւռքի հայկական թերթերը, սկսելով Փարիզահայ մամուլէն, շատերուն մէջ կը փայլին Պոլսոյ

թերթի մը խմբագրին, արտատպուած յօդուածները:

Ինչ կը շահի Սփիւռքի Հայ Ժողովուրդը Պոլսեցի այս գերի Հայուն «օդէն, ջուրէն» նիւթերով համեմուած գրութիւններէն:

Միտքերը ամլացնելէ զատ ի՞նչի կը ծառայեն այս գրութիւնները, երբ Սփիւռքահայութեան բոլոր խնդիրները անլոյծ կեցած են:

Այս խմբագիրն էր, որ 1980-ին Պոլսոյ մէջ անդամակցեցաւ Պատրիարքին շուրջ կազմուած խորհրդակցական մարմինն, եւ այս մարմինն էր, որ Պատրիարքին պարտադրեց, յայտարարել թէ «Թուրքիոյ մէջ ապրող Հայերը շատ ապահով եւ հանգիստ պայմաններու մէջ կ'ապրին»:

Այս յայտարարութեան հետեւանքով այդ թուականէն ետք, Արեւմտեան պետութիւնները Թուրքիայէն եկող Հայերուն «ապաստանեալ»-ի «րէֆիժիէ»-ի հանգամանքը չնշուներին: Եւ ետքը 1983-ին, այս Պոլսեցի խմբագիրը Լոզան եկաւ հետեւելու Հայկական Համագումարին:

Երբ Սփիւռքի հայութիւնը կը վախնար մասնակցելու այս Հայ Համագումարին, Պոլիս ապրող Հայ խմբագիր մը ի՞նչպէս համարձակութիւնը կ'ունենար ներկայ ըլլալու առանց Թուրքէն քաշուելու:

Ինքը ճանչցող Հայէն խնդրեց որ գինքը տեսնելը մէկու չըսէ: Որո՞ւ չըսէ. Թուրքերո՞ւն: Թուրք լրագրողները հոն էին եւ գինքը լաւ կը ճանչնային: Ուրեմն որո՞ւ չըսէր: Հայերո՞ւն չըսէր:

Հասկցուեցաւ: Ինքը Թուրքերուն կողմէ զրկուած էր, հայերէն լեզուով խօսակցութիւնները իրենց տեղեկացնելու համար: Եւ այս Թուրքին ծառայող Պոլսեցի Հայուն գրութիւնները պիտի ողողեն Սփիւռքի Հայ թերթերը...

Հայ մտաւորականները եւ մամլոյ վարիչները հայրենասիրութեան «Այբուբէն»-ը սորվելնին պէտք է:

Պոլսոյ Պատրիարք Ներսէս Վարժապետեանը կը փառաբանեն, որ Թուրքերուն ծառան էր: Պոլսահայ խմբագրին գրութիւնները կ'արտատպեն, որ Թուրքին ծառան է: Ալ կը բաւէ Հայ Ազգին քաջածը Պոլսեցի Հայու մտայնութենէն: Պոլսեցի Հայու մտայնութիւնը պատճառ եղաւ, որ կորսնցընենք Արեւմտեան Հայաստանը եւ միեւնոյն Պոլսեցի Հայու մտայնութիւնը իր աւերը կը գործէ Սփիւռքի մէջ:

Սփիւռքը Պոլիս չէ, որ Թուրքերէն վախնալով լռէ. եւ

Սփիւռքը իր պատմական պարտականութիւնը ունի:

Սփիւռքը մէջտեղ եկաւ Եղեռնով: Ամէն Հայ ընտանիք իր հարազատներուն, Թուրքերուն կողմէ մեռցուելուն ցաւը ունի իր սրտին մէջ: Եւ այս ցաւը Հայերը իրար միացնող ամենէն մեծ ուժն է Հայ մնալու համար:

Եւ այս ցաւով տառապող ամէն Հայ, Սփիւռքի մէջ իր տեսակէտը ունի, անիրաւուած Հայ Դատին լուծման համար:

Ոմանք ամէն օր անէծք կարդալով Թուրքին, կը հաւատան, որ Աստուած անոնց պատիժը պիտի տայ:

Ոմանք Հայ եկեղեցիին ճամբով փրկութեան կը հաւատան, որ մեզ 17 դարեր հայ պահեց:

Ոմանց համար ալ Հայ մշակոյթը, Հայ լեզուն, Հայ դպրոցը միակ ազատարար միջոցներն են փրկութեան համար:

Եւ երիտասարդ սերունդը այս բոլորը անբաւարար կը համարէ եւ միակ փրկութեան ճամբան կը նկատէ բռնի ուժը, Զինեալ Պայքարը:

Բնական է, ամէն տեսակէտ իր իրականութեան բաժինը ունի: Տուն մը շինելու համար ամէն տեսակ նախանիւթ պէտք է: Օրինակ՝ երկաթ, կրաղիւս, ատաղձ:

Բայց այս նիւթերուն մէջ ամենէն կարեւոր բանը մոռցուած է:

Հողը, որուն վրայ տուն պիտի կառուցուի:

Փառք, հազա՛ր փառք, որ հազար տարիներ ետք մեր Հայրենի ազատ հողը ունինք, Հայաստան մը, պետութիւն մը ունինք: Եւ մենք մեր բոլոր խնդիրները միայն ու միայն Հայրենիքի շուրջ միանալով կրնանք լուծել:

Հրեաներու, Իսրայէլի համար ունեցած միասնական ոգին, օրինակ ըլլալու է մեզի: Անոնք սիրենք կամ չսիրենք, իրենցմէ սորվելիք շատ բաներ ունինք:

Դարերով Հրեայ կրօնապետները իրենց ազօթատեղներուն բեմէն «Գալ տարի Երուսաղեմի մէջ»-ի իտէալով հասցուցին սերունդները. այսինքն Հայրենի հողի մը իտէալով ապրեցան:

19-րդ դարու վերջերը, Թէոտոր Հէրցլ յաջողեցաւ բոլոր Հրէական կազմակերպութիւնները նպատակի մը շուրջ միացնել: Անոնք իրենց՝ դրամի, կամքի, խելքի եւ միութեան ուժով 2000 տարի ետք իրենց իտէալը իրականացուցին, Հայրենիք մը ունեցան, Իսրայէլը կազմեցին:

Եւ այսօր Իսրայէլի մէջ 3 միլիոն հրեայ 100 միլիոն

Արապի դէմ կը դնէ, իրենց գէնքի ուժովը: Բայց ամենէն աւելի աշխարհի մէջ տարածուած Հրեաներու ուժովը, Սփիւռքի Հրեայ միութեան ուժովը:

Աշխարհի տարածքին վրայ գտնուող ամէն մէկ Հրեայ իր Հայրենիքին համար մէյմէկ գինուոր է, եւ ամէն տեսակ զոհողութիւն եւ օգնութիւն կ'ընէ: Սփիւռքի Հրեայ կազմակերպութիւնները, կրօնականներու առաջնորդութեամբ, միացած են կեդրոնական ուժի մը մէջ, որոնց նշանաբանն է. «Ամէն բան Իսրայէլի Հայրենիքին համար»:

Մենք ալ մեր Հայ Սփիւռքը ունինք: Բայց մենք ի՞նչ կ'ընենք Սփիւռքի մէջ մեր Հայրենիքին համար, քանի մը յարգելի անձնաւորութիւններէն, եւ քանի մը հայրենասիրական կազմակերպութիւններէն զատ: Սփիւռքը մեծ ուժն է Հայուն. եթէ միանանք նպատակի մը շուրջ եւ գիտնանք զայն գործածել Հայ Դատին լուծման համար:

Մեր առաւելութիւնը այն է Հրեաներէն, որ արդէն Հայաստան մը ունինք, մաս կը կազմէ միութեան մը, որ աշխարհի ամենահզօր պետութիւններէն մէկն է, եւ այս պետութեան պաշտպանութիւնը եւ հովանաւորութիւնը կը վայելէ:

Բայց ի փոխարեն, Հայ Սփիւռքը, Հրեաներուն Սփիւռքին պէս միացած չէ:

Այսօր գնչուները անգամ միացած են կեդրոնական կազմակերպութեան մը շուրջ, բայց ոչ Հայերը: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ Արեւմտեան պետութիւնները չեն ուզեր, որ Հայերը միանան, եւ ամէն բան կ'ընեն իրենց գործակալներուն միջոցաւ, այս միութեան հաստատուելուն արգելք ըլլալու համար:

Որովհետեւ Հայերու միութիւնը՝ Հայ Դատին յաջողութիւնը ըսել է: Եւ այս, Արեւմտեան պետութիւններուն գիտնակիցը եւ բարեկամը եղող Թուրքերուն քայքայման պատճառ կ'ըլլայ:

Գրեթէ 170 տարիէ, Արեւմտեան պետութիւնները իրենց քաղաքականութեան հիմնակէտը ըրին՝ «Թուրքերը պաշտպանել Թուսերուն դէմ»:

Եւրոպացի պետութիւններն էին, որ 19-րդ դարուն սկիզբը, Օսմանեան պետութեան փլուզման արգելք ըլլալու համար, արդիականացնել սկսան Օսմանեան բանակը. Ենի-չերիներու տեղ, Եւրոպական օրինակով «Նիզամը ճէտիդ» ըստուած նոր զինուորական կազմակերպութիւնը ստեղծեցին:

Եւրոպացի պետութիւններն էին, որ 1850-ին, Օսմանցի-

ներուն հետ միասին յարձակեցան Խրիմի վրայ, յուսալով խորտակել Ռուսաստանը:

Եւրոպացի պետութիւններն էին, որ Կիպրոսի կղզին փոխարէն, ծախեցին Հայկական Դատը, եւ արգելք եղան Ռուսերուն Արեւմտեան Հայաստանը ազատելուն: :

Եւրոպացի պետութիւններէն մէկը կամ միւսն էր, որ տեւական ուժ տուին թուրքերուն, Ռուսերուն դէմ:

1919-ին, Անաթօլիոյ մէջ ստեղծեցին «Մուսթաֆա Քէմալի» շարժումը, մէկ կողմէ Հայերուն բարեկամը երեւալով, միւս կողմէն կռնակէն զարկին Հայերուն եւ Հայկական Դատը թաղեցին 1923-ին Լոզանի մէջ:

1945-ին, Հէնրի Թրումանն էր, որ արգելք եղաւ Կարսի եւ Արտահանի՝ թուրքերէն ետ առնուելուն. «Մեր սահմանները Կարսէն կ'սկսի» ըսողը՝ Ամերիկայի. նախագահ՝ Թրումանն էր:

Եւ այսօր Արարատ լեռան վրայ կուտակուած եւ դէպի Հայաստանի հողերը ուղղուած աթոմական հրթիռները, թուրքերու զինակից Արեւմտեան պետութիւններուն կողմէ գետեղուած են:

Արեւմտեան պետութիւնները Հայաստան մը հիմնելը երբեք չեն մտածած: Խօսքեր, խոստումներ շատ տուած են, մեզի իրենց կողմը հակելու, մեզ օրօրելու, մեզ թուրքին դէմ շահագործելու համար: Մեզի «խօսք»-եր տուին, եւ թուրքին «զէնք»: Եւ միշտ խոստումներէն խաբուող Հայեր եւ Հայ կազմակերպութիւններ գտած են իրենց իբր գործակից, դժբախտաբար:

Մեր պատմութեան վերջին շրջաններուն, այս Հայ կազմակերպութիւնները գործակցեցան թուրքին հետ, գործակցեցան մեր թշնամիին բարեկամներուն հետ, եւ մեր Հայրենիքին մեծ մասը կորսնցնելու պատճառ եղան:

Այս մեծ աղէտը անոնց դաս չէ եղած տակաւին: Եւ դեռ այսօր այս կազմակերպութիւնները, Արեւմտեան պետութիւններուն ձեռքը գործիք ըլլալով, ազգասիրութեան կեղծ դիմակին տակ, կը շարունակեն Հայաստանին եւ անոր կառավարութեան դէմ իրենց թոյնը թափել:

Սփիւռքի Հրեաներուն մէջ, Հրեայ մը տեսած էք, որ Իսրայէլի դէմ խօսի եւ անոր դէմ պայքարի: Վերջին շրջաններուն, Լիբանանի մէջ Հրեաներուն կատարած անմարդկային արարքներուն դէմ, Սփիւռքի մէջ մէկ հատ Հրեայ ըողոքի

ձայն հանե՞ց: Ընդհակառակը, այս անիրաւութեան չհանդուրժող օտարներուն ձայնն ալ խեղդեց իր ուժովը:

Այս Հայ կազմակերպութիւնները միութեան խօսքեր կ'ընեն: Բայց իրենց համար «միութիւն» ըսելը, ամէն Հայուն, կուրօրէն իրենց հպատակիլը ըսել է: Այսինքն միանալ Մայր Հայրենիքի թշնամիներուն հետ:

Այս կազմակերպութիւններն են պատճառը, որ մինչեւ այսօր Սփիւռքի մէջ միութիւն մը չկրցանք ստեղծել: Եւ Հայ Սփիւռքը յաւիտենական չէ: Այս օրուան քաղաքակրթութեան պայմանները, փոքրամասնութիւնները շատ շուտ կը մաշեցնեն եւ կը ձուլեն:

Միջին Արեւելքի Հայ գաղութներուն քայքայումով զօրացած, Արեւմտեան աշխարհի Հայ գաղութները մեզ թող չխաբեն:

Այս մեծ խառնարաններուն մէջ Հայերը, Միջին Արեւելքի երկիրներէն շատ աւելի շուտ ձուլման վտանգին ենթակայ են: Ժամանակը ի նպաստ Սփիւռքի Հայութեան չաշխատիր դժբաղտաբար:

Իտէալ մը պէտք է Սփիւռքի Հայութեան: Իրապաշտ իտէալ մը, որ իրականացնելու կարելիութիւն ունենայ:

Իտէալ մը առանց դրախտային սուտ խոստումներու: Այս իտէալը «ամէն բան Մայր Հայաստանի համար»-ի իտէալն է:

Այս իտէալը ընդունող բոլոր Հայ կազմակերպութիւններէ բաղկացած եւ Հայաստանեաց Առաքելական եկեղեցիին առաջնորդութեամբ, Սփիւռքի չափով կեդրոնական միութիւն մը ստեղծել պէտք է:

Հաւատացեալ ըլլանք կամ ոչ, կաթոլիք կամ Բողոքական, Հայաստանեաց Առաքելական եկեղեցին, կեդրոնը ունենալով էջմիածինը՝ բոլորիս համար Սփիւռքի մէջ, Հայութիւնը, Հայաստանը եւ Մայր Հայրենիքը կը ներկայացնէ:

Հայկական եկեղեցին, Սփիւռքի տարածքին վրայ, բոլոր Հայկական համայնքներուն մէջ, ունի իր թաղական խորհուրդները, որոնք ժողովուրդին կողմէ ընտրուած են:

Ուրեմն մենք ունինք արդէն Սփիւռքի Հայկական միութեան ամենակարեւոր կորիզը:

Ամէն երկրի մէջ, այս թաղական խորհուրդներու պատգամաւորներէ կազմուած կեդրոնական խորհուրդ մը հիմնել վերջ, Սփիւռքի բոլոր երկիրներու կեդրոնական խորհուրդներու համագումարով «Միիւրքահայ կեդրոնական վարչութիւնը» հիմնել կարելի է:

Այս է ամենակարճ ճամբան Սփիւռքի Հայկական միութեան: Հայրենիքի դէմ եղողները, այս միութեան մէջ չեն մտներ. ինքզինքնիս չխաբենք:

Անոնք մինչեւ այսօր Հայրենիքին դէմ աշխատեցան, Սփիւռքը երկուքի բաժնեցին, 1700 տարուան Հայ եկեղեցին երկուքի բաժնեցին, եւ ասկէ ետքն ալ Արեւմտեան պետութիւններուն շահերուն պահանջքով, այս ճամբայէն երթալու պիտի շարունակեն:

Անոնց նպատակը՝ երկու Հայաստան, երկու եկեղեցի է:

Մեր հաւատքը՝ մէկ Հայաստան մը կայ, այն ալ՝ մեր ապագայի յոյսերով լեցուն, այսօրուան Հայաստանն է: Մէկ եկեղեցի մը ունինք, այն ալ էջմիածինն է: «Ո՛չ» ըսէք կեղծ ազգասէրներուն, եւ իրապաշտ հայրենասիրութեան դրօշակին տակ միացէք: Մայր Հայրենիքի հետ ձեռք ձեռքի տալով միայն մենք պիտի կրնանք շահիլ մեր անիրաւուած Դատը:

Հայաստան եւ Սփիւռք, փոխադարձաբար իրարու զօրակիզ ըլլալով պիտի կրնանք լուծել մեր բոլոր խնդիրները: Մեր ապրած երկիրներուն օրէնքներուն կարելիութեան սահմաններուն մէջ մնալով, ոչ մէկը արգելք չի կրնար ըլլալ որ մենք, մեր պարտականութիւնը կատարենք մեր Մայր Հայրենիքին հանդէպ:

Այս իտէալին իրականագործման պարտականութիւնը՝ հայրենասէր մտաւորականներու, գրողներու, եւ կրօնական քարոզիչներու կ'իյնայ:

Վար առէք դիմակները կեղծ ազգասէր տօնքիչոտներու, որ մեզի 100 տարի երազներով օրօրեցին, եւ դեռ կը շարունակէն թունաւորել Հայ պատանիներու մատղաշ ուղեղները, կեղծ ազգասիրական լուզունգներով, նման այն աղանդներուն, որոնք իրենց հաւատացողներուն մտային կարողութիւնը կը մեռցնեն:

Հայ մամուլի վարիչներ, գրողներ, մտաւորականներ եւ մանաւանդ կրօնական քարոզիչներ, դուք ուղեղներն էք Հայ ժողովուրդին: Ցուցուցէք խելքի, տրամաբանութեան ճամբան Հայ Սփիւռքին:

Ձեռքերնիդ խիղճերնուդ վրայ դրէք, եւ ոտքերնիդ հողին վրայ, Հայրենի հողին վրայ:

*Միայն Մայր Հայրենիքի հողն է իրականը եւ յա-
ւիտեանը:*

*Դուք պիտի ըլլաք վաղուան Հայութեան ստեղծիչը:
Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս՝*

*«Մեզի առողջ եւ երիտասարդ մտատրականներ պէտք են:
Մեզի կարմիր ու մտուռ շրթներով ուժեղ գրականութիւն մը պէտք
է: Դուք ցեղին ուղեղն էք: Բայց երբ այս ուղեղը ուրիշ կերպ չի
կրնար խորհիլ, քան յուսահատեցնելով մեր կենսունակութիւնը՝
Մենք պիտի փրցնենք ու նետենք այդ ուղեղը»:*

15 Ապրիլ 1985

Յովհաննէս ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Պոլիս 1905-ի Պերպերեան վարժարանի շրջանաւարտները:
Առաջին կարգ, աջէն երրորդը՝ Ռուբէն Սեւակն է:

ՊՈԼՍՈՅ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

1905-Ի ԵՐԶԱՆԱԽԱՐՏՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

1905

Ռուբէն Զլլինկիրեան	Լօզան	Բժշկական ուսանող
Թորոս Սօֆեան	Կէյվիկ	Շերամարդժ. առեւտրական
Աշոտ Իւթիւհեան	Կ. Պօլիս	Առեւտրական
Մինաս Միքայէլեան	Ֆիլիպի	
Եզնիկ Քաջունի	Կ. Պօլիս	Ուսանող Իրաւագիտութեան
Շնորհք Տէյիրմէնճեան	Կէյվիկ	Վաճառական
Արամ Զարֆճեան	Կ. Պօլիս	Առեւտրական
171) Լեւոն Եսվրուեան	Կ. Պօլիս	Վաճառական
Պետրոս Մալխատեան	Կ. Պօլիս	Առեւտրական
Յարութիւն Լմայեան	Էսկի-Շեհիւր	Ուսուցիչ
Գեղամ Գալաֆեան	Փարիզ	Վկայեալ Բժն զ'է Եօսէ Վարժարանէն
Մատաթիա Տ. Մարկոսեան	Զեմկիլեր	Յանձնակատար-Վաճառակ.
Մանուկ Պասմաճեան	Կ. Պօլիս	Առեւտրական
Հրանտ Փանոսեան	Զօնկուչջաֆ	Վաճառական
Յակոբ Յակոբեան	Կ. Պօլիս	Առեւտրական
Յակոբ Զպուրճեան	Կ. Պօլիս	

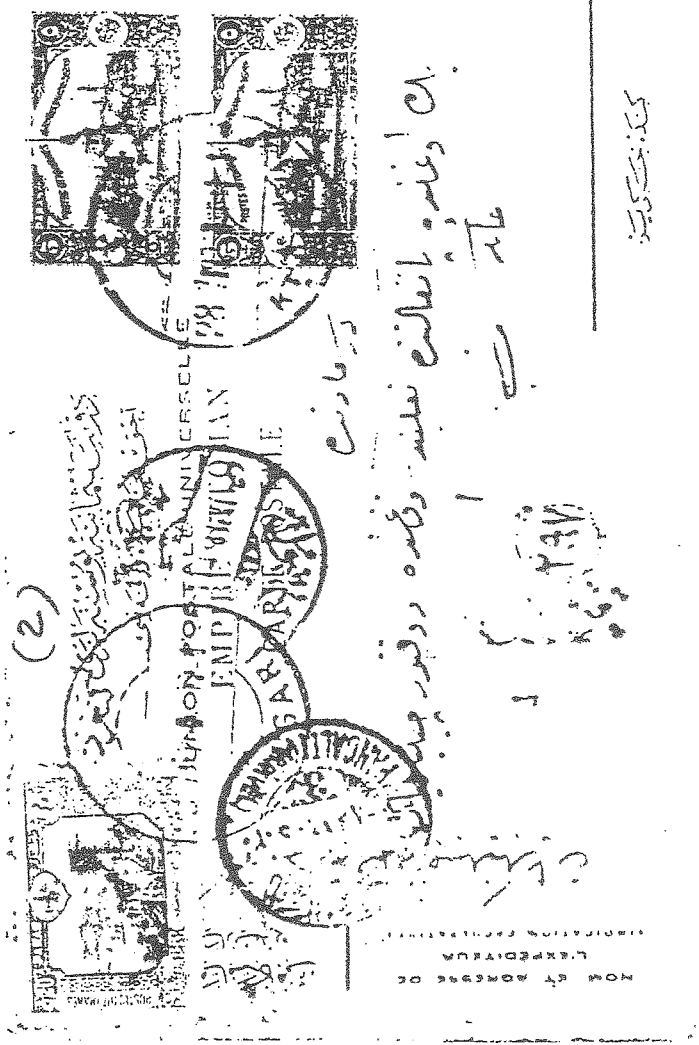
Ռուբեն Սեակ 1905-ին.
Պերպլեհան վարժարանի շրջանառությունից խմբանկարէն
ստեղծում:

Պոլիս 1904-ին, Պերպերեան վարժարանի աշակերտ Ռուբեն Սեալի ձեռամբ զձագրում Վիքթոր Հիկոյի դիմանկարը:

Պոլիս 1904-ին, Պերպերեան վարժարանի աշակերտ Ռուբեն Սեալի ձեռամբ գծագրուած Պէրոնովէնի դիմանկարը:

ای دنگہ - اتھانے نعلینہ وکسہ ردقیر جبہ الی

کرمادنی

عابد سے

مکتبہ تحریک

Ռուբէն Սեւակին 15 Յուլիս 1915-ին,
Չանկըրըն դրկած քարտին թրքերէնէ թարգմանութիւնը:

Կնիք
գրագնուած է՝
Չանկըրը.

Պոլիս Բանկայթի Նալպանտ փողոց բնակող
բժիշկ Չիլինկիրեանի կնոջ. ՂՐԿՈՂԸ՝ բժիշկ Չիլինկիրեան
- Չանկըրը - 15. 7. 1931 — (28. 7. 1915)

Սիրելի կինս

Երէկ ապահովագրուած նամակնիդ առի: Այսօր ալ Րէժիի միջոցաւ 11 Յուլիսին, ձեր դրկած երեք ոսկին ալ առի: (. . .)

Կալաթայի վարժարանէն (Կեդրոնական) ամառուան ար-
ձակուրդի երկու ամսուան ամսաթոշակս եղող ինը ոսկին
գանձելով ինծի դրկեցէք: (. . .) Այստեղ օգերը շատ տաք
են: Առտուունէ մինչեւ գիշեր հիւանդներուն ետեւէն կը
վազեմ: Առողջութեանս մասին բնաւ մի մտահոգուիք. հան-
գիստ եմ: Ձեզի ամէն շաբաթ 3 քարտ կը գրեմ: Ի՞նչ ալ
գոնէ շաբաթը երկու նամակ դրկեցէք:

Վարուժանը ընտանիքէն նամակ չստանար եղեր. ինծի
տեղեկացուցէք:

Ամուսինդ՝ Ռուբէն

No. Date H. M. Signature		No. d'ordre Bureau international Date H. M. Signature	
No. Date H. M. Signature		ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES OTTOMANS K. T. M. A. C. E. P. O. K. T. M. A. C. E. P. O. K. T. M. A. C. E. P. O.	
No. Date H. M. Signature		No. Date H. M. Signature	

Dans les télégrammes imprimés, le premier nombre après le nom du lieu d'origine est un numéro d'ordre.
 Le second indique le nombre des mois forcé. Les autres désignent la date et l'heure du départ.

Ռուբեն Սեւակին մեղցուել է օր մը առաջ դրկած վերջին հեռագիրը.
թրքերէնէ թարգմանութիւնը:

* * *

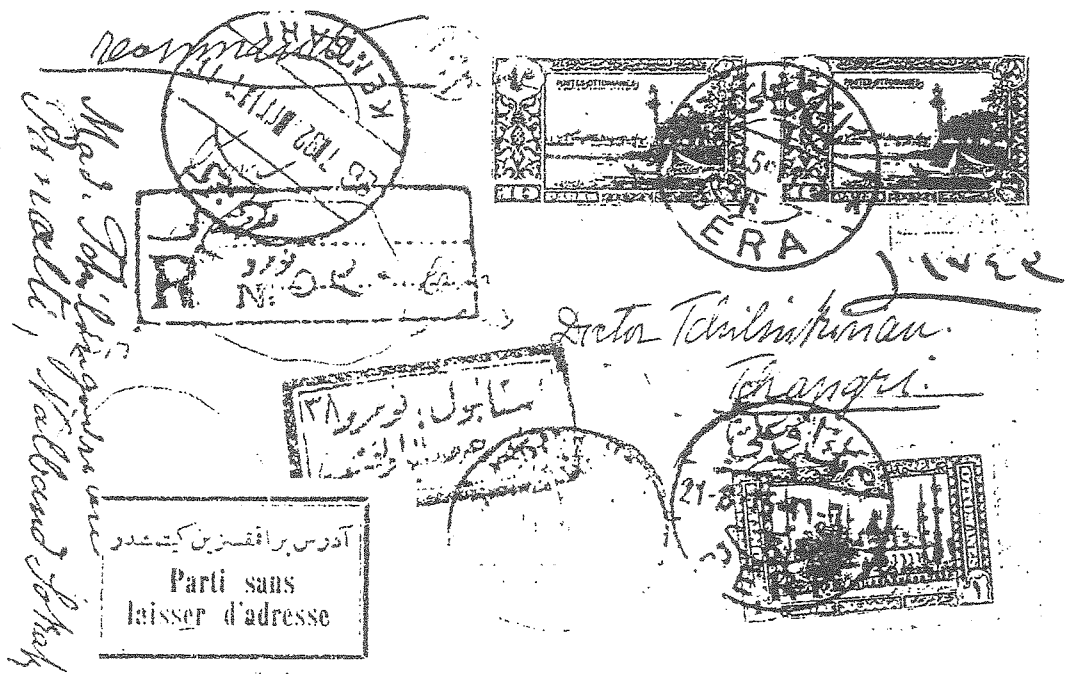
ՀԵՌԱԳԻՐ

Թիւ՝ 1781
Թուական՝ 12 Օգոստոս 1881.
(25 Օգոստոս 1915)
Ժամը՝ 8,25 - առտու
Չանկրըրը.

*Պոլիս Բանկալթի Նալպանտ փողոցը բնակող՝ Տիկին
Զիլինկիրեանին:*

*Վարուժանին հետ Այաչ պիտի երթանք. նամակնիդ հոն
դրկեցէք:*

Ռուբեն

Mon très cher Onfion, j'ai de nouveau une
semaine sans nouvelle de toi. J'espère
que tu te portes bien cependant. Si tu
reste loin de moi encore 2 mois je se-
rai poitrinaire tant je suis fatigué.
Leon est très bien; il porte ses lunettes
sans bas, parle le turc et l'arabe
très bien maintenant et il est si fort
qu'il porte Chayidan déjà. Celle-ci
est très entêtée mais très folle. J'attends
à tes yeux de voir. On s'est amuser
avec Marouf. Tu es écrit à Peters-
nagon? Première et dernière mes
tous Hennyons des tantes devoirs! -
J'écris de très belles lettres et je re-
grets tant que tu ne puisse pas les
traduire. Les enfants sont toujours
au jardin. Ça va comme si comme
cela. J'espère de te voir un jour
mais fais cette grâce! Et s'il
trijun, deux amis! Ta Yavuz.

Տիկին Սեւակին քարտին ֆրանսերէնէ թարգմանութիւնը:

* * *

21. 8. 1915

Տիկին Սեւակին Չանկըրը իր ամուսնին դրկած վերջին քարտը ետ եկած է սա վերտառութեամբ.- «Մեկնած է առանց հասցէ ձգելու».
(Parti sans laisser d'adresse).

Շատ սիրելի Ռուբէնս,

Ահա կրկին շաբաթ մը եւս քեզմէ առանց լուրի: Յուսամ թէ հանգիստ ես սակայն: Եթէ երկու ամիս եւս հեռու մնաս ինձմէ, թողախտ պիտի ըլլամ, այնքան որ յոգնած եմ: Լեւոնը շատ լաւ է, սանտալներ կը հագնի առանց գուլպայի, թուրքերէնը եւ գերմաներէնը շատ լաւ կը խօսի հիմա եւ այնքան ուժեղ է, որ Շամիրամը կը շալկէ արդէն: Այս վերջինը շատ յամառ է բայց շատ գեղեցիկ: Իրենց երկուքն ալ քու աղոտոր աչքերդ ունին: Մավրօբուլոսին հետ կարգադրեցինք: Դուն գրեցի՞ր Կեդրոնականին: Մայրս կը համբուրէ քեզ. մենք բոլորս ջերմ համբոյրներ կը դրկենք քեզի:

Շատ գեղեցիկ բանաստեղծութիւններ կը գրեմ եւ այնքան կը ցաւիմ, որ չես կրնար թարգմանել:

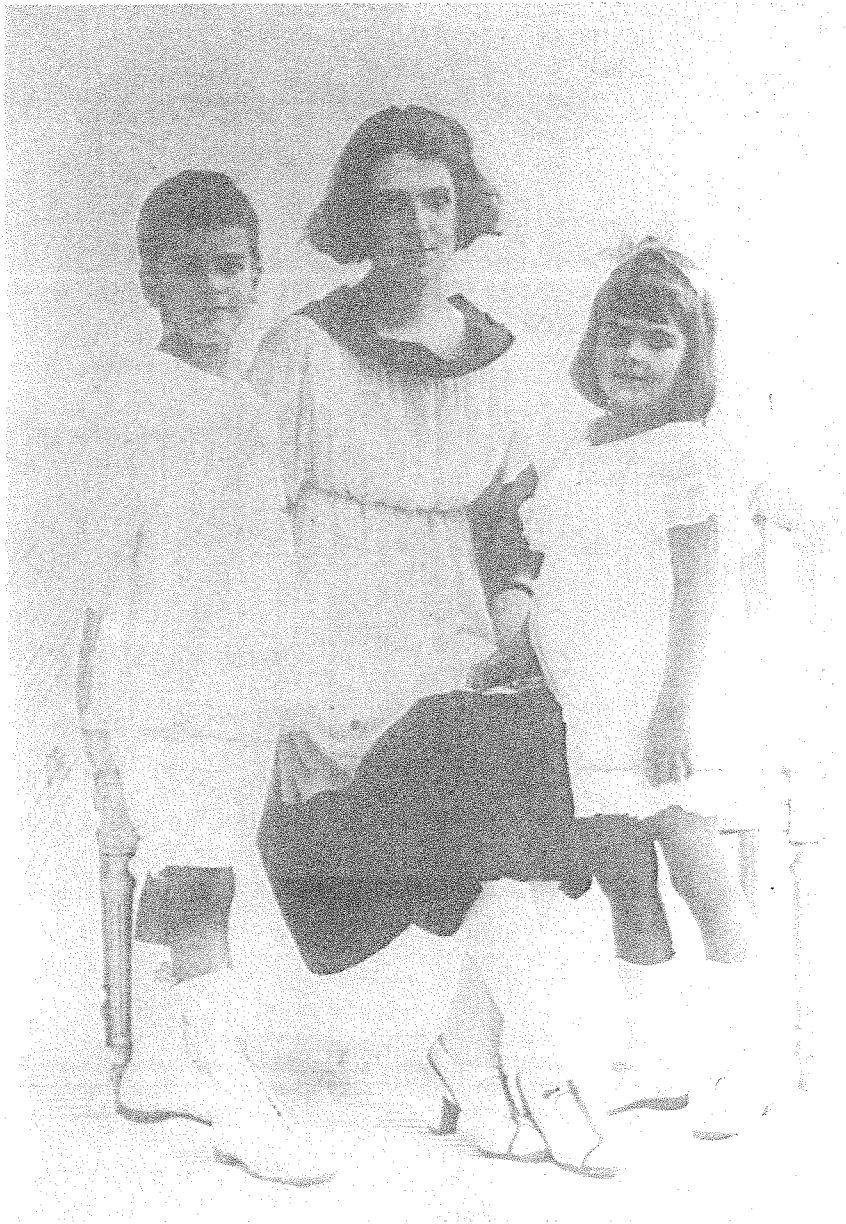
Պզտիկները միշտ պարտէզն են: Կ'ապրինք այսպէս ու այնպէս: Կը յուսամ քեզ վերստին տեսնել. թող Աստուած այդ շնորհը ընէ՛ մեզի: Միշտ պիտի սիրեմ քեզ, Աստուած ալ:

Քու ժաննդ

Է. Է. Պ. Կոստանյան

1919-ին Պոլիս, Ռուսերն Սեւակի յիշատակին կատարուած սգահանդէսին բաշխուած Յիշատակ-ճկարը:

Տիկին Սեաւի և երկու որբերը՝ Լիւնգ և Ըստիրան:
1925-ին Փարիզ:

1925-ին Պոլիս

Ռուբեն Սեւակի մայրը՝ Արմաւենի Չիլինկիրեան
(1854 - 1988)

Իր երեսին վրայ կը նշմարուի ճոզիին խոր տառապանքը,
կարծէք թէ իր թոռան մէջ տեսնել կ'ուզէ «ՎՐԷՓԻՆ ՍԵՐՄ-
ԿԱՑԱՆՐ»:

Ռուբէն Սեւակէ Նշխարներ

ՎՐԷԺԻՆ ՍԵՐՄՆԱՑԱՆԸ

Քե՛զ, ցասումի՛ վայրագ հեղեղ գահավէժ,
Արդարութեան փաշփայլի մո՛ւթ հրրէշ,
Խաւարներու անե՛ղ ծընունդըդ, վը՛րէժ,
Ողջո՛յն, տաղե՛րըս քեզի՛ ...:

Մոխրի՛ն կուտամ արտիս վերքերն ախտագին ...:
Ամենո՛ւն վերքն, անսահմա՛ն վերքը ազգին,
Արդարութեան ծարա՛ւը, մա՛հն հաւատքին,
Երգեն տաղե՛րըս քեզի՛ ...:

Սանձերնին լա՛յն արիվարներ ասպազէն,
Ալիք ալիք թօթունելով սէգ բաշն ուսէն,
Թող հաշրենի աշխարհիս կուրծքն ապօսէ՛ն,
Սուրա՛ն տաղե՛րըս քեզի՛ ...:

Ու ես կուգա՛մ, — մո՛ւթ շանթերու սերմնացան —
Այդ ապօսէ՛ն, ուր արիւններ լճացա՛ն,
Գիշերներով, չար հովիտով, ցիրուցա՛ն,
Ցանել՝ տաղե՛րըս քեզի՛ ...:

Բարէ՛, եթէ այս բազուկս կարեվէ՛ր
Չը սորվեցա՛ս զարնել ... գոնէ անվեհեր
Ցանքես մահու առաքեալնե՛ր, հսկաներ
Կը ծնին՝ տաղե՛րըս քեզի՛ ...

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՒԱԿ

ՋԱՐԴԻ ԽԵՆԹԸ

— «Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռան
Իրենց բիւր-բիւրան,
Յօղիկին վրան
Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռան:

«Արիւնոս, մանրիկ,
Ոսներս բոպիկ
Դիակներու վրան
Դողդո՛ջ կ'երեւան:
Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռան:

«Գրա ինձ, Ասուա՛ծ,
Մազերս ցուա՛ծ
Կ'երթամ սարածամ,
Կ'երթամ ու կու լամ.
«Ո՞ւր է իմ վարդը
«Ո՞ւր է իմ վարդը:»

«Կ'ուզէի՛ զլխուն
Տակ դնել անհո՛ւն
Գեհներ կուրծիս:
Թող այսպէս հոգիս,
Մեռնե՛ր գւերգաննո՛վ,
Իր դիակին տո՛վ...:»

✦

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՒԱԿ

ՀԱՅՈՒ ՈՐՔԻԿ

Այ հայու որբիկ, ա՛յ անտէր որբիկ,
Մանրի՛կ, արիւննո՛տ ստքերըդ բոպիկ,
Ո՞ւր կը քաշկռտես այսպէս մոլորուն . . . :

— Չա՛ր քամիներուն . . . :

Այ որբիկ, բոցեր գիւղե՛րը հասան,
Անտառներու մէջ մայրերնիդ կ'որսան:
Անպաշտպա՛ն ու մերկ, ո՞ւր այսպէս, որբիկ ճան :

— Մ ո՞ւթն ինձ պատմուճան . . . :

Քեզ համար մարդերը գո՛ւթ, հա՛ց չունին,
Այ որբիկ, շի՛ւղ-իսկ չկայ թռչունին .
Ծերեր սովահար կ'իջնան ժամէ ժամ . . .

— Արիւն կ'որոճամ . . . :

Հայրըդ պատուտուա՛ծ նետե՛ր են սարին .
Եղնիկներու պէս քոյրերըդ՝ տարին .
Աստուա՛ծդ իսկ մատրան մէջն է խողխողուած . . .

— Վըրէ՛ժն ինձ Աստուած . . . :

Իէ՛հ, գնա՛ մեծցիր անեղ որբն Հայուն .
Սընի՛ր արիւնո՛վ, ու փսխէ արիւն
Մարդկութեան ճակտին, ու սարսափ ու հուր . . .

— Այդ՝ պարտքս է տըխուր . . .

ԴՈՒՔԷՆ ՍԵՒԱԿ

ՎԵՐՁԻՆ ՕՐՕՐ

Օրօ՛ր, օրօ՛ր . . . : Օրօ՛ր ըսեմ քնանաս,
Վիրաւոր Հօ՛րըդ ճիւղերն ա՛լ չ'իմանաս:
Ծիծէս ծըծա՛ծըդ թոյն է, կաթ չի գիտնաս . . .

Օրօ՛ր ըսեմ քնանաս :

Արի՛ւն-հեղեղ հորդեց այս սուրբ ձորերէ,
Բայց չի փախի՛ս, փարէ՛ երկրիդ, դայն սիրէ՛,
Հողիդ վըրայ գերի մի՛ըլլար, ալլ տիրէ՛ . . . :

Օրօ՛ր ըսեմ քնանաս :

Հօրքդ վըրայ եթէ անչո՛ւնչ չինկայ ես,
Զի ուխտե՛ցի Հըռոմի է՛դ գայլին պէս,
Նոր Ռոմուլոս մը գիեցնել ստինքէս...
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաս:

Բազուկներու՝ պարա՛ն, ոտքիս ալ՝ կացի՛ն,
Ստինքիս զո՛յգ պտուկներն, ա՛հ, կտրեցլին:
Վէրքէս՝ արիւնըս ծծէ, որդեակ միածին...
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաս:

Ահա կ'ընամ... Հայաստանը մա՛յր քեզի:
Կտակ կուտամ այս կոտրած Սուրն երկսայրի՛
Ուր Հայրիկիդ գեռ տաք արիւնը կ'այրի...
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաս:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ո՞վ կուլայ այսպէս խշտեակիս շէմքին.
— Քո՛յր, զարիպն է, բա՛ց...

Կմա՛խք մը կ'անցնի դուրսէն լալազին.
— Սո՛յլ է, դուռդ բա՛ց...

Տապա՛րն է ջախջախ դրանըս կրծքին.
— Զարգն է, դո՛ւռդ բաց...

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԻՆՉՊԷՍ ԵՐԲԵՄՆ

Քերթո՛ղ, պատմէ՛ մեզ հայրենի յուշքերէդ.
Երգէ՛ մեզ հին օրերու երգ մը անհետ, -
Թափառական թրուպատուրի երգ մը զո՛վ,
Արբշիւ ու զով մեր Գողթանի ոգկոյզով:

Մեռելի շէն երգ մը հանէ թոքերէդ.
Հին, կռապաշտ ա՛յն երգերէն որոնց հետ՝
Մեր ասպազէն քաջերն արօյր թափօրով,
Սաղաւարտնին շողացնելով, ջահերո՛վ:

Արքայական հանդէսներու, վայրա՛գ, վէ՛ս՝
Կը պարէին, աստուածներու պարի՛ն պէս...
Երգէ մեզի հին օրերու հի՛ն յուշեր:

Մենք դարաւոր մեր մահացումն այս գիշեր
Պիտի պարենք, եղեռնօրէ՛ն, շէ՛ն, խելա՛ռ...
— Բերթողը, ծե՛ր, չը խօսեցաւ: Ան կուլա՛ր...:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԶԱՆԳԱԿՆԵՐ ԶԱՆԳԱԿՆԵՐ

Զանգակներ, բարի՛, բարի՛ զանգակներ,
Ի՞նչ բան կասեցուց ձեր գուժկան լեզուն.
Ոսօք ելլել կ'ուզէ արիւնը վազուն...
Կը լռէ՛ք, բարի՛, բարի՛ զանգակներ:

Արդեօք ձեր միստիք հագագն արոյրէ,
Ուր կեղե՛ւ կապեց աղօթքի փոշին,
Եւ ուր կ'երազէ՛ր խոնկի գոլորշին,
Յեղակարծ ցաւէն՝ անզօ՛ր, կը լռէ՞:

Ո՛չ: Ձեր դարաւոր հոգին պղնձի
— Որ շատ, շատ յաճախ տեսեր է Բարին
Յաղթըւած Չարէն — այժմ իր բարբառին
Ու իր Աստուծոյն վրայ կը կասկածի...:

Արդ, ո՛ւր էք չքնաղ խոստումներ խաչին,
Եղբայրութեան զո՛ւր բարբառներ, ո՛ւր էք:
Կըրակ կը փսխէ հողն ամենուրեք...
Կետերն արիւնո՛վ, գիակո՛վ կ'ուռչին...:

Ու կ'իջնայ այն որ կը ծնկէ վախով.
Զի թուրն աւելի արդար է Ուշէն.
Զի կեանքն անոնց է միայն որ քաջ է.
Անո՛նց որ կ'ապրին ուրիշին մահով:

Հո՛ւռ էք, զանգակներ: Աստուածն է մեռեր:
Ի՞ն՞չ տուէք վաղուան. ի՞ր հա՛սկը մեռաւ:
Ի՞ն՞չ տուէք Հայուն. զի ա՛ղղը մեռաւ:
Զանգակներ, ծերո՛ւկ, բարի զանգակներ...

Ինչպէ՛ս կ'ուզէի ձերին պարանին
Կախուել ու ցնցել երկաթ բազուկով:
Սնո՛նք որ ինկան բլւրո՞վ, քովէ քով,
Ձեր զօղանջին հետ, լալու պէտք ունին...

Հոգիիս հազա՛ր խուլ զօղանջներով
Գոռացէ՛ք, զա՛նգեր. ու կատաղօրէն

Գահավիժեցէք. ձեր երկաթ թառէն,
Ուրկէ միայն լալ գիտցաք դարերով...

Օ՛, զօղանջեցէ՛ք, Աստուա՛ծն է մեռեր...

Ռ. ՍԵՒԱԿ

Ո՛Վ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ...

Կիլիկիոյ արիւնհի՛ր

Յայլն ի՛նչ անոյշ է, ցայլը ի՛նչ զինով:
Յաւերէս տարուած կը քալեմ երկա՛ր
Լեմանի ափին՝ խոր արտմութիւնով:
Ի՛նչ խաղաղութիւն, ի՛նչ անձառ շրկար,
Ու ցայլն ի՛նչ անոյշ, ցայլը ի՛նչ զինով:

Հետուէն թեւճակի շատանքեր դողող
Երկը կ'օրօրեն սիրող դարձերու:
Ձուրին մէջ սասուկեր ինկեր են բոզրոջ.
Ու տարփոտ մութին մէջ հետուէ հետու.
Թեւճակներու թա՛ց համբոյրն է դողող:

Լուսնակն ալ տճա՛ չփեղ կը ծաթի
Առատփերներու յոյս-զխոյն պէս՝
Ալդեաններու. ձի՛ւն-հրաչրէն արծաթի,
Նոր հովուերգութեանց հի՛ն հանդիստես՝
Տժգոյն տարփաւորն տճա կը ծաթի:

Ի՞նչ անհունութիւն, ի՞նչ երազ, ի՞նչ շունչ... :
Լսին լեռներու կոպէն սատափի
Մինչե՛ւ սխրացած անտառն անշշունչ,
Ու մինչեւ գաշտերն ալ Ռօն կը թափի,
Ի՞նչ անհունութիւն, ի՞նչ երազ, ի՞նչ շունչ... :

×

Ու դո՛ւն, ս՛վ զժրախտ երկիր հայրենի,
Որ արիւնի տա՛ք շամանգալի մէջ,
Ձո՛ճ՝ դադաններու խաղին վայրենի,
Ու համայնապա՛ս բոցերու անշէջ,
Կը մխա՛ս, զժրա՛խտ երկիր հայրենի... :

Ո՛վ իմ հայրենի՛քբո՛ւ... : Ու դո՛ւք, հեռաւոր,
Եւրատ ու Արաքս ու Վանայ Մոփակ,
Ո՞ւր են կարասոյն՛քը սիրախառտը
Որ իրենց երա՛զ թեւերով ձերմակ
Ճեղքէ՛ն կարմիր ձեր կո՛ւրծքն ախառտը :

Հովուերդութիւններդ ս՛ւր են սխրալի,
Ո՛վ Արարատեան ձիւնափսս հսկան.
Ու դո՛ւն, միամիտ Դրախտն սասայելի,
Ինչո՞ւ ալսքան մո՛ւթ է քու լուսնկան,
Հովուերդութիւններդ ս՛ւր են սխրալի :

Լեռանոյճ կուսա՛նքբղ. Հայաստանի,
Ո՞ւր են ձեր սիրոյ երգերն անհամար
Որ հովը գէ՛մի բլուրը տանի,
Ուր սրինդ մը խեղճ կու լայ ձեզ համար... :
Ո՛վ յուերժա՛հարսք կոյսք Հայաստանի :

Բարէ՛ : Վայի՛ւններ են սր կը լսեմ,
Հեռքերնին ցրուած, փախչող խելայել,
Ընդխմալբումի մը սրահուն վսեմ,
Պիղծ հաթագանով լնդկխուած ա՛նկ,
Կոյսերու վայի՛ւնն է սր կը լսեմ... :

«Հո՛ւ, մենք ենք, մեզք ենք, եղբայրնե՛ք, քոյրե՛ք... :
«Մե՛նք ենք, լախլիղուած բոցերէ անշէջ...
«Մերկ սուտերներով հալածուած կոյրեր... :

«Մե՛նք ենք, կը վաղենք Մոլթի՛ն, Մահուա՛ն մէջ,
«Հո՛ւ, մե՛նք ենք, մե՛րկ ենք, Եզրայրնե՛ր, շոյրե՛ր...» :

«Մե՛նք ենք, գիտա՛սար ծնո՛ւնդ արիւնի,
«Հի՛ն, շքե՛ղ ցեղի գաւակներ յետին .
«Բապիկ երախա՛յ, զողո՛սջ ճերունի՛ ,
«Մե՛նք ենք, ս՛ղջ պանկերն որ կ՛իյնան գետին...
«Մե՛նք ենք, գիտա՛սար ծնո՛ւնդ արիւնի...» :

«Հո՛ւ, Նղո՛վք, նղո՛վք: Մեր վէրքին վրիճուան
«Շողին խաւարէ՛ր ձեր աչքերը, ա՛հ .
«Մեր արիւնը ձեր դաւակաց շլխուն .
«Թո՛յն չնչէ՛ք դուք, ու ըմպէ՛ք Մա՛հ...
«Հո՛ւ, Նղո՛վք, Նղո՛վք ձեր սերունդներուն...» :

×

Յայլն ի՛նչ անոյ՛չ է, ցայլը ի՛նչ գինով :
Երգեցէք սիրոյ համբոյրներ դուարթ ,
Ու դուք երգեցէք երանութիւնով ,
Դո՛ւք երազ արիւր, ալեակներ լազուարթ ,
Ձեր ցայլն ի՛նչ անոյ՛չ, ցայլը ի՛նչ գինով... :

Կը քալե՛մ : Բալէ՛ , յիմա՛ր տարադիր ,
Ժպիտ մը շուրթիդ՝ կարապի՛ն համար ,
Նե՛րքնապէս լալով՝ միաքո՛ղ դէ՛տ երկիր ,
Շեղչուած մահերու վրայէն անհամար ,
Բալէ՛ , դուն քալէ՛ , յիմա՛ր տարադիր :

Քնարի դատամա՛ծ թելի մը փարած ,
Թալա՛նէ, բո՛ցէ հեռո՛ւ, ա՛հ, հեռո՛ւ
Բալէ՛ դուն , քերթող հայրենասալած ,
Հո՛ւր, արի՛ւն երգէ տղտ լեռներու ,
Քնարի դատամա՛ծ թելի մը փարած... :

Բալէ՛ : Մինչեւ ե՞րբ... : Բա՛լէ կարօտէն ,
Բալէ՛՛ մինչեւ որ Արեւն հրակէզ
Իր մարը մանէ նորէն ու նորէն՝
Ու օ՛ր մը ալիւր՛ս չի ծաղի քեզ... :
Բա՛քէ... : Կեա՞նքն է այս... : Բա՛լէ կուրօրէն... :

Ռ. ՍԵՒԱԿ

Ուխտի մեծ թափօրը

Անուշիս սեղան հին խոսքերուն
Հին քերթերն ահա կը՝ տեսնեմ հեռուն .
Կը՝ տեսնեմ կապար օղին սեղ զոխուր
Չանգախտուններ յաւերժօրէն յուն :

Կը՝ տեսնեմ հարիւր սարեր մոխրապս,
Անձայն ու անեք իբրեւ անապս .
Ու աշտարակներ անդունդներու քով
Ժահանակին դեմ զոցուած փակակնով :

Կը՝ տեսնեմ մեր հին սապանսարեր
Հազար ցեղերէ կոխուած անփեներ .
Ու քառուղիներ կը՝ տեսնեմ, Ասունձ ,
Աս հանգչիներով սաշայտակուած . . . :

Բայց ահա հարիւր զանգերն հաւօրէն
Երկիւղածօրէն ու զիսակցօրէն ,
Մութ զիշերին դեմ արեւնիւր մեկանց
Փոշոս լեզունին շարժեցին յանկարծ :

Բառուղիներու սապաններն անձայն
Խորհուրդներու պէս շրոյն քացուեցան :
Բուրներ, ասպեկներ եղան անքարքար .
Ահա ցայցին սեղ կ'երթան վեհախառն :

Կը՝ տեսնեմ, կու յաւ . . . : Թափօրն է Ուխտի մեծ,
Ուխտի մեծ կ'ապրի դեռ մահեկն անդին,
Ուխտի մեծ ահա հեռուէ հեռու
Փակակնիւր քացաւ սարի քերթերու :

Ահա իշխաններ կ'երթան անխառնով,
Բայերնին ծանր է եօքը դարերով,

Վահաննին ժանգոս, քայց պշերնին վէս,
Ոտերնուն շղթան կ'երգէ ջուրի պէս :

Այն որ քափօրին կ'երթայ սոցեւեկն,
Խոնջ է՝ շայն քեհեզ վը փաշիրեշէկն...
Կարմիր ծիրակի՞ն է արփայական,
Թէ ցեղին արիւնն... չեմ տեսներ այնքան:

Ու քափօրին հեռ, ու քափօրին վեր,
Թոյունն լ՛օղինն ձեզ կը խարխալի՛ ծեր...
Այդ միթէ՞ արծիւն է արփայական
Թէ սեւ քախսին բուն... չեմ տեսներ այնքան:

Հայն կարկանդակի ձեռքերս արիւնոս.
«Առե՛ք, գոչեցի, սարե՛ք զիս ձեզ մօտ,
«Կ'ուզեի այսպէ՛ս դիմել յաշխեան
«Յեղի վը Ուխտին անդրջիրիւեան...»:

Բայց սհա ծաթեց շոյսն արշաղոյսին.
Քորսներն, իշխաններն իջան միասին
Բայց սապաններուն ֆար սանդուխներին,
Ու արե՛ն, արե՛ն քան կորսաւ նորե՛ն...:

Բերս, 1914

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԱՆՈՆՔ ՈՐ ԿՈՒ ԳԱՆ

— «Ահա մենք կու գանք — կ'ըսեն անո՛նք որ
Կու գան, չէ՞ք լսեր տրտիլունն ահաւոր —
Մութը շնչեղէն աչքերնիս կուրցած
Ու արեան հոտէն ընդունդնիս լայն բաց:

«Ահա մենք կու գանք, ուսով հրելով
Մեր Յաւին Անիւր դարահոլով,
Երկրագունդիս վրայ, խաւարին մէջէն,
Բոլոր անոնց վրայ որ դեռ կը շնչեն...»:

«Ահա մենք կու գանք, ահեղակոլով
Մեր Յոյսին կուսնիթ դարչապարներով
Ոսեցընելու անանս՛ւն կորած
Գերեզմաննոցներն համայնատարած...»:

«Ահա մենք կու գանք ու մենք նղովքն ենք,
Ու խաւարին մէջ մխուած տէգը նենգ.
Վրէժներու հլղրան ենք վայրալայլի,
Մե՛նք, սարսափահա՛ր ու սարսափելի...»:

«Մ'ենք՝ չին սխտերու նս՛ր ուխտադրնաց
Մ'ենք՝ Սուսերը բիրտ ու Գիրքն օրինաց.
Մ'ենք՝ Յասման ջրվէ՛ժը սարի կողէն.
Մ'ենք՝ Աղջամուղջի ծընունդ լուսեղէն...»:

«Ձեզի՛ որ քերձուած մեր մորթերէն ձի՛դ
Հարսնիքի, Մեզքի վրաններ կառուցիք...
Ու Ձե՛զ՝ Էւրոպեան զիք որ շնաղին
Սակարկեցիք մեր արեան լուսիկան զին...»:

«Ձեր սրտին դանե՛րը փակեցէք խուչ,
Սուրե՛ր սըրեցեք, սըրեցեք զանխո՛ւչ,
Սրեցե՛ք ձեր խղճին վրայ քարացած,
Ու ատամներուն վրայ ձեր զաւակաց...»:

«Ահա մենք կու գանք. հովերուն մէջէն
Ձէ՞ք լսեր սակրեր որ կը շնչեն...»:
Ամէնքս ալ գաղիւր գլխի, խոռոչ դանկ,
Ահա մենք կու գանք, ահա մենք կու գանք...»:

ՎԵՐՉԻՆ ՀԱՅԵՐԸ
(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

«Եարիճա՛ն, հա՛յ, հո՛յ, հա՛յ, Աստուած՝ չիկայ,
«Եարիճա՛ն, հա՛յ, հե՛յ, Հայուքիւն չիկայ .
«Հեռուի եարերուն արտիկը խօսի . . . : »
— Երջանակ կազմած բոլորն ուս ուսի՛ ,
Հա՛յ, հե՛յ, սիրս արտի կը պարե՛ն, կ'երգե՛ն,
Ծե՛րունի՛, տղա՛յ, հա՛յ, հե՛յ, իրենք են ,
Պանդո՛ւխս հայերը . . . :

Ո՛չ մարդ, ո՛չ բանւոր, հասարակ գրա՛ս,
Կը հօճեն մարմինն, ու մուճակնին հասս
Կը ծեծէ օտար երկրին հողը տար :

«Ա.Վ. մը հայրենի. հող ո՛վ պիտի տար,
«Հա՛յ, հո՛յ, Հայաստա՛ն, էու հողդ է հալա՛լ...»
Կ'երգեն պարելով, բայց կ'ոգիին լա՛լ
Թուա՛ն Հայերը . . . :

Հարս ունինք, մեզի հարսնետը չիկայ . . . :
Սուգ ունինք, մեզի սգաւոր չիկայ . . . :
Ո՞ր մեղքին համար, ո՞վ է անիծե՛ր
Հինգ հազար տարուան այս խեղճ ազգը ծե՛ր... :
Զո՞րս միլիոնին մե՛կ ապաստան չիկայ,
«Եարիճան, հայ կայ՝ Հայուքիւն չիկայ . . . :
Կ'երգեն Հայերը . . . »

Թագն առին, դազաղ մը տւին հայուն .
Մեր փառքն անցաւոր, մեր Մա՛հն է կայուն . . . :
Արեա՛կ մեծ, որու բանակն անազին
Տեզով կը ծածկէր փառքն արեգին՝
Ոճակոյս կորած գերեզմանեղ դուն
Գլո՛ւխդ վերցնէիր, տեսնէ՛ր անուն,
Անճե՛ր հայերը . . . :

Տեսա՛ր դուն մեռած գիւղերն անխռով,
Հիւղերը փլած՝ կարմիր պատերով,
Հողմադազմներ լո՛ւռ թւերով կոտրած,
Ծերուկ դիակներ սարին վրայ կորած,
Մատուռներնին աւե՛ր, զրկուած խունկէ . . . :
Ա՛խ, հո՛ն է, հո՛ն, մեր հայրենիքն, հոնկէ՛
Կուգան Հայերը . . . :

Օսա՛ր, տեսա՛ր դուն աղբիւրները զո՛վ,
Գեղջուկ այգիները գա՛ղջ ողկոյզով . . . :
Դե՛՞ռ կը մխայ ցած ճանիքն հայրենի,
Դե՞ռ կը ծաղկի՞՞ հոն թուփը վարդենի -
Դե՞ռ կ'երգէ՞ այդ հի՛ն պլպուլը ցայգին . . . :
Հո՛ն, հո՛ն կ'երագեն, կուլան սխրագին
Ախո՛ր Հայերը . . . :

Մի՛ դպիր անոնց հոգւոյն փլուցո՛ւն -
Անոնք կ'անցնին լո՛ւռ գաղտնիքով լեցո՛ւն,
Անոնք գիտեն բի՛ւր պատմութիւններ մութ
Անո՛նց որ կորան արեան մեջ տղմո՛ւս,
Կախադաններու փաջե՛ր համօրէն . . . :
— Հազար մահով ծանր՝ Կենդանի-Մահն են
Ապրող Հայերը . . . :

Ո՛չ, ո՛չ: Արեւոյտյան իրենց պիտի գայ . . . :
Ու երբէ՛ չի գայ աւօտն ապագայ՝
Պիտի՛ կուրին: Մինչ ե՛րբ . . . : Մինչեւ յաւիտեան:
Ու երբ դե՞ռ երկրի վրայ Ազատութեան
Համար մեռնին ա՛փ մը մարդեր չնչի՛ն,
Անոնք պիտի՛ ըլլան Մարդկութեան վերջի՛ն,
Վերջին Հայերը . . . :

ԻՆՉՈՒՒ

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ զիս սիրեցիր,
Փոքրիկ աղջիկ, քեզի մե՞ղք էր .
Փոքրիկ ծոցիդ թխթե՞ն պէտք էր,
Դուն ծե՞ր արծիւ մը բանտեցիր :

Կապոյտ աչւիդ երբոր բացիր,
Կապոյտ աղջիկ՝ պլպուէն երգէ՞ր .
Քե՞զ ալ սիրոյ մըմունջ պէտք էր,
Դուն գուժկան մո՞ճնչըս ընտրեցիր . . .

Ես կ'երթամ մի՛շտ, անծայրածի՛ր,
Դամբաններ են ոտքիս հետքե՞ր .
Քեզ սիրոյ մեղմ սի՛ւք մը պէտք էր,
Դուն փոթորկի՛ն կուրծքդ բացիր . . .

Կ'այրի՛ն աչերդ սևածիր,
Պիտի մեռնիս, այդպէս մ'ե՞րգեր .
Քեզի փոքրիկ սէր մը պէտք էր,
Դուն Սէ՛ր-Աստուածը սիրեցիր . . .

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԵՐԹԱ՛Լ . . .

Երթա՛լ, երթա՛լ, երթա՛լ անձայն, անհանդէս .
Երթա՛լ առուի՛ն պէս՝ մարդերու տակ անտես
Կապոյտին մէջ՝ հե՛ղ, հողմալար ամպին պէս . . . :

Երթա՛լ՝ առանց դիտնալու թէ՛ դէպի ո՞ւր,
Երթա՛լ՝ հեռո՛ւ ոստաններէն այս տխուր .
Երթա՛լ՝ խաւար դիշերին մէջ թաքթաքուր . . . :

Երթա՛լ, երթա՛լ, երթա՛լ առանց ճրարի .
Երթա՛լ՝ առանց սուղի, լացի, վախաքի .
Երթա՛լ՝ առանց սովի, առանց դատապի . . . :

Երթա՛ւ՝ մարդոց կոյտին մէջէն լռելեայն .
Օտար մընալ իրենց Յաւին , Գիտութեան .
Երթա՛ւ տղէ՛տ , խո՛ւլ , յա՛մըր , կո՛ւր յաւիտեան . . . :

Աննիւթանա՛ւ , անըջանա՛ւ , վըսեմ , վէ՛ս .
Երթալ անցա՛յգ , անա՛յգ , երթա՛լ վերջապէս .
Աչքերը դոց՝ ցալդաչըջիկ խեղճին պէս . . . :

Ձը դիտնա՛լ որ հոս իսէալը չիկա՛ւ . . . :
Ուխտազընա՛ց երթալ աիերն հեռակալ ,
Դէպի ուղին երջանկութեան մշտակալ . . . :

Երթա՛ւ , երթա՛ւ , չը ճանչնալ Մա՛րդ ու Աստուած ,
Ձո՛ւգ երթալ՝ ձեռքըդ քո՛ւր ձեռքի մէջ դըրած
Անըջանքի՛ն ու Սիրոյն պէս — Աքսորուած . . . :

Ռ. ՍԵՌԱԿ

ՀԻՆ ԵՂԱՆԱԿ

Այս դիշեր երգ մը հողեցունց
Հովին մէջէն՝ հեռուէն հեռու՝
Ձիւնոտ արտում ճամբաներու
Խոր անըջանքը արթնցուց :

Ես մենաւոր ու տրամունակ ,
Քեզ կ'ունկնդրեմ պատուհանէս
Որ ազօթքի մ'ոլորքին պէս
Կ'արձագանդես , հի՛ն եղանակ :

Արուեստ չունիս , իմաստ չունիս ,
Կը կրկնուիս դուն անզաղքում ,
Ու ձիւնին հետ դանդա՛ղ , տրտո՛ւմ ,
Դուն տարուրեր կը տատանիս :

Շնչատ մարմինդ կը զողզոջէ .
Վանկերուն մէջ տժգոյն , վտիտ ,
Ու յանկերդիդ մէջ միամիտ
Ապրելուն խոր մահերդը չէ՞ . . .

Կը կրկնէ հովն աննպատակ
Աղաղակներդ ծտտին, սարին,
Ի՞նչ կը պատմես դուն զիշերին
Որ կու լայ մայթը հեւքիդ տակ:

Այս իրիկուն, ձիւն իրիկուն,
Հին եղանակ մը հողեցունց,
Ծոյլ երազանքը արթնցուց
Մութ սմայի ճամբաներուն:

Երգը մեռա՛ւ հեռու անհետ.
Բայց ա՛յդ շարիով, այդ յանկերգով,
Պատուհանիս զիշերին քով,
Հողիս կու լայ դեռ երդին հետ...

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԿԱՐԱՊՆԵՐԸ

Il est d'étranges soirs, où les fleurs
ont une âme. Albert SAMAIN.

Գիշեր է լուռ, հանդարտ զիշեր ամառուան,
Մութը պատիր է երկինքը համօրէն.
Հեռուներէն քանի մը լոյսեր միայն
Իրենց ձիւնը վար կը կաթեն յուլօրէն:

Ո՛չ մէկ շշուկ: Լուսթիւնը կը թրթռայ
Անծի՛ր, անծա՛յր լայնութեան մէջ օդերուն.
Ու բացխփուող աչքերու պէս, արիւն վրայ,
Քաղաքներու կը պլլլայ լոյսն հեռուն:

Բարձրը, մութին ալքերուն մէջ, հեռակայ
Ժիւրաներու ստուերը լուռ կը մրախէ.
Աւելի՛ վեր, արհամարհոտ ու հսկայ,
Ալպեաններու սէդ ճակատն է սառափէ:

Ձոյլ ալեփառ շղթաներու դարաւոր
Օրրանին մէջ ընկողմանած հողանի՛,

Լեռներու վեհ հուրիններուն պէս աղւար
Կը քնանայ կապոյտ հողին Լեմանի :

×

Գիշերն է լուս , լիճը արտում : Հետուէն ,
Ճաճանչներու , փրփուրներու պէս աղւար ,
Գնացող ջուրին երեսին վրայ մեղմօրէն
Նրկու կարագ կը սահին լուս , մենաւար :

Իրենց մարմինը քնքոյլ է , գեղեցիկ ,
Իրենց թևերն արծաթակերտ , ձիւնաղէս .
Ու մարմարի իրենց վիզը սլացիկ՝
Նրազային տաճարներու սիւնին պէս :

Կը մօտենան անոնք իրար մեղմօվին ,
Ու կտուցնին իրար կու տան սուղալի ,
Ա՛յնպէս ինչպէս ս՛չ մէկ շրթունք տակաւին
Ա՛յնքան սիրով չէ՛ մօտեցած շրթունքի :

×

Ու ձիւնափառ իրենց թևերն կ՛տանեն վեր ,
Կը գալարեն իրենց վիզը երկնասուտ ,
Ա՛յնպէս ինչպէս երկու բազուկ անձնուէր
Այլքա՛ն սիրով իրարու շէն գալարած :

Գիւղերուն լո՛յսը կը ցոլայ հետուէ՛ն .
Վերը շո՛ւքը ժլուրաներուն հետակայ .
Աւելի՛ վեր Ալպեանները համօրէն .
Աւելի՛ վեր , նրկինք կանոյներ է վրկայ

Վա՛րը , քնացող ջուրին վրայ տրամարար ,
Վեհ պարտքի մը գիտակցութեամբ լեցուած ,
Բերան բերնի , վիզը վիզին , անբարբա՛ս ,
Կարտպները կը մնան լո՛ւս , քարայտ՛ճ

Ռ. ՍԵՒԱԿ

Բ Ո Յ Ր Ը

Կը բարձրանայ բո՛յր մը աղուոր,
Գաղջ բոյրը կո՛յս մարմինիդ,
Ին՛յրը՝ խունկի պէս միամիտ
Ու մեղքի պէս՝ մեղաւոր . . . :

Ուսկէ՞ կուգայ բոյրը մարմնիդ
Բի՛ւր տենչերով բեղմնաւոր,
Դաւադրութեա՛ն պէս անաւոր,
Աղօթքի պէս՝ միամիտ . . . :

Կը բարձրանայ բո՛յր մը աղուոր
Գինովցընող ու բարի .
Միսթիք ա՛մպ մ'է որ կը վարի
Քեզ՝ քաղցրօրէ՛ն մեղաւոր . . . :

Գիտե՛մ, կ'զգա՛մ, բոյրըդ գինով՝
Ծա՛լ ծա՛լ ցրուած ծամերէն,
Մատիդ ծիրա՛ն, ծի՛ւր ծայրերէն
Կը ծորի բո՛յրըդ գինով . . . :

Բայց ուսկէ՞ց է բոյրըդ անեզ .
Սեւ աչկե՞դ՝ սեւ վարդի պէս,
Սեւ թարթիչէ՞դ՝ սեւ կարթի պէս,
Մութ յօնքերուդ տակ աղեզ . . . :

Ուսկէ՞ կուգայ բոյրըդ բարի
Որ կը բուրէ մարմինէդ,
Կարմիր, բողբոջ, նուրբ շրթունքե՞դ
Որ համրօյրին կ'երկարի . . . :

Ուսկէ՞ց է բոյրդ ալ մեղաւոր,
Հա՛յն վարդի պէս կուրծքե՞դ բաց,
Ուր կը կարմրի հետքը դեռ թա՛ց
Համբոյրի մը բեղմնաւոր . . . :

Ձա՛ր ու բարի, զինո՞վ ու կոյս,
կը շնչեմ այդ բոյրըդ խա՛ռն.
Մի՛ գըլանար համբոյրըդ գառն
Սիրակարո՞տ իմ հոգւոյս . . . :

Կեցի՛ր, կեցի՛ր, ա՛խ, ո՞ւր կ'երթաս,
Շրթներըս քեզ կը հեւան.
Ըսէ՛, Սիրո՞յ, Մեղքի՞, Մահուա՞ն
Ինձ հրաւէր կը կարդաս . . . :

Կը բարձրանայ բոյր մը աղուոր
Իմ հոգւոյս մէջ. բա՛ց ինձ, բա՛ց
Կարմիր շըրթներդ՝ վարդի պէս թաց
Ու մեղքի՛ պէս մնդաւոր . . . :

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԵՐՆՔ՝Կ, ՋՈ՛ՒՐ

Ո՛վ պիտի երգէ քու անփաստանակ
Կեանքիդ միամիտ տաղը, մաստ՛ղ ջուր,
Որ լո՛ւծ գալլալի մը պէս շարունակ
Կը վրփրիս, կ'երթաս դաշտերուն մէջ ուր
Դարե՛ր դարերով երգող է գոհունակ:

Ո՛վ պիտի պատմէ վաղքերդ մշտուր
Վալլի վարդերու երայանքն ի վար:
Ո՛վ պիտի ցոյց տայ վրփուրներուդ խաբ
Հեւ ի հեւ կեանքիդ սէրերն հողեփար,
Տարփոտ սէգերու շոյանքն ալ բուր:

Լուռ անըջանքի պահուն ցայլային,
Ո՛վ պիտի պատմէ խիճերուդ լեզուս,
Ու հէփեթունակ սէրն ունենիին
Երբ մտի վիշերով իրեն աղաղուն
Ոտերը վախճող հպույդ կը հայլի՛ն:

Միամիտ վտակ, դարերէ ի դար
Դուն մամուտ ճամբէդ կ'երթաս անմուր,
Ու երբ կը մեռնին շուրջդ անմխիթար՝
Գարնայնի դոյն դոյն ծաղիկներդ բուր,
Երկու քարի մէջ կ'երգես՝ անդադար:

Երնէ՛կ քեզ, վտա՛կ, մեռնիլ չունիս դուն.
Սրբունքէ մարմինդ կը վարես անվերջ,
Գիշերներու մէջ միայնակ արթուն,
Անսկի՛ղրն, անվե՛րջ, վախ փոսիդ մէջ
Կ'երգես. երնէ՛կ ջո՛ւր, վախճան չունիս դուն...:

Ու երբ այս տողերս մրտոտ նիհար
Ձեռքէս օր մը լո՛ւի պուտ մը հող աղբի,
Ուրիշ քերթող մ'ալ ինձի չափ յիմար՝
Պիտի գայ հաքիս երգերը վալլի,
Յանդի, չափի տակ սոնելու համար:

Մինչ յաւերժօրէն կեանքս՝ ա, զուարթս՛ւն,
Պիտի կարկազէ ջուրդ մշտաշարժ՝
Հեղնելով արուեստն ու կեանքը մարդուն...
Ո՛վ անմահութեան ստուեր գեանաքարչ:
Վտա՛կ, երնէ՛կ քեզ, մեռնիլ չունիս դուն:

Թ. ՍԵՒԱԿ

ՏՐՏՈ՛ՒՄ Ո՞ԳԻ ...

(ՍԻՐԵՐԳ)

Թափառամուլ ճամբուս վրայ քերթողի,
Տրտո՛ւմ Ողի, ահա գարձեալ զլտայ քեզ,
Հո՛ն ուր քեզի սր մը մինա՛կ ես խոզի,
Քարին վրայ, ազրիւրին մօտ, կը յիշե՛ս:

Մեր հրածեշտի օրէն ի վեր դուն ալսող՝
Հեռուն յստած մութ աշքերլէ սեւածիր՝
Սպասեցիր ճամբուս վրայ տրտմապէս,
Ու արցունքիւ լսիկ հ՛րոյը միշտ լացիր:

Ես հեռացա՛յ տարտամին մէջ խօլարար,
Իմ երազիս ճամբաներէն անդադրում,
Գիշերներու հովին նման խօլարար,
Վերջալոյսի՛ թռչուններուն պէս տրտում:

Ու վաղեցի — անուրջներու ուխտաւոր —
Թաւշին վրայ կեանքի ծիծղուն մարմանդին.
Ու վէրքերուս ծաղիկները ախտաւոր
Տարի մինչեւ հորիզոնները մութին:

Ես խոյացայ նուիրումէ՛ս տենդահար՝
Հո՛ն ուր նիհար ճառագայթ մը կայ լոյսի,
Հո՛ն ուր սիրոյ վրտիս երգ մը կը գողար,
Հո՛ն ուր գողգոջ ծիածան մը կար յոյսի...:

Ու թեւարեկ ահա քեզի կը դատնամ
Նըջանկութեան ճամբաներէն յետագարձ,

Տրտտ'ւմ Ողի, հողւոյս միակ բարեկամ,
Դուն իրակա'ն, դուն ճշմարի'տ, դուն անդա'րձ:

Ձեռքերուս մէջ՝ դիր ձեռքերը մահաթոյր,
Ու հողեղէն շրթունքները՝ շրթունքիս,
Երակներուս մէջ՝ քու շունչը արամաբոյր,
Արցունքներուդ բերեղին մէջ՝ իմ հողիս . . . :

Տրտտ'ւմ Ողի, թեւըդ թեւիս դաւարո՛ւն,
Համբոյրի մը անհունին մէջ սրլաւէս,
Մեր ցաւերուն, արցունքներուն, վէրքերուն
Պատարազը պիտի տօնենք քեզի հետ . . . :

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՍԻՐՈՅ ՈՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ԵՐԳԸ

Իմ կեանքս թող պաշտօնը երգ մ'ըլլայ,
Եղերական ու միամիտ, սե՛ր պրերդ,
Հսկայական ու տխրօրէն թողցրը վէ՛րք,
Իմ սիրտը թող անհունին մէջ վերք մ'ըլլայ,
Իմ կեանքս թող պաշտօնը երգ մ'ըլլայ . . . :

Ես կը սիրեմ իմ արամութիւնս դիմական,
Իմ արամութիւնս Աստուածներս՝ ցախն պէս,
Քո՛յր, սրտիս մէջ ի՛նչ խաւարներ, վիճեր կան,
Ձեր նույնամբայից կ'ստեղծես ու կ'արճնես,
Ես կը սիրեմ իմ արամութիւնս դիմական . . . :

Եկա՛րք ինձի, յունակին պէս գեղեցիկ,
Եկա՛րք ինձի, յո՛յս ու ցնձում հետաքօյ
Քու արձամբի շողերուդ մէջ՝ սրտցիկ
Լուսասրկ՝ տերակնե՛րքս յայտ՛յ՛ .
Ես Մահն եմ, ե՛կ ինձ կեանքին պէս գեղեցիկ . . . :

Իմ կեանքս թող տոտին երգին պէս ըլլայ,
Ու երգս անուանդ կրկնումն ըլլայ թող յաւե՛րք,
Իմ կեանքս թող մո՛տի ճրվէ՛մին պէս ըլլայ,
Ու դէպի քեզ անկում մ'ըլլայ գոհա՛վէ՛մ .

Իմ կեանքս թող աստին երգին պէս բլրայ . . . :
Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս ,
Ուր խաւարներ կը վտխորչին մայրիկին .
Երկու աչերդ՝ աստուածներու սկիհին պէս ,

Տո՛ւր ինձ անոնց մէջ սրբացնել իմ հոգին ,
Ե՛ս կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս . . . :
Եկո՛ւր ինձի , քեզ կ'ըզձայ շունչքս անդօր .
Եկո՛ւր , ես մա՛սիմ բաներ պիտի քեզ բնմ

Սիրոյ պէս քաղցրը ու Մահուան պէս հզօր .
Գերեզմանիս լացոյ սիրին պէս նըսեմ
Եկո՛ւր ինձի , քեզ կ'ըզձայ շունչքս անդօր . . . :
Իմ կեանքքս թող կտրամ նաւուն պէս ըլլայ ,

Շունչդ ուտեցնէ ծեր ասպատքս անա՛հ ,
Մի՛ , մի՛ լսեր յողնամ հոգիս որ կու լայ ,
Տա՛ր զիս Սիրոյ կղզիներէն գէպի Մահ ,
Իմ կեանքքս թող կտրամ նաւուն պէս ըլլայ . . . :

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՅԵՄՈՒՆ ՄԱՀ

— Բերթողն ըսաւ . — «Անո՛ւշ վըտակ ,
Շիւղերու տակ , ճիւղերու տակ
Ո՞ւր կը վազես աննըպատակ . . .

Վարդեր կու լան ջուրիդ վերեւ ,
Սէղեր կու տան քեզ քիւր բարեւ ,
Քե՛զ կը կանչեն ծաղիկ , տերեւ . . .

Լուսնակի ցուրը ծոցդ ասամ ,
Դաշտերու մէջ լայնատարամ
Ո՞ւր կը վազես դուն շուարամ . . .

Կեանքդ արդէն կտրմ է , ա՛յ վըտակ ,
Մի՛ , մի՛ վազեր , ծովն անյատակ
Պիտի թաղէ քեզ ալիսց տակ . . .

Վտակն հծծեց. — «Քնոյ անդադրում .
Վաղեն ջուրերս. մի՛, մի՛ տրտում
Արցունք կաթեր անոնց սրտում :

Թո՛ղ, որ երգեմ լուսն ու մուլին .
Ի՞նչ փոյթ թէ մահն է քայլ մ'անդին,
Ես սիրահար եմ մարմանդին . . .

Ու մի՞նչ քերթողը կ'երազեր՝
Լալո՞ղ, վրտակը հոուզես
Երգով իր մահը կը վաղեր . . .

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՄԱՀԱԶԳԱՑՈՒՄ

Այսպէ՛ս, այսպէ՛ս . . . անուշ, անուշ սիրական
Մօտեցուր մանր մատներդ մանկական
Տաք կողերո՛ւս, տաք կողերո՛ւս դժոխքին,
Զգո՞յ՛լ, զգո՞յ՛լ, ա՛խ չըլլայ որ բորբոքին :

Կուրծքի՛ս հակէ փոքրիկ ղլուխդ յաղթական,
Լսէ՛, դեռ հոն հոնդիւններ, ողբեր կա՞ն,
Լսէ՛, անուշդ իմ սիրական : Ո՛հ, անդին
Արբանք մ'է այս որ կը խնկէ իմ հողին :

Մեռնի՛ր, մեռնի՛ր . . . Անմահանալ մահուան մէջ .
Մեռնի՛ր . . . դրկիդ դողն, ա՛յսպէս մեր սէրն անչէջ՝
Անհունին մէջ ծառայընել տիրական . . . :

Մեռնի՛ր . . . կու լա՞ն . . . կը խորհէի սիրակա՞ն,
Թեւերուդ մէջ քարանալու հաճոյքին,
Քո՞յր, մահանո՞ւ՛ն քոյր, մահապօր, մահաղին . . .

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԷՁ

Կը լայննայ երկինքը անծա՛յր ու ջի՛նջ,
Գիւղին վրայ քիչ քիչ մութը կը կոխէ,
Ամէն բան իրեն դոյնը կը փոխէ,
Հանդա՛րտ ամէն կողմ, մո՛ւթ է ամէն ինչ:

Վարդն իր աչքերը կը դոցէ մութին.
Ծառերն են կեցեր լո՛ւռ, բազկատարա՛ծ.
Նոճին իր գլուխն է վեր կարկառած.
Լոյսեր կ'արիւնին ծառերէն անդին:

Ահա կը քնանայ բնութիւնն համակ.
Կեանքը դադրեցաւ. թռչուն մը մինակ,
Միս մինակ — ինչո՞ւ. — կ'երպէ տրամունակ:

Գիշերային այս լուսիկան մ'էջ խորին,
Իր սիրտբուլիս երգերն սրտէս կը թռին,
Ու մինակ — մինա՛կ — ես կու լամ լոին...:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԳԻՇԵՐՆ ԻՋԱԻ

Գիշերն իջաւ անամպ, անհուն,
Բիւր բիւրեղէ ի՛նչ նուրբ անուն
Տալ անուրջի այս սուրբ սրահուն:
— Ա՛խ, աղբելո՛ւ երջանկութիւն...:

Կ'անէանայ նաւն հեռակայ.
Լիճն երազ մ'է, կայ ու չլիայ.
Ջուրի շշուճն է լիկ վրկայ,
— Շ՛նջելո՛ւ երջանկութիւն...:

Վերն հազար աստղ, վարն հազար լոյս,
Կիսաստուերին մ'էջ հողեյոյ
Կը խօսակցին քար, վլտակ, բոյս.
— Ա՛խ, իրերո՛ւ երջանկութիւն...:

Ու կը ձայնէ մատուան յտակ:
— Սա ծերունի ծառերուն տակ,
Այս քաղցրութեան մ'էջ բովանդակ
Քարանալո՛ւ երջանկութիւն...:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

«ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐ»ՆԵՐԸ

Բանաստեղծ ընկերներու

Թրուպատուրներն են . տեսէ՛ք , իրե՛նք են .
Նուանդո՛ւն , անփո՛յթ , գո՛հ կը նուագեն
Հրակէզ արեւուն տակ հրապարակին :
Կիսխուփ փեղկերէ տարեց , սըղայ , կին
Կ'երեւան քիչ քիչ : Կէս-օրի տապէն
Շա՛տ քիչերն են որ տեսնել կ'շտապեն
Թրուպատուրները :

Տարօրէ՛ն դէմքեր : Ամէ՛նքն , է՛գ , արո՛ւ :
Բախտէն կատաղի հալածուողներու

Փողոցի ըստո՛յգ հանճարներ բոլոր ,
Նուագելու համար պէտք չունին նօթի ,
Կ'ապրին երգելով , կը մեռնին նօթի
Թրուպատուրները :

Բախտը , տառապանքն , յարափո՛խ հովեր ,
Իրենց դէմքին մո՛ւթ ժրպիտ մ'են տուեր ,
Կեանքը ճանչցողի ալեկո՛ծ ժրպիտ :
Ու իրենց բռնի՛ ձեւին մէջ հտպիտ ,
Ուրի մագերնուն ներքեւ ալեւոր ,
Աշխարհքն հեգնելու հո՛վ մ'ունին աղուոր ,
Թրուպատուրները :

Անոնք երգելով անցան համօրէն
Բօյի գինեգուարճ այգեստաններէն
Մինչեւ Նեղոսի աւազուտը չէկ ,
Մինչեւ Ուրալներն , մինչեւ հըրաչէկ
Ափերը դերբուկ Հրոյ-Երկիրին :
Քանի՛ ընկերներ ճամբան հող դրին
Թրուպատուրները :

Մեքենայութեան այս դարը երկա՛թ
Ձընկճե՛ց դեռ իրենց հողին խանդակաթ
Ու ոստաններու միջեւ դրամապաշտ՝
Թշուառութեան հետ գլո՛ւխ գլխի հաշտ
Կ'ապրին նախնական կենցաղով ազատ ,
Ազա՛տ Բընութեան որբե՛րն հարագատ ,
Թրուպատուրները :

— Առէ՛ք ինձ ձե՛զ հետ, երկիրէ երկիր
Տարէ՛ք այս թշուա՛ն սիրտըս սրգակիր,
Ապրի՛նք հեզնեւով, ողբանք երգելով,
Ու երկրագունդին հետ մշտահովով
Մեր մորթն անօգուտ քըշե՛նք մշտերեր:
Մշտընջենական մո՛ւթ ուխտաւորներ,
Թրուպատուրները:

Զի մե՛նք ենք, մե՛նք ենք, բանաստե՛ղծ, պուէտ,
Մե՛նք, պատառատուն բեհեզով վէ՛տ վէ՛տ
Երգի իշխաններ՝ իսպա՛ն հալածուած.
Մե՛նք, նօթի՛, հպա՛րտ, երբեմնի Աստուա՛ծ.
Մե՛նք, չըհասկցուա՛ծ, մե՛նք, եղերակա՛ն,
Մե՛նք, Բանաստեղծներ, մե՛նք ենք իրական
Թրուպատուրները:

Մե՛նք՝ սր մեր վէրքէն երգե՛ր կը շինենք.
Մե՛նք, զրկըւածներ՝ ճակատագրէն նենգ:
Ու մինչ ուրիշներ առատ կը ջամբեն
Խինդի՛ սեղանէն, մուսային ճամբէ՛ն
Մենք կ'երթանք ըստո՛յգ Մահուան անսըւա՛ղ.
Մե՛նք, հի՛ն Մարդկութեան ո՛ւշ ծընած — աւա՛ղ —
Թրուպատուրները:

Բայց ի՛նչ փոյթ: Մե՛նք ենք հոգիով հարուստ.
Մե՛րն է ներշնչումն որ կուգայ վերուստ.
Մե՛րն է մարգը թա՛ց, վերջալոյսն անխօ՛ս,
Փըթիթը վարդի՛ն, առուն մշտահո՛ս.
Մե՛րն է մըթի՛ն սիւքը գերեզմանին.
Հի՛ն աստուածներու ցեղին կը նմանին
Թրուպատուրները:

Մե՛նք ենք սր անփո՛յթ գրչով կը հեզնենք
Այս նենգ աշխարհին պըսակները նենգ:
Քնար մը ձեռքերնիս, անտո՛ւն, մահագի՛ն,
Զենք ցանկար ստրո՛ւկ-պետի զղեակին:
Ազատ բարբառի ասպետներ անա՛հ,
Կ'ապրին մեռնելով, կը մեռնին անմա՛հ
Թրուպատուրները:

Մարդկութեան հոսսի՞տ պէտք է անպատճառ :
Մեր սրտի՛րը մենք հաներ ենք վաճառ .
Մեր վիշտէն , սուղէն , խաբուած սէրէն նենգ՝
Ռամբիկին համար երգե՛ր կը շինենք :
Ո՞վ ըսաւ «Մահը մի է» . ամէ՛ն օր
կը մեռնինք մե՛նք , հի՛ն տիեզերքին նո՞ր
Թրուպատուրները :

Սահայն մեզ ի՛նչ փոյթ ծիծաղն ամէնուն ,
Լըքու՛մը ստո՛ր , քաղցը անանո՛ւն .
Մենք՝ դառանց Հովուին . պէս սիրագորով՝
Հաւատքն ունինք մեր՝ սըրինդին ծայրով
Առաջնորդելու Մարդկութիւնն ամբո՛ղջ .
Մեռած Արուեստին մե՛նք տակաւին ո՞ղջ
Թրուպատուրները :

Այս ի՛նչ զարերու հասեր ենք , Աստուած .
Փշրեցի՛ն ի՛նչ որ կար վըսեմ կերտուած .
Թէ դեռ սի՛րտ ունիք՝ թաղելու տարէք .
Ոսկիին նենգ ձա՛յնն է ամենուրեք :
Մի միայն մե՛նք ենք որ դեռ անարգել .
Սիրե՛լ կ'երազենք . օ՛վ կ'ուզէ սիրե՛լ
Թրուպատուրները :

Մեռա՛ր , հընաւանդ Արուեստ սրբանուէր ,
Երբ դեռ կեանքն երգո՞վ կ'ապրէր , կ'օրօրուէ՛ր ,
Ու երբ երջանի՛կ , թափառի՛կ , գինո՞վ ,
Իրենց ծիրանի լա՛յն կրկնօցներով
Դղեակէ զգեա՛կ , փայտի երկնային
Տաւիղին թրթոս՛ւմը կը տանկին
Թրուպատուրները :

Ես կ'երազեմ հայր թրուպատուրն Հովեր ,
Որ աստուածներու ապէն կը խմէր ,
Ու իր հսկանե՛րը բարձրադաղա՞կ
Կ'երգէր տաւղին վրայ , քաղաքէ քաղաք :
Ու թրուպատուրներ՛ը բիւր՝ որ կ'երթա՛ն
Դարերու մէջէն . կ'երազեմ Դողթան
Թրուպատուրները :

Կ'երազե՛մ զիրենք. ու լո՛ւս, շըւարո՛ւն
Կը նայիմ փեղկէս ա՛յս թշուառներուն
Որ բունի կերպով կ'երգեն, կը խաղան:
Վա՛խ, արծաթն՝ Սրուեստն հանեց կախաղան,
Հի՛ն, աստուածարընա՛կ գարերը մեռան,
Ու հիմա պէտք է խնդացնե՛ն, մուրա՛ն
Թրուպատուրները:

Հրատապ արեւուն տակ հրապարակին,
Սհա՛ կ'երգեն դեռ. ու մինչ տըղա՛յ, կի՛ն.
Կը հասնին քիչ քիչ նեղ ճամբաներէ,
Գլխարկն անցորդին լո՛ւս կը կարկառէ
Իրենց նահապետ երգիչն ալեւոր:
— Տըւէ՛ք, իրե՛նք են, նոր Մարդկու՛թեան նո՛ր
Թրուպատուրները:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՄԵԾԴ ԱՍՏՈՒԱԾ

Ահա ջուրերդ: Ազուսը լինե՛րդ ահա,
Սեւ ծովերդ, ովկիաննե՛րդ մըթին
Որոնց մրրայ շունչը կեանքս կը խաղայ
Փայփայտով հսկանե՛րն այն անդուանդին:

Սոսերուն մէջ սահող հեղիկ ատուակէդ
Մինչեւ ջուրե՛րը գարաւոր նեղոսի,
Մինչեւ հո՛ն ուր նխակարան փրփրաւէտ
Գահալէժին մէջ դուսարով կը հասի:

Ահա հողերդ: Լուս անդունդներդ մթաստուեր
Ուր քու հողիդ մենասերիկ կ'երաղէ,
Ու բոցավառ արեւուն տակ կենսաւեր
Տոչորող լա՛յն անաղասաներդ աւաղէ:

Կանաչաւէտ քու դաշտերիդ լայնածիր
Մինչեւ ձորերդ ու անդուանդներդ ահաւոր,
Մինչեւ լեռներդ որ դուռն ձևաքո՛վդ կանգնեցիր,
Ալպեաննե՛րէն՝ Հիմալայան ալեւոր:

Ահա՛ երկինքդ: Երազամուլ, կապտաղե՛ղ,
Անծիր, անծա՛յր տարածու՛թի՛ւնը անհուն.

Լոյս մասներէդ վատուած աստղերդ շքեղ՝
Խորհրդատուներ կամարիդ վրայ պլպլուն:

Ու արեւուդ բոցափայլ դունդը կրակի,
Ու լուսնակիդ սիրախառնոր գէժքն աղուոր,
Ու արտմանս՝ յը վերջալոյսնէ՛րըդ ոսկի,
Ու կենսալիւ արշալոյսնիդ փառաւոր:

Ահա՛ մարդերդ: Ահա՛ մարդերդ ալ, Սատուա՛ծ,
Տխուր հիւրերն այս հրաշագեղ աշխարհին.
Թափառական, վաղորդայնէ՛ն ընկճուած,
Ճղճիմ, թշուառ, հողին կառչած, ախտադի՛ն:

Ճակատադրին մտրակին տակ խելայնէ՛ղ,
Անոնք կու լան ու կը վազեն մտայի՛ր,
— Իրենց ճակտին վրայ մահուան դիրն ահեղ —
Անոնք զոր Դուն պատկերիդ վրայ ձեւեցիր...»:

Ահա՛ Մարդերդ, ահա՛ Մարդերդ, Մեծդ Աստուած:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՀԱՅՐԸ

«Հայր մեր որ յերկինս ...»

Աստանդական մ'ալեհեր, ցուրտ գիշերով, բուք-բորան,
Մթին փողոց մը, քարի նստարանի մը վըրան,
Իրեն խարխուլ կողին վրայ ընկողմանած էր արթուն,
Երբ ապաստան փնտոց հան նիհար տըղայ մը անտուն:

Խաւարին մէջ նայուածքներն իրա՛ր դարիկն, չտէցան...:
Ծերը հեռու քաշկոտեց հիւանդ մարմինն իր անձա՛յն.
Ճանչցե՛ր էր բայց չէ կրցու ըսել՝ «Որդեա՛կ մոլորուն,
Չաւա՛կս ես զոր լքեցի անթոթութեանս օրերուն...»:

Թշուառութեան հիւրինկալ նստարանին վրայ քարի,
Կեանքի խաւար գիշերով, Մարդն ու Աստուածը բարի,
Պատահարար, կող կողի, երբոր գիրար տեսային,

Եհովան իր լուսեղէն սրտակին մէջ երկնային
Չէ՞ր ամ չնար բոկու թշուա՛ս, անտէ՛ր, խե՛ղճ Մարդուն.
«Ես եմ քու հայր Արարիչդ, ամենակալ, մշտարթուն...»:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԱՐԵՒԵԼՔԸ

Սկիւտարի ծովահայկեաց կէտերէն
Մէկուն վըրայ խորասուզուած տխրորէն,
Բաղցըր թոյնի մը պէս կ'ըմպեմ արևուն
. խենթեցընող վերջին ցուքե՛րը անհուն:

Ուղի՛ղ դէմքս, բըլուրին վրայ, քայլ մ'անդին,
էչ մը ծերուկ, թողած ծի՛լը մարմանդին,
Կոչկոռած վի՛զը կ'երկարէ գալարո՛ւն
Մարմարայի իրիկնանո՛յշ բոցերուն . . .

Կը նայիմ նուրբ ստուերներուն գեղեցիկ,
Վոսփորին վրայ բիւր կայմերու սլացիկ,
Հեռւի հրաշէկ՝ երկինքներուն բոցահալ .
Կը նայիմ ինձ, ու կը նայիմ իրեն ալ . . .

Այդ է՛շը որ կեանքը կ'ըմպէ հոն հըլո՛ւ,
Որ կը լռէ, բայց շատ վարժ էր գուալո՛ւ
— Ի՛նչ շնորհապարտ եմ ես իրեն այս մասին —
Որուն համար փիլիսոփայ ալ ըսին . . .

Այդ է՛շը, այդ ծռմուած ճի՛տը համեստ
Մտրակելէ թուլցած մորթին հաստաքեստ,
Դերասանի այդ կեցւածքը բըլրին վրայ,
Ինքնասուզւած պոչն որ հազի՛ւ կ'երերայ . . .

Այդ է՛շն ահա, այդ պարզ որդին բընութեան,
Հորիզոնուած, շրջանակուած յաւիտեան,
Անվի՛րջ, անհո՛ւն վերջալոյսով մը միայն,
Արեւելքի պատմութիւնն է լռելեայն . . .

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՊՈԼՍՈՅ ՈՐՈՎԱՅՆԻՆ ՄԷՋ

Մեր փոյեբուն

Առանց ուղիւու, կարծես բնազդորեն,
Քայլերըս ծերուկ տարին դիս նորեն
Այս գիշեր Մեղքի քառուղիներէն:

Անցա՛ այն տեղէն, ուր աչքն դադտնի
Քսան տարիքիս արյան ծիրանի
Ապերախտ փրփուրը կը ցանկի:

Նո՛ւյն երգերն էին, նույն թա՛ղը անքուն,
Նո՛ւյն բուրումը դարձ՝ մեղքերու թաքուն.
Նո՛ւյն սյունը մըսի՛ Սեմին վրա կանգուն:

Նայեցա. իրենք ալ ինձ նայեցան:
Խորշոմ մորթիս վարդ թևեր ցովեցան,
— Միայն ձեր հոգիս կարտասուէր անձայն:

Հավիտենական ով մեղքի Քաղաք...:
Ի՛նչ կընեք Սյանքին, որոնք կուլ կուտա՛ք...
— Ո՛վ ինկած քույրեր այժմ հողերու տակ:

Տոյիա՛լ, ինչո՞ւ չէ, բայց աչքն հեռու,
Քուրջի մը նըման վաճառվիլ հըլու՛
Այն ապուշին որ դրամ ունի պալու...:

Վա՛խ, քույրե՛ր, քույրե՛ր: Մեր պիղծ, հեղեղուկ...
Կյանքեն զրկելված ծաղիկներն եք դուք...
Մարդկության Ռրած թուրին նետած թռ չք...

Անդին Սուրբ բլուր կյանքեր թող հնձե,
Թող Սուրբ հաղար քաղաքներ ցնցե,
Վազը Մարդկության վախճանն է գնացե...

Ի՛նչ փույթ... Հոս պիտի երգե «Լաթենման»,
Հոս արտում զույգեր պիտի արփենան...
Հոս պիտի ծախվին Ոլկան: Մառինքսին:

Ի՛վ արջան ծաղիկ՝ բայրվա՛ծ խոլական՝
Ավերակներու վրա բյուզանդական...
Մշանչյա Մեղքի մշանչյա Ական...

Ո՛վ խաւարական մսեղեն գավաթ
Ուրկե մարդկությունը թերահավատ
Կատիպվի ըմպել գինիդ հուսահատ...

Սողոմեն բերած ընծա մահազին՝
Որ ծեր Արևմուտքը Արևելքին
Կերկարե ժպտով Վոսփոթի կողքին...

Ո՛վ մահածոյիտ գա՛րջ, արյունալի,
Հակադարձ երեսը այն «մեռացը»-ի
Ուր Մարդ ստեատու անուն կը փայլի...

1909 թ.

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԱՐԳԱՍԱԻՈՐՈՒՄ

Մառախուղի առաւօտով, ծեր ձիերը կը քաշեն.
'Իանդա՛ղ, անիւը չի ճռար ձիւնին վըրայ: Միայն, շէ՛ն,
Սարազանն է որ կը խօսի թաց օդերու մտայլ սուղին:
Ու կ'երկարի՛ ճամբան, մինա՛կ, անհորիզոն, ահագին:

Ինքնասուղուած, նախատիպար այդ կտուքին մէջ գիււ-
րաշէն,
Սո կը զիտեմ սասած ձիւնը կախւած իրենց լա՛յն բա-
շէն:
Ծե՛ր, կը քաշեն: Խեղճ ամուլը: Ա՛յն արուն է, ձախն՝
էզին
Խորշոմ Ծաղիկը կ'երեւայ, պոչին շարժքէն, ցաւա-
զին . . .

Հալածուած զոյգ: Ու կը խորհիմ թէ այդ երկո՛ւքը
միայն,
Մշտնջենական Տառապանքն է զոր կը տանին լռել-
եայն,
Եւ թէ մէ՛կը միւսին բաւ է՝ խեղճ բընագլի մը հըլու՛
Տառապագին սերունդի մը ամբողջ սերմը զընելու . . .

Այսպէս, թշուառ, արքայափառ մտրակի մը ներքեւ
շէ՛ն,
Թաւիտեանին Անէծքն իրենց Արգանդին մէջ ախտա-
շէն,
Մառախուղի առաւօտով, ծե՛ր, ձիերը էլ քաշեն . . .

Ի. ՍԵՌԱԿ

ՊՈՌՆԻԿԸ

Գ. ԶՕԼՐԱՊԻՆ

Կէս-գիշերէն վերջ մըն էր, խոնաւ գիշեր մ'անձրելի,
Լապտերին թաց լոյսին տակ կանգներ Լի տրամովի.
Ջուրը կ'երգէր մայթին վըրայ, հոս հոն վազքն էր կատ-
քերուն
Կ'սպասէի՛ր դուն այդ ս'փ մը հողին շուրջ գեղերուն:

Բռնի ժըպիտ մը կուլար աչքերուդ խո՛րը ծաւի,
Ներկըւած լիրբ շրթներուդ վըրայ պրկու՛մ կտր ցաւի,

Ու անառակ չըփակվիք զոյգ սահանքին տակ սիրուն՝
Յայտքը չըկար այդ գիշեր ցայգազըւարճ կիրքերուն :

Կ'սպասէիր դուն պատրաստ ու համակերպ ու հըլճ՛ւ ,
Առանց սիրոյ , ընտրութեան , նըւիրուելու համար կ'ո՛յր :
Այն բարեհաճ Արուին որ հաց ունէր քեզ տալու...
Կու՛թի , կիրքի պէս տարտամ խոց մ'զգացի սրտէս
ներս :

Ու թերե՛ւս այդ գիշեր նըւիրէի քեզի , Գո՛յր ,
Եթէ կաթիլ մը արցունք չը սասեցնէր իմ ալտերս... :

Կէս-գիշերէ վերջ մըն էր , խոնաւ գիշեր մ'անձրելի... :

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՇԱՆ ՀՈԳԻ

Այս իրիկուն Բըթի-Շանի կեղծ-զըւարթ
Սրճարանի շարքերուն մէջ , ես հանգա՛րտ
Օղիի ո՛ւմպըս կ'ըմպէի քիչ առ քիչ ,
Վերջալոյսի ճաճանչներուն դէմ մոզիչ :

Կու՛սը՝ վազող հոտանքին մէջ եռուզեռ ,
Պոլսոյ խեղճուկ մեր շուներուն գասը ծե՛ր ,
Սալայատակ զառիվերին վրայ , անշա՛րժ ,
Կը գինովնար , — ո՛վ տեսարան սրտաշարժ... :

Կը խորհէի իրենց մորթին աննշան .
Կը խորհէի Լամարթինէ պաշտուած շան՝
Զոր հռչակեց , Վինեի՝ ծախուած վատ մը նենգ...
Կը խորհէի ա՛յն շուներուն որ մե՛նք ենք... :

Յանկարծ սլացին անոնք շանթի մը հանգոյն ,
Ու տեսայ որ բարակ իշխան մը տժգոյն
Եւրոպայէ բերած շունն իր գեռատի
Հաներ էր քիչ մը իրիկուան պտոյտի... :

Ու մինչ ամէնքս հիացումո՛վ , նախանձո՛վ ,
Կը գիտէինք իշխանն աչքո՛վ , ակնոցո՛վ ,
Մեր ծեր շուներն՝ իր ազնիւ շունը գեղերփ
Յոշոտելու կը ջանային ամէն կերպ :

— Ես որքան լաւ հասկըցա: քեզ, Շա՛ն Հոգի...
Մինչ մենք կոտորիլ կը ջանայինք երկուքի
Բարեւելու այդ մակարոյծը շքեղ,
Դուն քու ազնադ ցոյց կուտայիր խելայե՛ղ:

Ա՛խ, Շա՛ն Հոգի, դուն չես գիտեր որ մարդիկ
Աշխարհ կուգան ազնըւական կամ ուսմիկ,
Եւ թէ ազնիւ ժառանգութիւն մը որքան
Կրնայ տեւել աւելի քան յաւիտեան...

Միայն գիտես դուն խեղճութիւնդ անանուն,
Գիտես հոգւոյդ ատելութիւնը անհո՛ւն,

Գիտես քա՛ղցը, ձիւնը, ծե՛ծը վայրենի,
Եօթազաւակ յղութիւնդ ալ մայրենի...

Ու չե՛ս կրնար դուն հանդուրժել որ քեզ պէ՛ս
Պոչաւոր շո՛ւն մը խրոխտա՛ր քովէդ վէ՛ս,
Ու աւելի՛ լաւ ապրէր քան միամիտ
Ո՛ր եւ է խեղճ քաղաքացի մը թաղէ՛ք...

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԴՐԱՄԻՆ ԱՂՕԹՔԸ

ԻԵՂՃԵՐՈՒՆ

Հողագունտիս կեղեւին վրայ տրտմածին
Թափառայած իմ ստրկորս քայիցին
Եզրայրուձեւան տալուկ շունչը փնտռելէն,
Ու ամէն տեղ իմ Աէգ աչսերս լայէ՛ն
Տեսան փարթամ մեծասունին դըրսն քով
Ազրատ մայր մը որ կ'սպասէր արցունքով:

Ո՛վ ես ուրեմն, Թշուառուձեւան դու գործի,
Ի՛րրամ, որուն լուռ ցոյլին մէջ կ'արծարծի
Ճակատագի՛րը տառապող մարդկութեան:
Ըսէ՛, քու կամքդ պիտի իշխէ՞ յաւիտեան:
Ու պատմէ՛ ինձ, պիտի ըլլա՞ն միշտ, աւա՛ղ
Զքի՛զ լալով մուկողները սնսրւա՛ղ:

Մա՛րդն, առաջին այն մարդը որ տենչալա՛ր
Քեղեց խուզեց հողին արզանդը խաւար

Ու չարաննագ Թարստոցէդ դարաւոր՝
Խելից քեզի, յղկեց, մաքրեց փառաւոր,
Այդ մարդը, վա՛խ, ժամու ցոյքիրուդ մէջ ժպտուն
Զը նշմարեց տխուր անկո՛ւմը Մարդուն:

Տառապանքի, անյուսու՞թեան ողբեր խո՛ւլ,
Կը խեղդուին յար պատերու տակ խարխուլ .
Մովալըուկ բի՛ւր Թշուառներ տրտմօրէն
Իրենց նիհար ձուկերը քե՛զ կ'երկարեն .
Ու տենդաճա՛ր փողոցին վրայ, ամէն դէի,
Քանի՛ փոքրեր կան մայրագո՛ւրկ, անօթի՛

Իջի՛ր, իջի՛ր, խոնարհօրէն, մեղմօրէն,
Իջի՛ր ոսկի սանդուխներուդ մասներէն՝
Թշուառութեան խշտեակներուն մէջ խոնաւ
Ուր քու ցոյքերդ նըշուած չին բընա՛ւ
Յամբա՞ծ շիւղեր, բոլորը քե՛զ կը դառնան .
Իջի՛ր, իջի՛ր, անձրեւներու պէս գարնան . . . :

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԿԱՐՄԻՐ ԴՐՕՇԱԿԸ

« — Անօթիներ, անգործներու կո՛ւռ բանակ,
«Փոս աչքերնիդ դէպի երկինք զո՛ւր բանաք՝
«Տառապանքի՛ ոստայնանկներ, ի կըռի՛ւ . . . :
«Ի զէ՛ն՝ կի՛ներ, ի զէ՛ն՝ ծերե՛ր ալեխոլու . . . :»

* * *

Դուրսը ձմրան սոյլին մէջէն կը լսուէր
Բողոքի ձայն մը գալարուող կարեվէր,
Ընդհատուած խո՛ւլ հըռնըղիւնով կատաղա՞ծ,
Որ արձագանգ կուտար երկար. «Հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց . . . »

Ի՞նչ կար: Կուրծքիս տակ, ուժգին, սիրտըս գողաց: .
Զիւն-ձմեռով, այսպէս գիշեր ատեն՝ հա՛ց . . . :

Կազմ անկողնէս վար նետուեցայ մրափուած,
Պատուհաններս բացի վուժով, ու, Աստուած . . . :

Միթէ՞ . . . : Ամէն բան հասկցայ, ու լացի . . . :
Բոլոր վայրագ պայքարողները՝ հացի,
Հազարներով, հո՛ն, վա՛րն էին, խեղճ ու վե՛ս,
Կուտուած, կատղած, մըջիւններու շեղջի պէս . . . :

Յո՛ւրտ, իրենց վրայ դանդաղ կ'իջնէր ձիւնն համակ
Անյուսուածեան ծաղիկներու պէս ճերմակ:
Յո՛ւրտ, կը սպտէր զիրենք զիշերն անսահման,
Թշուառութեան մըթին դաւի մը նման:

Իրենց մէջտեղ, խեղճ կառքի մը վրայ խարխուղ,
Հազարներու հընըղիւնին մէջէն խուլ,
Աշխատանքի նօթի ստրուկ մ'աշխփառ,
Կանգնած, դողդոջ, կը բողոքէր, կը պոռթկար:

Ու իր խօսքերը կ'իյնային փրփրադէզ,
Անիծապարտ սե՛ւ ամբոխին վրայ ա՛յնպէս՝
Ինչպէս ժայտեր ովկէանին մէջ կատղած . . . :
Ու ովկէանը կը ճողփար. «Հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց . . . »

* * *

« — Ինչո՞ւ ոմանք սնդուսներով օրօրուն,
«Գլուխը ոմանց՝ մայթին ձիւնոտ քարերուն . . . :
«Ինչո՞ւ մէկը՝ ձեղուններու տակ ոսկի,
«Միւսը՝ խոնաւ խշտեակի մէջ սողոսկի . . . :

«Մէկուն զիակին վրայ դամբա՛ն, վա՛րդ, մարմա՛ր .
«Ողջը չունի բարձ մ'ուր հանգչի՛լ կարենար . . . :
«Բոյն-ընտանիք ունի թուռունն օղաչու,
«Ան ե՛րգ ունի. իսկ մենք՝ Սնէձք միայն. ինչո՞ւ :

«Ինչո՞ւ հազար պերճ տաճարներ հրաշակայ,
«Ատուածոյ մը հողւո՛յն համար որ չի կայ . . . :
«Մեր որբերը կը հալածուին՝ տեղ չի կայ . . . :
«Մեր խեղճ կինե՛րն են հողեվար՝ դեղ չի կայ :

«Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, մինչև ե՞րբ, սեպհական
«Մե՛ր քրտինքով պիտի շաղուին պատուական
«Համազամներ մեծատուներն, իր շունին,
«Մինչ աշխատող բազուկներ չո՞ր հաց չունին : »

* * *

Մերը դողդոջ իջաւ կառքէն այն խարխուղ .
Ու կատաղի գոռիւններուն մէջէն խո՛ւլ ,
Կառքին գեղջուկ բեմին վըրայ՝ հիւժահա՛ւ
Սեղճեր ելան խօսք աննելու , կլինե՛ր ալ . . .

Կը խօսէին — անո՛ւս գէմքեր ապաքէն —
Ի՛նչ որ պոսթկար իրենց նօթի աղիքէն ,
«Իրաւունք»ի կոպիտ բառեր ինքնաբեր ,
Զոր կապուտցած իրենց շրթունքը կապէր :

Խո՛ւլ աղաղակը կ'ընդհատուէր պահ մը . «Հա՛ց» .
Ու ամբոխը լուռ կ'ունկնդրէր ծարաւա՛ծ
Արդարութեան չքնա՛ղ ձայնին այդ տըկար ,
Արդարութեա՛ն՝ որ երբե՛ք պիտի չըզար . . . :

* * *

Վայրագ գոռիւն մը գլիշերին մէջ թնդա՛ց .
Զլւնտտ ցայգին անբա՛ւ սուգին մէջէն թաց ,
Բոցերու պէս շքեղ , տէգի՛ պէս հըպարտ ,
«Կարմիր Դրօշակ»ը բարձրացաւ անհանդարտ . . . :

Ու ամէնքը խլրտեցան , շարժեցան ,
Թափօրի մը պէս ահաւոր ու անձայն ,
Խարխուլ կառքին՝ Արդարութեան բեմին պէս . . . :

Ու ես տրտն՛ւմ , ու ճմլուա՛ծ անբարբա՛ն ,
Կը դիտէի որ կ'երթային տրտմաբար .
Զլւնի՛ն մէջէն , մոռթին մէջէն անսահմա՛ն ,
Կըրաստներու սեւ բանակի մը նման . . . :

Ո՛ւր , գէպի ո՛ւր . . . : Քաղցած կեանքեր համօրէ՛ն ,
Իսպառ լքուած աստուածներէ՛ն , մարդերէ՛ն ,
Հո՛ւն կ'երթային , խո՛ւլ բնազգի մը հլո՛ւ ,
Նո՛ր Օրէնքի նո՛ր նժար մը կերտելու . . . :

Ու ինձ այնպէ՛ս թըւեցաւ թէ շոկեա՛ն
Ճակատազրին թեւը կ'իջիւն՛ր իրենց վրան . . .
Բայց կ'երթային անոնք , ի Զլ՛ն ; ի ՊԱՅՔԱ՛ր ,
Արդարութեա՛ն կը դիմէին խո՛նջ , տըկա՛ր ,

ՓՈՂՈՑ ԱԻԼՈՂԸ

Սիկառ մը բերնիս, բաց պատուհանես՝
խոռոչ մը թաղչած ծեր բուխ մը պես՝
Կը դիտեմ փողոցը ամաչի՞, լա՞յն,
Անտերև ծառի զույգ շարքը երկայն,
Հալած ձյունի ծուլ անձրևը բա՞րակ,
Կոցված հաղվադեպ կառքերը արա՞գ,
Ու ծառերուն վրա, դողրո՞ջ յըրտահա՞ր
Որոնք աչքերես արցունք կը բերեն...
Ա՛խ, մարդերն ի՞նչ նուրբ կենդանիներ են:

Ճիշտ տանըս դիմաց, այս ցուրտ օրերո՞ւն,
Հին համազգեստով ծեր մը երերուն,
Այս անձրևի տակ, ամի՛նչ մը ձեռքին,
Մինչև իրիկուն լո՞ւտ, դանդաղագի՞ն,
Նրկուքի կտրած հասակն ալեռը,
Կը մաքրե մայթին ցեխը՝ այնպես որ
Զաղտոտի կոշիկն ազնիվ անցորդին...
Ի՞նչպես թույլ կու տանք այս բուքին, ցուրտին,
Որ ծերերն այսքա՞ն կըռնակնին ծրոեն...
Մարդերն ի՞նչ անպատժ կենդանիներ են:

Գըլուխն է կըքած թաց գըլխարկին տակ,
Լա՞յն առատ մորուք մ՞ունի ըսպիտակ,
Թագավորի հին դեմք մ՞ըլլար կարծես.
Բայց ձեռքը կըմախք կը խըրտչեցնե ձեզ:
Աչքերը թաց են. արցունք մ՞է ծերի,
Անձրևն է, ճակտեն վար կը կաթկըթի:

Բայց դո՞՛ է, նույն իսկ երգ կը մըրթմըրթա,
Արավճեակ տուն գիշերն երբ երթա՝
Որք խոսներուն հայ պիտի տա նորեն...
Ա՛խ, մարդերն ի՞նչ սուրբ կենդանիներ են:

Տեսն ինչո՞ւ կերտեց Մարդը ոչինչեն.
Ա՛չս կյանքի համար... Իրեն համար չե՛ն
կրկինքն աստղազարդ, պըլպուզը ցայգին,
Ջերմուն առաքվան, գինեքեր այգին,
Կապույտ երակները՝ թոնիրին մոտ,
Եր ուր հասակին՝ ձեռներ խընամսա...
Բու՛ն, կյա՞նք է այս. աշխատիլ սովա՞ծ,
Ուսեյու համար գիշերը սոխ-հայ...:
Մենեխը լավ չե՞ աշպես տարելին...
Մարդերն ի՞նչ անհայ կենդանիներ են...:

Մինչև ձերմկցան իր մորուքն ու մազ,
Կյանքեն սորվեցավ լան մը հագի՞վ հագ,—
Ճակատապրական ուժը Արդանդին:
Իր խելքը շանցնիր այդ կետեն անդին:
Աշխատուվյունեն ահա դարձավ ծեր,
Բայց իր հացը շոր շո՛ւն մը շի կրծեր.
Մինչ անդին ոմանք ծնած վայրկյանին
Իշխան են արդեն, կամ ոսկի ունին,
Ու ազքատին բաղդ կը տնօրինեն...:
Մարդերն ի՞նչ քստտ կենդանիներ են...:

Վաղը եթե քաղցը կամ ցուրտ քամին
Հանկարծ մեռցնե սրբ թոռներն մին,
Ամբողջ ունեցած դրամը միասին
Չը պիտի բավեն մահվան հանդեսին...:
Բայց ի՞նչ փուլթ, կեցցե՞ կառավարություն,
Ի՛րն է անաունին դիակն անարյուն,
Նախ կըսպանեն, բայց կը թաղե ձրի...:

Ծուռ խոսողին թող բերանը ծոխ.
Արքան խեղճերուն ակ'րն է համորեն.
Մարդերն ի'նչ պթոտ կենդանիներ են...:

Կառավարութիւն... ինչ բարի՞, բարի՞...:
Աղքատին դուրսը բացեր է ձրի,
Որ հոն սորվեցնէ կարգալ ու գրել,
Պրենքի առջև կանակը ծռել...
Գիտնալ որոշել շարը ու բարին,
Սեփական փողեն տուրք տալ կեսարին...
Ըլլալ հնազանդ մեկ կաթնատու կով,
Ջորք գրվիլ, մենի'ր արլային կամքով...
Հարդել հարուստին վտտակն անօրեն...
Մարդերն ի'նչ խելոք կենդանիներ են...:

Ավլե՛, ծե՛ր, ալի՛ն, աշխատե տքուն,
Զմեռվան ցուրտին, ամառվան տաքուն,
Ավլե՛ մարդկութան աղտը ցնցուտի,
Ու գիտցի՛ր, որ մի՛շտ պիտի աղտատի...
Գիտցի՛ր որ հա՛ցդ է ավելի մաքուր,
Քան ջոջին կարմիր հացը թաքթաքուր:
Գիտցի՛ր դուն բավի՛լ՝ քեզի որպեսզի
Օգնեն, ըսելով, շի խեղդեն քեզի...
Գիտցի՛ր, որ ինչ ալ ըլլան կամ ընեն,
Մարդերը գողիը կենդանիներ են...:

Ու սորվե ատե՛լ նողկանքով անհուն.
Անոնք որ «փրկչի» կը կրեն անուն
Ու ճոխ խոսքերով տունըդ կը քանդեն.
Սորվեցուր աղոցդ ատել արդանդեն՝
Քաղաքագետնե՛րը ամեն դուշնի,
Որոնք կապաննե՛ն քեզ ասանց թույնի:
Սորվեցու իրենց խոսքը հեապա՝
«Աղքատին համար բարեկամ չի՛ կա».

Փարթերն անվրեպ մեծերուն կեր են.
Մարդերը կատաղած կենդանիներ են...:

Աղքատասեր սիրտ մ'ունիմ ես ի'նքս ալ.
Թե անկեղծ է այդ՝ քաղցր է ինձ հուսալ.
Այդ ծերն եղբայրս է, որա'ծրս վկա.
Մեկ տարբերություն միայն եթե կա,
Մինչ ես կը գրեմ ատղեր խնամուտ,
Սիկառ մը բերնիս, վառարանիս մոտ,
Ու բլուր հանդերու մեջ քաղցրահնչյուն
Կը փնտռեմ՝ կյանքի «ինչպեսն ու ինչուն».
Շերք այս ցուրտին կ'ալլի խեղճորեն...
Փարթերն ի'նչ տ'եղ կենդանիներ են...:

Ի'նչ ասեմներու հասեր ենք, Աստված,
Փրշտեցինք ինչ որ կար վրսե՛մ կերտալու:
Կրտորք բառ մ'է, խոկ հոգի չի կա,
Ով գեռ կը հավատա, խեղճ մ'է անիկա.
Խոկ Հիսուս ապուշ մըն է հեանագուշն
Չունի ծրագիր, քաղաքական դրոշմ...
Իտի՛ն քղապամանք մ'է գրեթե մանկական,
Պետք է գովանանք մը ընկերական,
Այսպիսով կ'երթու աշխարհ ինքնիրեն...
Մարդերը չէ՞ որ կենդանիներ են...:

Ո՛վ փողոց ավտոդ, ո՛վ եղբայր, ո՛վ ծեր.
Քու պարզ ներսիցից դժուր են դարձուցեր
Ու գուն կը խորհիս. ինչո՞ւ է այս կյանք.
Կավ չէ՞, որ շուտով մեռնինք, հող դրոնանք.
Թե վարձատրություն չիկա սղքաափի
Ոչ մահենն ապին, ոչ մահենն անգին,
Ի՛ն պատիժ չիկա հարուստ անգուլթին
Ոչ մահենն ապին, ոչ մահենն անգին,
Ապա թող ամենքն իրար հոշոտեն...
Մարդերն ի'նչ երկշուտ կենդանիներ են:

Թե Արդարութիւնն, թե միաք գերբնական,
Թե սուրբ իդեալ, թե Աստված՝ շի՛կան,
Ապա ո՞ր ուժով, ո՞ր օրենքով, ո՞ր
Արդարութեամբ, ո՞ր կամքով ահա վար
Կըրնան արգելել քեզ ծերուկ բարի,
Որ Քր մ'երբ վըճիտ հոգիդ յիջրփրփի,
Ի՛նչ արժան չէիր դուն այս վատ կյանքին,
Օր մը քու զողոթջ ձեռնկող մուկդին
Անխիղճ մեծերուդ աղիքը պատուեն...:
Մարդեր պատուելիք կենդանիներ են...:

Սակայն ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ: Չյանին, ցուրտին մեջ
Ավլե՛ մարդկութեան ցեխն ու կեղտն անվերջ,
Ավլե՛ ու պիտցիր որ միշտ կազատտի...:
Մի՛ խորհիր. Միաքը վարդ մ'է սնտախ...:
Ավլե՛, որբիկներդ հացիդ կը սպասեն:
Ավլե՛, սուրբ է պարտքն, ինչ որ ալ քսեն:
Ավլե՛, որպէս զի իրիկվան երբ տան
Նիհար սակապին քու քսարկութեան՝
Նըզովես այդ ձե՛սքը սըրտիդ խորեն...:
Մարդերն անիծած կենդանիներ են...:

Ու ես պիտեմ որ, ցած խղճտակիդ մեջ
Ձըմեա գիշերներ գետնին վրա գեջ
Լուս մըսմըտանքով երբ որ կը դիտես
Որբերըդ քնած հըրեշտակներու պես
Որ կը հասուննան վաղվան գերութեան
Ու անվաղորդեան անիմաստ Մահվան,
Կը փղձկի ծեր սիրտըդ սուգով լեցուն՝
Ձեր միակ պաշտպան բարի Աստծուն...:
Որ մեռցուցին քու մեջդ անպթորեն...:
Մարդիկ ինչո՞ւ վատ կենդանիներ են...:

1911 թ.

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԱՅՍ ԴԱՆԱԿԸ

Մարդը կը թնեցաւ իր կընտջ ուսին .
Այսպէս երկուքն ալ լացին միասին :
Գետնափոր, տեսակ մը նկուզ էր լայն ,
— Գետնափոր, աւազ, խըլուրդներ միայն
Ձէ՛ որ կ'ապրին թաց նըկուզներու տակ . . . —
Գետինը՝ յարդի տեսակ մ'աշխանդակ
Անկողնի վըրայ, լս՛ւս, հրեշտակա՛յին ,
Երեք փոքրիկներ կը քնանային .
Յարդին վըրայ, պղտիկ քոյրն ալ իրենց քով
կը ննջէր մահուան ճերմակ պատանքով . . . :

Ո՛վ ըսեր է որ կեանքը երազ մ'է
Ուր սէրն իր կապոյտ բոյնը կը կալմէ :
Ո՛վ ըսեր է որ Ա՛յն որ կուտայ բոյր
Խոպան դաշտերու ծաղկին սխրաթոյր ,
Ա՛յն որ ձըմեռին մէջ սըգամըռունչ
Ապաստան կուտայ դայլին անտերունչ ,
Ա՛յն որ հունտ կուտայ նօթի թռչունին ,
Ա՛յն ըստեղծեր է՝ անոնց որ չունին՝
Երէններն առատ, հասկերը բեղուն ,
Արփաւէ՛տ գլինին , մեղրաւէ՛տ մեղուն . . . :

Աւա՛ղ այն ամէն բաներն ապաքէն
Որ շընորհուեցան մեզի երկինքէն՝
Մարդկային օրէնքն արդիւեց մարդուն . . . :
Ու մարդն անօթի՛, ծարաւա՛ծ, արթո՛ւն ,
Երջանկութեան յո՛րդ գետին քով՝ հըլս՛ւ
կը մեռնի առանց ումպ մը ըմպելո՛ւ . . . :
Մի քանիներու համար են միայն
Ոսկեգեղ հասկի ծուփ ծովերը լայն ,
Լեռներու երէն , անտառի թռչունն՝
Դե՛ռ իսկ չի ծընած . . . : Ո՛վ գիտէ ինչո՛ւն :

Դուրսը ցուրտ գիշերը կը կողկողի :
Թաց նըկուզին տակ , լամբար մը հողի
կը լուսաւորէ առաստաղը ցած :
Վըրտանդին առջև՝ սեղմ ու քարացած ,

Ամուլը ծերուկ կ'արտասուէ դողդոջ,
Իրենց դեռ ծաղիկ զաւակին բողբոջ,
Այսպէս անսրւադ, ցրտահար, սառած,
Մահը դիտելէ վերջ բազկատարած՝
Առանց կարենալ բան մը ընելու .
Ի՞նչ լաւ է այսպէս լալ՝ բաղդին հըլո՞ւ . . . :

— Մահ . . . : Ի՞նչ տարբեր մահը հարուստ տըղուն :
Ան երազ մ'է լո՞ւռ ցնծումով բեղուն,
Ան կեանքէն միայն ճանչցաւ նրբագոյն
Բեհեզները վա՞ռ ժանեակը գո՞յն գոյն,
Մանեակներն սսկի, ընծաներն առատ,
Թոյլ իրանին նո՞ւրբ շըլարչ անարատ . . . :
Ձը գիտցաւ որ թանկ քարերը վըզին
Հազար խեղճերու մահով կը դիզուին . . . :
Ու մեռաւ շատ քաղցըր երգի մը պէս,
Հծծելով միայն՝ « Ինչ լաւ էր այսպէս . . . » :

Մինչդեռ այս փոքրիկ մեռելն աղքատին
Ճանչցաւ կեանքն իր խո՞ւլ ցաւին մէջ յետին .
Ո՛չ ծաղիկ, ո՛չ խինդ, ո՛չ ժըպիտ, ո՛չ երգ .
Կեանքը վի՛շտ կարծեց, աշխարհքը՝ մի վէ՛րք . . . :
— Ա՛յ յիմար փոքրիկ, կեանքը խօլական
Հանդէս է . քանի՛ երջանիկներ կա՞ն . . . :
Սակայն դուն մեռար, ու հիմա հանգչէ՛ :
Պատանք մը ճերմակ՝ երկու ափ քուրչէ՛ :
Քու նիհար մարմնիդ համար շատ է լայն . . . :
— Ողջունեցէ՛ք, նոր-վազուան սերմն էր այն . . . :

Գլխուն քով, կարմիր կանթեղը հողէ՛
Պատանքն իր աղքատ լոյսով կ'ողողէ :
Ճերմակ մահն է այդ, մահը անսրւա՞ղ . . . :
Նոյն յարդին վրայ են միւսներն ալ խաղա՞ղ .
Ի՞մանքը քունն իրենց աչքը կը դոցէ .
Կ'երազե՞ն . ու ա՛լ չ'արթննան դուցէ . . . :
Դուքսը ու մղնորէն սոնացող քամին
Դուքը կը դարնէ . վաւակներէն մին
Կ'աղերտէ քընած շրթներով կիսբաց՝
« Հայրիկըս բերա՞ւ պատառիկ մը հա՞ց . . . »

Հա՛ց... Ո՛վ սղորմուկ երեխայ սոված,
Հաց չըկա՛յ. անսպե՛ս է տընօրինուած...
Դու գեռ շատ փոքր ես, գեռ չես հասկընար
Որ հարուստն ունի իրաւունք, հընար
Բեզ մեղքընելու ծանրածանր մահով,
Օրէնքն է իրեն պաշտպան ապահով...
Միայն փոքր ուղեղդ կ'ղգայ շուարուն
Թէ ինք իրաւունք ունէր արեւուն
Տակ բողբոջելու, թերե՛ւս, ու կատա՛ւճ,
Կը վղձկի վըճիտ հողիդ. «Մայրի՛կ, հա՛ց...»

Հա՛ց... Աշխատելէն հայրըդ դարձաւ ծեր,
Հացի խնդիրն ինքն ալ չէ՛ հասկըցեր:
Ինչո՞ւ ոմանք տէր են, ոմանք գերի...
Թէ բաղդը կո՛յր մ'է որ կը գեգերի
Ինչո՞ւ օր մ'իրենց դուռին չի վարկաւ...
Թէ մարդը կաւ մ'է, այս ի՞նչ շունչ, ի՞նչ կաւ...
Թէ աշխարհ անծիր երկիր մ'է անհուն՝
Ինչո՞ւ ոմանք քա՛ր մը չունին գլուխնոյն...
Թէ ամէն տարի հունձքը կ'ողողի՛
Ինչո՞ւ իրենց հա՛ց մը չիկայ հողի...:

Գործարաններու դուռները փա՛կ են.
Ամի՛ս մ'է արգէն: Հազարը մէկէն
Բանուորներն ամբողջ նետեր են փողոց,
Ամէնքն ալ հայրեր, մի քանի տըղայ:
— Մատուցումը շա՛տ, խնդրանքներ չիկան,
Կ'ըսեն, ապրանքով լեցուեր է շուկան.
Գործի մե՛ծ օրէնքն է տնտեսավար. —
Այդ լա՛ւ, բայց նօթի մեռնիլն է դժուար:
Թէ բանուորն այնքա՛ն արտադրեր է շատ,
Ինչո՞ւ հաց չունի բանուորն անաշխատ...:

Մարդկութի՛ւն, պատի՛ւ... թմբուկներ հնչո՛ւն.
Աչքըդ գոց հաւտա, մի փնտուր ինչո՞ւն:
Մուրալն ամօթ է, գողնալը ոճիր,
Իսկ թէ խելօք ես՝ ո՛չ ոք չի հաճիր
Հաւատալ որ տղադ մեռաւ անօթի,
Կը խնդայ վըրադ առանց ամօթի...
— Ծերը կռթներ է իր կընօջ ուսին.
Աչքին արցունքներն անդո՛ւլ կը հոսին.

Կը մթնայն քիչ քիչ ներսի դին մաքուր,
Պարզ հոգին ինչե՞ր կը ծնի թաքթաքուր...:

Բայց ահա տըղան նորէն լացաւ «Հա՛ց...»:
Հա՛ց...: Մայրը ոտքի նետուեցաւ կատղած,
Հին դանակ մ'էրկան տուաւ այլայլուած,
«Հա՛ց ճարէ, ըսաւ. հետդ ըլլայ Աստուած...»:
— Էրիկը գնաց, գոռուցքը հովսէն
Կարծես հարց կուտար իրեն խըռովուն՝
«Մի՛թէ ոճրագործ... մի՛թէ բարերար...»:
Դանակը ձեռքին վարնելո՛ւ կ'երթար,
Փրկելու համար անօթի տըղան...:
— Բանուո՛ր, այդ ճամբան կ'երթայ կախաղան...:

— Ի՞նչ կ'ընէ երբ ազգ մը մընայն անօթի.
Ջեւքէն բահ ու բրիչ կը նետէ մէկդի,
Կ'երթայ հաղորդուիլ մատուռ մ'անխըռով,
Կը զինուի տէգով, կը զինուի սուրով,
Ու կ'երթայ ամէն միջոցներով վատ
Ազգի մը կըռիւ մըղել յուսահատ...:
Թէ յաղթըւեցաւ՝ աւա՛ղ է իրեն,
Իսկ եթէ յաղթեց՝ աշխարհ համօրէն
Կովեստի երգեր կ'երգէ ամէն օր,
Պատմութիւնն ոսկի է՛ջ կուտայ անոր...:

* * *

Քամին կը գոռայ, ձիւներ կը թռչին
Բանուորը կանգնած շէնքի մը առջին
Նրդը կ'ունկընդրէ — ցուրտէն երերուն —
Գործարաններու բոլոր տէրերուն...:
Մատուցումը շա՛տ, իսկ խնդրանքը քիչ...:
Որո՞ւ փոյթ. կ'ուտեն կ'արձակեն քրքիջ...:
Նրբ գուրսը ձիւն է, գինւոյ շոգիով
Ի՞նչ լաւ է ուտել՝ քանի մ'հոգիով...:
Գործ չիկա՛յ. ինչ փոյթ. դաս մ'է անխընայ
Որ բանուորը քիչ մը խելօք մընայ...:

Բանուորը կուլայ. կը գոռայ քամին:

Ահա՛ դուրս ելաւ այդ տէրերէն մին .
Աստուած՝ իր պե՛տն է . . . : Ձեռքը քարացած ,
Աչքերը կարմիր , բանուորը գոռաց՝
— «Կըթուծի՛ւն , սլարոն , ընտանեաց հա՛յր եմ .
Ձգուչ մերժելու , ձեր հոգին կ'այրե՛մ . . . » :
Հարուստը նետեց ինչ որ կար իր վրան ,
Ժամացոյց , շղթայ , դըրամ , թղթարան :
Նրէկ՝ տէր , հիմայ՝ ըստրուկ դողդոջուն ,
Կը փախէր ինչպէս բուէ մը՝ թռչո՛ւն . . . :

Բանուորը ապշած նայեցաւ հեռուն ,
Իր հարուստ ախրոջ վազքին շւարուն .
Նայեցաւ բարի ձեռքերուն ծերուկ ,
Նայեցաւ հացի դանակին մանրուկ ,
Նայեցաւ ոսկւոյն , նայեցաւ իրեն ,
Փղձկեցաւ հոգին , յուսահատորէ՛ն
Ձայնը երկարեց ցայսին մէջ տըխուր՝
«Ո՛վ հարո՛ւստ , հարո՛ւստ , եկո՛ւր ա՛ռ , եկուր» :
Բայց տէրն աւելի արագ կ'երթար լուռ .
Ու կը կրկնէր ծերը , «եկո՛ւր . եկո՛ւր . . . » :

— Ո՛վ բարի բանուոր , ձե՛ր բարի բանուոր ,
Թէ այնքան անպէտ ես մարդկութեան որ
Ճարելու համար ապրուստ մը յետին
Կ'ապաւինիս վատ դանակիդ ետին . . .
Թէ սեպհական կեանքըդ՝ իժի մը պէս՝
Ուրիշի մահով պիտ' ապահովես . . .
Թէ պիտի դաւես մուծին մէջ լուելեայն՝
Հոգ չէ՛ թէ զաւկիդ համար ըլլայ այն . . .
Դէ՛հ , գնա՛ մեռիր , — մեռելը ես արդէն ,
Մարդկութեան ի՛նչ խեր մարդասպան մարդէն :

Թէ չե՛ս ուզեր որ քու դանդաղ մահով
Տէրդ իրեն գանձեր դիպէ ապահով . . .
Թէ անպէ՛տ , թէ վա՛տ , թէ խեղճ , ցաւապին ,
Դուն դեռ տէ՛րն ես քու սեպհական կեանքին . . .
Թէ զաւակներուդ չը կրցար ցոյց տալ
Ապրիլ ատելո՛վ , կեանքին դէմ կուրծք տալ . . .
Դանակդ աղիքիդ խոթէ ու դարձո՛ւր .

Իրենց քաջարար մեռնիլ սորվեցուր,
Մեռնիլ անտեսուած, անճիւղ, մըթին, վէժ...
— Աչքերը գոցեց...: Ու ըրաւ այնպէս:

Տարինէ՛ր անցան. հիմայ կը դիտեմ
Լուռ սենեակիս մէջ առկախուած իմ դէմ
Այս համեստ դանակն արդէն ժանգոտած
Որ ձըմեռ առտու մը արիւննով թաց,
Ես գըտեր էի անհուն գուրգրանքով,
Զինին մէջ, մեռած գործաւորին քով...
Քարացած այդտեղ, պոռթկաց իմ հոգիս,
Ու դողդըղալով տարի շրթունքիս
Պորհրդանի՛ շն այդ՝ մութին մէջ լռելեայն
Տառապո՛ղ, մեռնո՛ղ, այլ քաջ մարդկութեան...:

Ու քանի անգամ քու առջիդ լացի,
Ո՛վ բարի՛, ժանգոտ դանակըդ հացի.
Դո՛ւն, վերջին պաշտպան գրկըւած մարդուն.
Դո՛ւն, յաւէտ լըռիկ այլ յաւէտ արթուն.
Դո՛ւն, այնքան համեստ ու այնքան խելօք.
Եւ որ կրնայիր շարժումով մը լոկ
Արեան վրայ հիմնել օրէնքդ ապագայ,
Բայց կը սպասես որ խաղաղութեամբ գայ,
Արդարութեա՛մբ գայ, գա՛յ տարուէ տարի,
Զրկուած մարդկութեան երազը բարի...:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՄԱՐԴԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՄԷՋ

ԾՆՈՒՆԴԸ

Ա.

Անցեալ տարի էր: Յողնած ապաքէն,
Շատ քաղաքակիրթ այս Արեւմուտքէն՝
Ուր խիղճը բառ մ'է, մարդը՝ մեքենայ.
Աշխարհ գործարան մ'անխոնջ, անխընայ.
Սէրը հաշիւ մ'է. կրօնքը դրամ.
Երջանկութիւնը՝ ձանձրալի մի տուամ.
Մահն՝ անմտութիւն. կեանքն՝ անհաշտ մի կռիւ.
Ուր ժամանակն իսկ վատ մ'է ալեխօխ.
Որ ամէն բոսէն իր մանրակրկիտ
Մուրճի հարուածով կը դարնէ մտքիդ...
Այսպէ՛ս, հեւ ի հե՛ւ, յուրա՛ծ, յուսահա՛տ,
Անմի՛տ այս վաղքէն անդո՛ւլ, անընդհա՛տ,
Վարօտն ունեցայ հին հին դարերու.
Եւ հիւանդ հողիս տարի կս հեռո՛ւ,
Հեռո՛ւ, ինկաւէ՛տ, լո՛ւռ, մշտնջե՛նի.
Արեւելքի իմ դիւղըս հայրենի...:

Բ.

Կիրակի մըն էր. քայլերս ուղղեցի
Իմ ալեւոր մօրս հետ եկեղեցի:
— Պիտի ծիծաղե՞ք, կարծրացած սրտեր.
Կարդացիք Լիւքքէս, Եպիկուր, Վօլթէր,
Մի քանի ուրիշ մտք գիրքեր ալ դեռ,
Բայց անհաւատի այդ սովոյն թուղթեր
Խրաւունք չե՛ն տար որ ամբարտաւան
Ձեր թոյնը փշէք՝ կըրօնադաւան
Հողոյն ալեւոր մօր մը ծերունի,
Որ ապրելու դեռ հաղիւ օր մ'ունի,
Որ ծովուն վրայ՝ շիւղի մը նման,
Մէկ ոտքը մատուռ, միւրը դերեղման,
Գերադոյն, անհաս, անսկիզբ, բարի,
Մթին Աստուծոյ մ'անուան կը վարի.
Ու անիրաւուա՞ծ, սաստախա՞ծ, հուտա՞,
Մեծ Արդարութեան վճարն կը յուսայ... :

Գ.

Ու դո՛ւք, ո՛վ Հօրաս, Ձենտն ու Վօլթէր,
Ի՛նչ որ ալ ըլլաք՝ երէկինն էք դեռ.
Մինչ յիսուն հազար այս տարի է որ
Անգուլ կը դառնայ աշխարհն ալեւոր՝
Հաւատացեր են մարդերը լսող:
— Բարէ՛, հակառակ հաստարիտ մոյսը,
Ծաղրել չի գիտցա՛ւ բնաւ իմ հողին
Տաճա՛ր մ'ըլլայ այն հեթանոս բողին,
Քար-քար աւերակ սիւներ Քառնաքին,
Հըրապաշտ Պարսիկ ըլլուր բոցաղին,
Բոցը Սիպիլի, Հնդիկ էլլօրան,
Ատրեան հարիւր-դուհեան հին խորան,
Կամ քրիստոնէայ սկէաք եկեղեցին...
Հոն մարդերը Մեծ-Յոյսը դարբնեցին...
Ու հո՛ն — գլխարկնիւր բոցէք վեհերուն —
Գերեզմանոցն է կենդանիներուն...

Նկեզեցւոյն մէջ մտայ լուրեայն :
 Շէնքը փոքրիկ էր, բայց բաւական լա՛յն՝
 Ատուածն ու դարե՛րը մո՛փոփեղաւ... :
 Բար քարի վրայ, ծներ էր, հըլո՛ւ,
 Առանց արուեստի, ստանց մեծ ոճի,
 Պարզ, ինչպէս ծառ մը որ հողէն կ'ածի-
 Ու քար, ու բազմոց, ու կերտն, ու խաչ,
 Հոն, հին դարերու լայրն՝ ունէին գաղջ... :
 Ու առաստաղի աղքատ ջահերէն
 Կարուած՝ Ժամանակը մեռելօրէն
 Կը ննջէր անշա՛րժ, դարե՛ր քնէած,
 Բշտցին ձայնէն երբեմըն շոյուած...
 Հոն ո՛չ հեւք, ո՛չ վաղք, ո՛չ Ժամ, ո՛չ վայրկեան.
 Անսահմա՛ն, անխոս՛փ, անծա՛լ, յաւիտեա՛ն,
 Ձո՛րս պատերու մէջ՝ Անհո՛ւն մը խոսի՛ն,
 Ուր ծեր գեղջուկներ մեռնի՛ր կը սարփին... :

Բայց բացասիկ տուն մ'էր այդ կիրակին -
 Կնո՛ւնքն էր ջոջի նսրեկ սրդեակին,
 Թնչ որ գիւղին նոյնքան է կարեաւոր,
 Որքան Մնունդի աօ՛նը դարաւոր
 Նազարէթի հին քաղաքացիին :
 Ուստի ծեր, մանուկ, հաւաքուած էին :
 Ու քահանան այդ մե՛ծ օրուան համար,
 Պատրաստեր էր փոքր քարոյ մը յարմար :
 Պերճ խօսքի տաղանդ շունէր բնածին,
 Բայց դայն ընտրեր էր հովիւ՝ գիւղացին,
 Զի հասակով բարձր էր, վարքով արդար,
 Հայերէն գիտէր, նո՛յն խկ կը կարդար :
 Կեանքի պայքարէն յողնած հիւան մը հեղ,
 — Կոյս Մարիամին կո՛յս նշանածին պէս —
 Այնքան վայլեր էր մօրուրն ու շուրջատ,
 Որ կարծես ան ա՛յնպէս ծնած ըլլար... :

Ձ.

Ձոյդ կերտնի մէջ՝ կը խօսէր բեմէն,
 Ու կ'ունկնդրէին զեղջուկներն ամէն,
 Խոր երանութեամբ սուղուած անհրնար.
 — Թէեւ հայերէն մա՛րդ չի հասկնար...
 Հին Անեցարուքն առած բնաբան,
 Կը դանէր Տէր-Հայրը շա՛տ բնական
 Որ տղերք աշխարհ դան անհամար — լուրջ —
 Ինչպէս բիւր շիւղեր ձիթնիին շուրջ:
 Յանկարծ շլացին աչերս քնէա՛ծ,
 Նաբօլէոնին անո՛ւնն էր տուած:
 Նաբօլէոն... ի՛նչ քառս անյատակ՝
 Աշխարհքէն քաշուած այդ մատուռին տակ:
 Ձէ՞ որ ըսեր է այդ մարդն ահաղին,
 «Մայրե՛ր, դաւակնե՛ր շինեցէք ազդին...»:
 — Ա՛յս. դա՛րք պէտք էր այդ ամբարտաւանին՝
 Որ թնդանօթներ զիւղէ՛ դիւղ տանին...:

Ե.

Պատարագէն վերջ, քով քովի անձայն,
 Երկու թափօրներ իրար քսուեցան:
 Ան չէր դասական հանդիպումը հին՝
 Կնունքի թափօրն՝ Մահուան թափօրին. —
 Մէկ կողմ ծնո՛ւնդ, խինդ. միւս կողմ մա՛հ ու լալ.
 Ու եկեղեցին կ'օրհնէ երկուքն ալ...:
 Ո՛չ. Երկու թափօր, երկու՛քն ալ ժպտուն.
 Մէ՛կը նորածին որդին մեծատուն,
 Մի՛ւսը աղքատի ծնունդը անտուն
 Մէ՛կը բե՛նդով քնած, միւսն արթուն.
 Մէկուն ժանեակներ, մետաքսի հիւսկէն,
 Միւսին ձորձ մը խեղճ՝ հօրը շապիկէն.
 Առաջնոյն ոսկի, ժանեակ բիւր տեսակ,
 Երկրորդին ճակտին փուշի սեւ պսակ.
 Մէկը Տէ՛ր արդէն, միւսը Գրա՛ստ:
 Ճակատաղի՛ր, վա՛րս, տղաքները փաստ...:

Ը.

Բայց այս ի՞նչ արդար օրէնք մ'է խորին
Որ յղիացած, ճո՛խ Մեծերը երկրին
Երե՛նց արդանդին մէջ կը հարուածէ :
Հաւասարութեան խո՛ւլ պէտք մ'է զուցէ
Որ վիժածընունդ սերմերը Մեծին
Ե՛ր օրովայնին իսկ գո՛ւր հիւծին ,
Ու հաշիւներէ վերջ, երբ ի հարկէ
Ոսկին ա՛լ պատրաստ է, հա՛յրը զրկէ
Պանծարուրներու մէջ մեռաքս գեղերի ,
Անժպի՛տ, տժոյ՛ցն հրէշ մը մարդակերոյ . . . :
Մի՛նչ քանի՛ թշուառ խեղճեր է՛ւ, արո՛ւ ,
Որ յեղակարծ սէր մ'ունին իրարու ,
Կայծակներու պէս իրարո՛ւ կու գան ,
Սուանց հաշուելու վարն ու արադան ,
Ու կ'երկնեն — խորշի մը մէջ անծանօթ —
Ի՞նչ հսկայ կեանքեր, անէծքի անօթ . . . :

Թ.

Աղշա՛ծ, սարսափա՛ծ խորհեցայ անխօս,
Սպարթական հի՛ն բարձին բարբարոս ,
Որ խեղդելէ վերջ կը յանձնէր գետին
Մարդկային տժոյ՛ցն տղրուկներն յետին . . . :
Բայց քառսուն դարեր անցեր են արդէն ,
Ու սորվեցանք որ հրէշներն ալ մարդ են .
Անո՛նք ալ ունին զլացո՛ւմ, հողի՛ ,
Անոնք ալ ունին իրաւունք կեանքի ,
— Հող չէ թէ ապրին բիւրաւոր մահով .
Օրէ՛նքը՝ իրենց վահան ապահով . . . :
Ձե՛մ համարձակիւ վերցնել մէկգլխի
Կարմիր-վարազոյցն որ Օրէ՛նք կ'ըսուի ,
Դիակըն ըմբոսս այն կեանքի՛րն հսկայ ,
Որ բանտերու մէջ, կատախնատի վրայ ,
Կախաղաններո՛վ մեռան անհամար ,
«Կեանքի իրաւունք» . . . պոռաչնուն համար :

ժ.

Երկուքն ալ երկա՛ր, երկա՛ր զխոնցի :
Այլեւս յնա՛ւ մի խօսի՛ք ինձի
Աթա՛նիքին վրայ, ու տարբերութեան, .
Ու աղնուական դարձին վրայ արեան :
Ահա երկո՛ւքն ալ. անկերպ բղէ՛ղներ,
Շիւղ մը իսկ զիրենք պիտի մեռցնէր :
Կ'ուզեն անուն տալ. ի՛նչ պէտք անունի...
Իւրաքանչիւրն ալ իր անունն ունի.
Մին Ո՛յժն է անուութ, միւսն Ստրկութի՛ւն :
Ոյժ չունի կ'ըսէք խլէ՛ղն անարիւն.
Ի՛նչ պէտք արիւնի. — անյապ բորենի՛,
Հացի մը փոխան, կարմիր, ծիրանի,
Ան պիտի ծրծէ Արիւնը միւսին,
Ու պիտի մըխէ ժանիքն իր միտին.
— Օրէ՛նքը՝ իրեն անքոյթ օթեւան :
Ողջունեցէք դայն, Իշխանն է վաղուան... :

ժԱ.

Ծնրադրած դողդոջ, աչքերըս ձեռքիս,
Կուրծքիս տակ դսպել կ'ուզէի հուլիս :
Հաղա՛ր նկարներ կ'անցնէին մտքէս :
Արեան շողոյն պէս, նոճիներու մէջ
Բի՛ւբ կախաղաններ անութ մեծերու...
Ու հըրդեհներու մէջ հեռուէ հեռու,
Ստրուկներու կո՛ւռ, բարբարո՛ս դունդեր,
Որ տաճա՛ր, Աստուա՛ծ, կո՛ւռք, իշխան ու տէ՛ր
Տապալիւով վար, կ'երթային հեռո՛ւ
Հաւասարութեան սե՛րմը ցանկու,
Ու լա՛յն բաշխելու Արդարութի՛ւն, Հա՛ց... :
Այտիս վրայ հրաշէկ արցունք մը դողաց.
Աչքերըս բացի, տեսիլք էր միայն.
Ամէ՛նքն ալ դացա՛ծ, ժամն էր լուսեայն... :
Ու ե՛ս ալ գացի՛ իմ սուղիս դարձան՝
Հաւասարութեան դաշտը — գերեզման... :

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՃԱՆՐԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

Ա.

Նկեղեցիէն մինչեւ գեղեղման
Տանող ճամբուն վրայ, քարի մը վրան
Նստեցայ տրտուժ, ու լո՛ւս գիտեցի
— Հողւոյս ծարաւո՛վը արեւելքցի —
Հեռուներն հանդա՛րտ, հեռուները լա՛յն,
Հեռուները ջի՛նջ, միսթի՛ք, լռելեա՛յն:
Հո՛ն, երկինքներու տակ յաւէտ ծա՛ւի.
Առա՛նց քալտի ու առա՛նց ցաւի,
Կապրէին մարդե՛ր, մըջիւննե՛ր, բոյսե՛ր...:
Հոն չէին ճանչնար ո՛չ կոխ, ո՛չ սէր:
Հոն Անշարժութեան օրէնքին հըլու,
Առա՛նց աճելու, առա՛նց նուաղելու,
Հողար դարերու ու անհուններու
Մտերմութեան մէջ կ'ապրէին, — հեռո՛ւ
Այ՛դ Արեւմուտքէն ու հեղնելով դա՛յն...:
Հեռուները ջի՛նջ, միսթի՛ք, լռելեա՛յն...:

Բ.

Ու հո՛ն, անուրջի մը մէջ անսահման,
Երկիրը իրբեւ անհո՛ւն խնկաման,
Իր ճանճրոյթը — լայն աղօթքի մը պէս —
Անշտա՛պ, անխոս՛վ կը մխար կարծես...:
Ու հո՛ն, հեռաւոր հորիզոններու
Անծալ երկինքնե՛րը հեռուէ հեռու,
Կը տեղային վար՝ օրհնութեան մը պէս՝
Ոսկեփոշի լայն անձրև մը կարծես...:

Ու հոն արեւուն դունդին մէջ անշէջ,
Ու ծածա՛ն-ծածա՛ն ցորեններուն մէջ,
Ու խրճիթներու բոյնին մէջ համակ,
Աւերակներու սուղին մէջ ճերմակ,
Բա՛ն մը կար կեանքէն անջատ, կեանքէն լե՛ր,
Բա՛ն մը որ կեանքէն բնա՛ւ չէր աղբուեր,
Որ կը նմանէր Երէկին, Վաղուան...
Այդ՝ Մահուան խի մէջ յիստամն էր Մահուան...:

Գ.

Ասոր համար երբ միտքն Արեւմուտքին՝
Կեանք բառին առջե՛ւը դարձացաւին
Հարցական նշան մը կը դի՛ն նենդ...
Մենք կախման երեք կէտեր կը դնենք...:
Ու երբ կը վազեն անոնք տենդազին,
Թուանըշաններով կը լուծեն հողին,
Կը քնեն Երկինքն՝ ու Արտուածը, մենք
Մեր կախման երեք կէտր կ'երազենք...:
Ու երբ կը խրոխտան անոնք, մենք կու լանք,
Ա՛խ, որովհետեւ ի՛նչ որ ալ ըլլանք,
Գլուխնիս երկինք, սաքերնուս աակ հող,
Այլին ու ցայլին միջեւ աստանող
Օրօրոցներ ենք...: Ու ինչ որ անշէ՛ջ
է, սխիտի շիջի շիրմին մոլորին մէջ...:
— Լացը վերլիշում մըն է լուեխայն,
Թէ ի՛նչ ալ ըլլանք, մարդեր ենք մի՛այն...:

Գ.

Այսպէս ապրեցան, ու այսպէս կ'ապրին
Բոլոր՝ որդիները Արեւելքին:

Սունկի՛, կնդրուկի՛ ծուլը լուսիկաց,
 Երեկն հողիին անձանօթ մընաց
 Պտուտ Գիտութեանց շեփարը ստփեատ,
 Ու սուտ Փառքերու ծածկոյթին հաստարեատ... :
 Անոնք ստացան, առանց ուզելու... :
 Ու կեանքէն անցան՝ առանց յուզելու
 Անոր մտթ յատակը աշքէ անտես,
 — Մտփուն վրայ սահող լա՛ւս թեւծակին պէս... :
 Անոնք գինոյցան, առանց քննելու... :
 Ու լացի՛ն՝ սրտի պէտքի մը հը՛ւ... :
 Անոնք խակացին Եղեմն, ու ծնան
 Անէութեան մեծ հսկան — Ներգլանան,
 Ու երազատես Նապոլեոնին հեղ... :
 — Ու Երկունքը հեշտ էր Մահուան մը պէս... :

Ե.

Անոնք նախկցան հետուէ՛ն՝ մարդկային
 Յառաջդիմութեան կուս մեքենային,
 Ինչպէս անտատին ծո՛ցը ամալի,
 Մերուանի եղնիկին հանդա՛րտ կը նայի
 Տքացո՛ղ, շաշո՛ղ սեւ շոյեկապին՝
 Լա՛ցն «իկնը՞ւ կամար» մը գարմացային
 Թարթիկով աշքին մէջ երազահալ... :
 — Ինչը՞ւ շատուել. չէ՞ որ ամէ՛նքս ալ,
 Ոմանք հե. ի հե., ու ամանք գանդաղ,
 Անվրի՛տօրէն պիտի հասնինք Մահ... :
 Կեանքն է այս. միշտ սուտ սուտի ետեւէ.
 Մէկը հազի՛ւ թէ միւսին չափ տեւէ... :
 Ետաւազող ծովուն ալիքներուն պէս,
 Կը ծնինք ամէ՛նքս, կը բարձրանանք վէս,
 Բայց հողի՛ւ ատեն մը կայ փրփրելը... :
 Պէտք է կորսուիլ. կորսուի՛նք հըլու՛... :

Զ.

Ու այսպէ՛ս պիտի կորչի սմէն բան... :
 — Փայտին վրայ նստած՝ զխտեցի ճամբան ,
 Դեղին փռչիկ յուսահատ ճամբան ,
 Խո՛ււլ ճնթիկճնկրու՛տրտամբի՛չը անբան... :
 Ա՛խ , այգ . պայարուս՛ող , չի հատնս՛ող , խոպա՛ն ,
 Արեւուն ծաղկն ի մս՛ւտքն՝ անխափա՛ն
 Երկարս : վախ՛ա , բարեկամ ճամբան ,
 Ծընոյ մարդկութեան սասճին օրբա՛ն ,
 Որուն ապալեր իրանին վըրան ,
 Հիմալայոյի սարէն մինչ Իրան ,
 Ու Արարատէն մինչե՛ւ Վասպուրս ,
 Մինչե՛ր Դանաբի ակերն մշտահա՛ս ,
 Ու մինչե՛ւ չորս ծաղր Արեւմտեան ,
 Գացին սասճին հայրերն Մարդկութեան ,
 Այբող Արեւուն դունդին տակ , խոպա՛ղ ,
 Ճոտցընկը՛վ կտռքերնին դանդա՛ղ... :

Ե.

Առաջին անգամ ըլլալով հառա՛չ
 Մը արձակեցի այդ ճամբուն առաջ... :
 Սոսկա՛ցի իրմէն . ու ախ մը փոշի
 Ատի , մարդու մը նրման որ կ՛սպչի... :
 Իս՛յց ինչ կիկլոպներ , իրբև թէ՛ անշէ՛ջ
 Ի՛նչ աղղեր , կեանքե՛ր այդ փոշիին մէջ :
 Ի՛նչ արեան լիճեր , քանի՛ սակորներ
 Դարերու մէջ հոն վաշի են դարձեր... :
 — Դիտեցի ուշով . զի՛ս ճանչցայ հոն շուտ . —
 Նախ քարայրներու բնակիչ մարդուտ ,
 Յետոյ ասպաղէն նետամար մը սէղ ,
 Յետոյ թաղաւոր մը — եթէ կ՛ուզէք ,
 Յետոյ սծիլուած պիտով մէկ զերի ,
 Յետոյ թրուպատար մ՛որ կը զեզերի... :
 Ու հիմա տո՛ղոյն խե՛ղճ մը դող է դող ,
 Ո՛չ մարդ , ո՛չ Աստուած , ու ո՛չ իսկ քերթող... :

Ը .

Հոն ճանչցայ նաև ծեր Սարգսնին
Հալուէ բեպուած կարաւաններն հին...
Դանդէսէն բայրի, խանկազին քարի,
Ու կարմիր Մովէն ալ ամէն տարի
Ուղտերով կրուած պերճանքները բուստ,
Դամասկի մետաքս բեհեղն ալ հաղուստ,
Արքաներու ձոն՝ Քլէօրաթրային... :
Ու վերադրեցայ հոն եզեմային
Ու գինովցընող հըրաշքը չընադ
Շամիրամի պերճ պարտէզին առկախ...
Հոն. այդ վաշխին մէջ խօսեցուցի
Տարարախտ Անդուանն Հոսովմայեցի,
Որ վահանն իրեն ծախեց Տափանքին...
Հոն, խօսեցուցի նաև տխրազին
Ժողովուրդներ որ մեռա՞ն անհամար :
Չեմ գիտեր ո՛ր մէկ Արքային համար...

Թ .

... Յանկարծ ծանը՛ր թեւ մը զարկաւ ուսիս :
Հին երազներէն արթնցաւ հոգիս .
Ու տեսաւ սարնոց մշակ մը տփույն :
— «Ո՞վ ես դու» : — «Անունս է Աշխատութիւն...» :
— «Ի՞նչ կ'ընես այսպէս» : — «Կը մուրամ...»
հծծեց .

Ու լո՛ւռ հեռացաւ, մինչ ևս դառնահեծ
Դացի ետեւէն մինչև և իրեն տուն... :
Գեանի անկողնի մը վըրայ, արթնն,
Երկարած նիհա՛ր իր կինն հողեւար,
Մեծուած անասնի մը սէս կը հեւար...
Ո՛ւ մինչ դնաց հինգ խէզներէն մին,
Աթոսի սէս բա՛ն մը ճարելու հին,
— «Հաց չի կայ, կ'ըսէր հայրիկը ինձի,
«Մ'ի քանի օ՛ր է շեմ կրթար դորձի,
«Կը տեսնես, վերջին օրերն են դուցէ...
«Առանց ինձ, աչերն ո՞վ սխտի դուցէ...» :

Ժ.

Ու կ'ինը բարի կը նայէր իրեն,
Ինչպէս կը նայի մարդ անա'ննօրէն
Իրեն Աստուծուն...: Ախ, սրովհետեւ
Իր կենակցութեան ժամը կարճատեւ
Սիրալի՛ր հղու. կ'իւր չունեցան
Ո՛չ դրամօժիտի, ո՛չ ժառանգութեան...:
Ժըրաջան տիկին, մ'իշտ իր յարկին տակ...
Թանը առատ էր, անկողինը տաք...
Ու քիչ օրէն Երբ Տիրոջ հրամանով,
Հողին տակ պիտի թաղուէ՛ր ապաՀով,
Կը խրատէր էրկան՝ առնել դիւղակին
Այսի՛նչ ժրաջան աղջիկն իբրեւ կ'ին,
Որովհետեւ խեղճ կ'ինը կը յուսար
Թէ ան կը նայէր աչքով հաւասար
Թէ՛ իր ամուսնոյն, թէ՛ իր խորթերուն
Եւ թէ՛ դոմի իր վրաքրիկ հորթերուն...:

ԺԱ.

Դուրս ելայ տունէն, մարմինս վուշ վուշ.
Խորհեցայ կեանքին խմտտին ապու՛շ,
Թէ ինչպէ՛ս ստրուկ կ'իրքերու հըլո՛ւ,
Մարդս աւելի՛ վարժ է մուրախու,
Քան պապենական օրհնած դանակով,
Քի՛չ մը վախցնել — դոնէ՛ր կատակով... —
Մեր ստիկձոյլ նո՛ր Աստուածները կ'ո՛վ...:
Խորհեցայ թէ 'իբրամ՝ միապետին քոյ՛
Ի՛նչ տժգոյն ըմբիշ մ'է Աշխատութիւն...:
Խորհեցայ անդամ մըն ալ անարիւն
Այն բո՛ւտ մը «Նորին վսեմուրեանց» վըրա՛յ
Որոնց շնորհիւ կրկիր կը դառնայ...:
Խորհեցայ Ոյժին վրայ մրտովի,
Ու ա՛յն հաղիտին որ Սրէնք կ'ըտտի...:
Ու գացի ես յոտ, իմ սուգիս դարմա՛ն,
Հաւատարութեան դաշտը — Գերեզման...:

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՏԱՆ ՄԵՋ

Ա.

Սկեզտիկ ժպտով մը դանդաղադին
Նրբ մարտ ըմպած է մրմուրը կեանքին,
Նրբ ծառայած է կամքով կորովի՝
Այն մեծ վարպետին որ Վրչա կը կոչուի.
Ճանչցած է դողդոջ զշխայն որ Սէրն է.
Ս.գլխաց շանհատին Պատմութեան դժնէ
Նայած է անդամ մը միւս երեսին,
Ճանչցած է մարդուն Գիտութիւնը սին,
Արուեստն յաւակնոտ, սիրուն ամբարտաւան,
Սուղը Նրէկին, երկիւղը Վաղուան...
Ու ճշմարտութեան հողին ծարա՛ւի
Ձննած է երկնից պարսպը ծաւի
— Հի՛ն աստուածներու վիճն այն մշտակա՛յ, —
Ա՛յն մարդուն համար սերիշ վայր շի կա՛յ
Առկի՛ քողցրիկ հեշտանքով յըզի,
Ի՛նչն զերեզմաննայ մ՛տղքատիկ զիւզի...:

Բ.

Լո՛ւս նստած քարի մը վըրայ տապան,
Գիտեցի լսի՛ն աջք վայրը խոպան,
Ու զո՛ւր խորհեցայ թէ այս այն վա՛յրն է

Ուր վաճառական Աստուած մը զմնէ
 Չարը կը պատժէ անասման վախով,
 Բարւոյն շնորհերով զբախտ մ'աղաչով... :
 Ընկղմած ծոցն այդ Մահուան Քաղաքին,
 Չուր խորհեցայ թէ անմա՛հ էր հողին... :
 Անմա՛հ. բայց չէ՞ որ երկնից մէջ դարնան
 Բիւր զխաւարներ մո՛ռիր կը դառնան.
 Ասողեր կը վասին, ասողեր կը սասչին.
 Կը լռէ ցայլին պլպուլը վերջին,
 Բայց ու կենդանի կ'իջնան անկենդա՛ն.
 Ամէն, ամէ՛ն բան մահուան զո՛հ կ'երթան...
 Ու երկնքին հիւր՝ լոկ մա՛րդն է տըխտը... :
 Անմա՛հ, մինչեւ ե՛րբ, ինչպէ՞ս, եւ ս՛ւր... :

Գ.

Բայց սուկէ՞ կու գայ այն Յոյսը մարդուն,
 Որ մեծ-ցայլին մէջ միայնա՛կ արթնան
 Կ'ուլէ հսկել՝ երբ իր սկզբոսին
 Երկու ասի հոգի ներքեւ կ'անհետին :
 Ու ինչպէ՞ս զխոհը փակել վերջ,
 Մարդ յամասօրէ՛ն, Մահուան ծոցին մէջ,
 Անմահութեան Յո՛յս մըն է դիուցեր... :
 — Անչո՛ւշտ սարերու երբ կ'ընկը ծեր
 Կը նայի անդունդն ի վար սնյատակ...
 Երբ գայլը վաճրիկ՝ մայառներու տակ՝
 Կը դիտէ մա՛հն իր դնդակահար հօր...
 Երբ սկզկիանին վրայ անդնդախոր՝
 Ծնաղայլն հսկա՛յ կը թաւալի լո՛ւս...
 Վերջալոյսին դէմ Ասիւծը տխուր՝

Երբ կը մռնչէ դաշտին մէջ խոտան...
— Անմահութեան վրայ չե՛ որ կը խոտան... :

Գ.

Նո՛յն իսկ Մարդուն մո՛ւտը հասահայրն Աղամ,
Անո՛յն, անպաշտպա՛ն այդ խեղճն հաշմանդամ,
Նետուած ուժերո՛ւ միջիւ ահաղին,
Շա՛տ քիչ հաշիւի կ'ստնէր իր հողին,
Երբ պատ՛ուի մը համար, անվեհե՛ր,
Անմահութենէն կը հրաժարէր... :
Իայց ահա անբա՛ւ միջոց մ'է անցեթ
Յիսուն ծանրածանր դարով՝ Մարդը ծե՛ր,
Որ իր ուղեղին դրդումին հըլու,
Հասեր է ամէ՛ն ինչ գըրաւելու,
Սարուկներ գտեր է անասնոց մէջ,
Մնացածը գորիւր, հարստեր անվե՛րջ,
Աստուածնե՛ր շիներ է նախ անհամար,
Յետոյ ամէ՛նքն ալ այրելու համար...
Տիրե՛ր է Բնութեան Ուժին ահաղին,
Կը տենչայ իշխել արդ ժամանակին... :

Ե.

Ա՛խ, անմահ ըլլալ... : Ապրի՛լ յաւիտեան.
Իսպա՛ռ շունենալ ո՛չ դար, ո՛չ վայրկեան.
Ժամանակի՛ն պէս, ժամանակին մէջ,
Տքա՛լ, տառապի՛լ, բայց ապրի՛լ անվերջ... :
Սիրտը արիւնոտ, մարմինը հիւանդ,
Յողնաքե՛ղ, ի՛նչ վոյթ, ապրիլ մանաւանդ... :
Շիւղ մ'ըլլալ մարդի, ի՛ր մը լնելեայն,

Բայց յաւիտենին մէջ ապրի՛լ միայն... :
 Քար մ'ըլլալ սնարդ, ապառաժ մ'անխօս,
 Գէթ նիհար առուակ մ'ըլլալ մշտահոս,
 Ծա՛ռ մը դարաւոր, մետա՛ղ մը միայն
 Անմի՛տ, անորո՛յս չի մեռնի՛լ սահայն... :
 — Աստուածացեալը Մա՛րդ, ամօ՛թ քեզ, ամօթ,
 Մո՛թ, ամբարշտաւան խրոխտութեանց անօ՛թ,
 Դեռ ամէ՛ն գինով կը կտնջիս հողին... :
 Նայէիր աշնան տերեւին դեղին... :

Զ.

Ու երբ ըսեն թէ գիտութիւնը նոր
 Այրեց հի՛ն, վաշտ՛ա գիրքերը բոլոր,
 Թէ Նիւթ կայ միայն, Հողին չէ՛ անմահ,
 Հողին չի կա՛յ իսկ. — Մի հաւատաք, ա՛հ :
 Վճիտ մոմեաներն հին Եգիպտոսին,
 Դարերու գաղտնի՛քը թող ձեզ խօսին... :
 Նայուածք մ'ազդեցէք գէպի Պարթևնոն,
 Նոր Անմա՛հներն են սր կը խրոխտան հո՛ն :
 Ու է՛ն չոր գիտունն իսկ՝ կրօնքին օտար՝
 Քարէ արձանի մը հողին կու տար... :
 Ա՛խ, կեանքի, մահուան կտիւն անոգամ...
 — Ու անշուշտ՝ մենէ է՛ն խելօքն անգամ
 Երբ տեսնէր Մահն սր սրտատնին հրո՛ւ.
 Կու գար սիրելէն մենէ խելո՛ւ,
 Թէ Աստույն՛ձ ըլլար ան. թի՛ Ստատնայ,
 Ծան մը՛պէս սլախի խեղդէր անխրնայ... :

Ե.

Շան մը պէս... ա'իս, շատ չի պիտի ըլլար...
— Բարէ՛, կը յիշեմ թէ ինչպէ՛ս կու լար,
Ինչպէ՛ս կը խածնէր սնար ու սաւան,
Ինչպէ՛ս կը կանչէր արե՛ւը վաղուան
Որ ա՛լ չի պիտի պար երբեք իրեն.
Ու ինչպէ՛ս կ'ուզէր խելայեղօրէն
Մարմինն անկողնէն քաշել անհրնա՛ր,
Ու ինչպէ՛ս պատէն մազլիլ կը ջանա՛ր,
Սարսափած աչքերն ուղղելով ինծի...
— «Նս եմ, բարեկամ՛դ, աւա՛լ...» քոչեցի,
Բայց ան աչքերուս խրեց իր մասններ,
Ձի ես կ'ապրէի, մինչ ինք կը մեանէր...
— Հասկցա՛յ, ընկեր. լեղուդ վերջնապէս յոյն:
Բայց մահէն փախչող վատ մ'էի սփոյսյն,
Ձի Սէրն իսկ սո՛ւտ է, մարդերը մա՛րդ են...
Ու մեր երկուքին մէջ մա՛նն էր արդէն...:

Ը.

Ինչպէս նետահար թռչուն մ'ար յետին
ճիւղերն իր կ'ընէ կատշիլու սփին...
Մովամոյնն ինչպէս կը փարի վէտ վէ՛տ
Թլիսկի մը սր կ'ընկղմի իր հետ...
Ինչպէս սարի հէյ արծիւն հուկվար
Կը կատչի ժայռին սր չի սահի վա՛ր...
Այնպէս մասններուն ճիւղսփր յետին
Կ'ուզէր բռնուիլ սնարին պտտին...
Անկողին դամուած, վատիլ, ցաւիլ, լաւ,
Դարերով, ինչ լաւ...: Բայց մեանի՛լ, չըլլա՛լ...:

Ահեղ կը մղէր պայքարն անիրաւ
Երբ բերնէն արեան ուղիս մը զոյն տարաւ... :
Այդ շքեղ սրահն, հեանքէն ի՞նչ մընայ. —
— «Ն՛Ս» կ'ըսէ աճիւնն, — «Ն՛Ս» կ'ըսէ Առտուած :
Ու Է՛ս, իր զեղջուկ քարին վրայ կու գամ
Յանդի դարնելու տաղերս անդդամ... :

Թ .

Դիտեցի դողտրիկ այդ վայրը բողբոջ,
Ու ես ահամայ խորհեցայ դողդոջ
Ծերուկ Տանթէյի ահեղ դժոխքին,
Ուր յիմար վաղքի մը մէջ մուկերն,
Այլող խաւարին, փրփրող արեան մէջ,
Երախնին բացած, անբարբա՛ռ, անվե՛րջ,
Տփոյն հերոսներ սլար կը դառնային... :
Խորհեցայ նաեւ սէզ Ստամային,
Ջոր Մ'իլլիօն, աչքով կոյր, հողով արթուն,
Իշխա՛ն հոշակեց յաղթուած Մարդուն .
Որ երեքտանի ցուպով կ'ըրօսնէր
Անհանդիստ ընել դատարի գլուխներ... :
Ձը մոռցայ նաեւ մտածել ահեղ
Օրուան՝ երբ փողին ձայնէն խելայեղ ,
Կմախքներ երկի՛նք կը թուշին արդէն... :
— Ինչ որ քիչ մը շատ խնդրել է մարդէն... :

Ճ .

Մարդուն տանջուած խցմտանքը վա՛ռ
Ի՞նչ մղձաւանջներ երկնեց յուսահատ,
Ի՞նչ սաղայեղեան ցաւեր անհամար,
Ի՞նչ եղևմ՝ մեր դարձ զխակին համար... :

— Հո՛ն, ոչի՛նչ կայ մութ, ոչի՛նչ կայ զմէ՛ն :
 Ան դանդա՛ղ խմուած սլարապ գաւաթն է ,
 Առանց քանդակի , առանց սուտ վարդի ,
 Առանց նորալիւտ հնարքներու արդի ,
 Որ արագուս , տարիք կ'անմահացընեն . . . :
 Վարդի թուփ մը հոն կ'իյնայ ծարաւէն . . . :
 Ու եթէ երբեմն սլքեր կ'սլոյսեն
 Գարի մը տակէն . — Նե՛ր բուն է զիւղին . . . :
 Թէ արչալոյսին ստուեր մը յածի . —
 Խմաստասէր կո՛ւ մ'է որ կ'արածի . . . :
 Ու թէ շիրիմներ սկզբուն անընդհատ . —
 Բորենի մըն է , կամ քերթող մը վատ . . . :

ԺԱ.

. . . Ինկայ ու մտիկ ըրի սղահար ,
 Զայնի մ'որ քարին ներքեւ կը դողար . —
 — Ե՛ս եմ , Ե՛ս եմ , Ե՛ս քեզ եղբա՛յր , քեզ քո՛յր .
 Ե՛ս արեղերքին հսկայ ա՛չքը կո՛յր .
 Ե՛ս սկիւղ եւ վերջ , երա՛խ ու արգանդ .
 Ե՛ս վի՛հ անյատակ ու ծոց արդաւանդ .
 Ե՛ս ա՛յն եմ որ քեզ ծընաւ , նաեւ ա՛յն
 Զոր պիտի ծընիս : Ե՛ս ձայն լռելեայն :
 Ե՛ս օրհնութիւնն եմ , բարիքը վերջին ,
 Ե՛ս այն եմ որմէ ամէնք կը վախչին
 Եւ որմէ վախչել չի կա՛յ : Հաւասար
 Ներո՛ւմն եմ անոր որ ինձ կը յուսար ,
 Անո՛ր որ հեղնեց զիս առանց խղճի :
 Ամէնո՛ւն ալ վրայ իմ մարդըս կ'ածի . . . :
 Մանկազոս ո՛վ պիտի համբուէր անմա՛հ . . . :
 — Ինձ ԱՍՏՈՒԱՅ ըսին , իմ անունս է ՄՍ՛Հ . . . :

1909, Լոզան

Ռ. ՍԵՒԱԿ

«ԲԺՊԶԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՎԻՐԿՈՒԱԾ ԷՋԵՐ»:

ՌՌԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

« ՓՈՒՍԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ »

Դեռ դպրոցական հոտարաններուն վրայէն՝ Արամ՝
ընկերս կ'ըսէր ինձի .

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա'յնպիսի խնջոյք մը,
ա'յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ ղիւղը մի-
ղի հետ ուրախանայ . . . :

Այն ատեն դեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան
տարեկանին խոչոր անկիւն մը պիտի դաւնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի
դաւաններ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատ-
րաստուիլ . . . : Այս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակա-
յէինք թէ կեանքը մաթէմատիքական ուղիղ դիժ մըն
էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտորուելէ վերջ՝ ինքն
իր վրայ կը դոցուէր, ինքնաբերաբար, եռանկիւնի մը
պէս . . . :

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամուրջին տա-
կէն, ու հողի՛ւ կըցայ հասկնալ թէ կեանքի դիժը ոչ
թէ ուղիղ, այլ քմայտալաշտ գիկղակ մըն է, եւ ո՛չ թէ
հաւասարակալմ եռանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծի-
ծաղելի զէրօ մը . . . :

Անոնք որ դպրոցին մէջ զէրոյի մը համար կուլային,
անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան . . . ստիպողա-

բար: Իսկ անոնք որ զէրոյոյ մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերապահէ:

Օրինա՞կ: Արամ, ընկերս, դեռ հալիւ կեանքին պատրաստուած, դեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին շնասած, բոնեցին ու թաղեցին...: Աւ ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուղեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս դարունը անդալարար անցած, դացած, անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրարըին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար, մե՛ծ տօնը, մեծաւո՛ր՝յն տօնը, ամուսնութեան տօնը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՞վ կրնար դուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինքս պիտի հրաժարէի...: ասա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան դատասպարտեալը իր ճերմակ շապիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու ճիտը չուտնին կ'անցընէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ պիտէ թէ ամէ՛ն շարժում անօգուտ է, եւ թէ իր քախտը ուրիշներ կանխաւ վճռած են՝ առանց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան դատասպարտեալ մը դեռ չեմ տեսած: Բայց օր մը պարսկական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ատենս մարմինս միշտ փուշ-փուշ կ'ըլլայ:

Խուռներսմ, սեւ բաղմութիւն մը դլուխ վլիսի կ'ալեկոծուէր հարսին անցքը դիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիպ կը յառաջանար, առանց յօժարութեան, այլեւ առանց ընդդիմութեան, որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատադէրը վճռած էին՝ առանց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ոտքը ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան շուանէն կախուելու...: Մինչեւ հիմա որքա՞ն երջանիկ էր ան. ցորեկները սիրոյ երգեր կը հիւտէր, պիչերները հրաշալի ասպետներ կը տեսնէր. դաշտի ճպտաներուն պէս անհող, երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր...: Այդ պիչե՛ր իսկ պիտի փչրուէին իր բոլոր երազները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանշնար մայրութեան ցաւերը, պիտի ծեծուէր, պիտի տղեղնար, պիտի անասնանար...:

Մարդակերպ դայերու, յօշոտոյ նայուածքներու

մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեղք-ճերմակ ու դեղին-դեղին։ Պղտըտիկ մարմին մը՝ սրտատրտի ու զոզոզոջուն, ոճ-բազրած ձեռքի մը մէջ բռնուած թռչնիկի մարմին մը, որ քիչ յետոյ պատահաւ մը պիտի ըլլար քոփի գիշակեր ու տարիքոտ անդղին բերնին մէջ...։ Փեսան՝ իր թևէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով, վայրտի պէս պեխերով՝ սեւցուած ու սուրցուած...։

Սմբողջ ամբոխը գոյգ մը աչք կըստ էր։ Յամառ նայուածքներ կը սեւեռէին հարսին։ Մատի մը պէս՝ քիչ մը ամէ՛ն մարդ պատառ-պատառ կը ճաշակէր այն «անմեղութենէն», որ վայրկեան մը յետոյ իր յուրիւր չնչնով ունենար ա՛լ...։

— Հարսուրթիւնը անո՛յշ բան է... փոփոսց մէկը՝ բերնին ջուրերը վաղցնելով։ Գրպանդ վրամ ունի՞ս. կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փոսեցուր, ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ, է՛ն գեղեցիկ, պղտիկ աղջիկը առ, բղբոէ, արինէ, ծեծէ, հիւանդացուր... մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի, ո՛չ իսկ կինդ... Աստուծոյ օրհնութիւնը քանի՞ օսկիլի պնեցիր, ուրիշ բան հարցնող չկայ...։

Ու իրաւ ալ նոյն վայրկեանին, բարձրատիճան կուսակիցուն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր փեսային առաքինութեան համար...։ Ամուսնութեան անուշաբլիւններուն վրայէն կը մտնէր, տակէն կ'ըլլէր...։

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ... կախապէս մէկը քովէս։

Բայց, ուրիշ մը այնպիսի՛ խօսք մը ըսաւ, որ մինչև ահանջներուս ծայրը կարմրեցայ։

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի, ամէն պարազայի մէջ այս տեսակ պիտի չամուսնանայի։

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խարդախ պայմանադրութիւն մը, որ կոյսը կը ստորազրէր առա՛նց անոր առաջին բառը ըմբռնելու։ Իսկ ամուսինը որ լաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարզելու իր պայմանադրութիւնը...։

Գերիներու վաճառականութիւնը ուրիշ տեսակ չէր. միայն ի՞նչ հիմա վճարո՞ղն ալ, վաճառուո՞ղն ալ աղջիկն է...։

Ու, ո՛վ հեղնութիւն, այդ փոքրիկ աղջիկը՝ ու-

րուն խոսքը դատարանին առջև արժէ՛ք մը իսկ պիտի չունենար՝ իր «Այս՛»ն պիտի յարուզէր մինչև իր կեանքին վերջը, ու իր արդանդին մէջ պիտի կրէր համբոյրաներուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջին յղութեան արդէն՝ պիտի խարէր զայն, շան մը պէս . . . :

Բայց տեսնէիք թէ իր ծնողները որքա՛ն հպարտ կ'երեւէին, ի՛նչ ուրախութեան արցունքներ կը զլտորցնէին իրենց աչքերէն . . . Ի՛նչ փարպետութեամբ առաջ տարեր էին զրամօթիտի սակարկութիւնը . . . ու ի՛նչ լաւ ընտրութիւն . . . Ի՛նչ շնորհքով փեսայ . . . : Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք :

Ես՝ նախանձով ու դաւնութիւնով լեցուն դուրս կը նետուէի այդ գերեզմանութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հարցուց . . . կ'երեւի «Ծանօթ Ներկաներ»ու շարքին մէջ սըպելու համար :

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վեր, բայց դեռ շմուցայ զինքը, այդ ճեղ-ճեղմակ ու գեղ-գեղին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի :

Իր ուղին զիս երկար ատեն տատապեցուց :

Օր մը, ես ալ իմ ճակատադրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւադոյն կէսիս միանալով :

Բայց իր պսակէն որքա՛ն տարրեր եղաւ մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն :

Առանց թմբուկի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրացողին ալ, հարուստին ալ, աղքատին ալ :

Զուիցերիացի քաղաքատիրուր ամուսնական պայմանադրութիւն մը ներկայացուց մեղի՝ երկու վկաներու առաջ :

— Կ'ուշէ՞ք ստորադրե՛լ, Օրվորդ . . . :

— Այո՛, սրբոն . . . ըսաւ հարսը՝ դրչի համարձակ ստորադրութիւն մը պառկեցնելով թուղթին վրայ :

— Ենտրհակալ եմ Տիկի՛ն . . . պատասխանեց քաղաքատիրուր :

Ու ամէնն այսչափ : Այդ վայրկեանէն Օրվորդը Տիկին եղաւ :

Եւ սակայն, — անկեղծ խօսք մը կ'ուղէ՞ք — այդ շարունակները զիս վիրաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ պրուած երկուստեք ստորադրուած վաճառականական սլայմանադրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անշըրջազիծ անուրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները... :

Ու Մէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան շալի դօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը չափ խախտու ելաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեղ միացնելու ժամանակ՝ բաժնուելու պայմաններն ալ կը մասնանշէր... :

Այս րոյր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակսէր : Հարսն ալ շուտով նշմարեց այդ պակասը :

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախսեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ վրամով. ես նշանուած որբուհի մը զիտեմ որ պատկուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ... :

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այսօրինքն կ'ինչն... :

«Փոխան հարսանիքի»... : Այդպէ՛ս որոշեցինք, ու այդպէս ալ ըրինք :

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փրկուող ստեղծած ա'յն, ինչ որ կը պակսէր Լօղանի քաղաքատան :

Բարի քահանայ մը մեզ գիմաւորեց ժպտելով.

— Բայց զիս դանկէ սուաջ՝ դանձապետ էֆէնտին պէտք է գտնելիք... ըսաւ :

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ դանձապետ էֆէնտին ալ դտանք դահարավաճառի դրասենեակի մը մը մէջ, ոսկի նոսրի մը ետին կծկտած, մոմի գոյն ծերունի մը՝ որ ձութ կը ծամէր... :

Երբ իմացաւ այցելութեանս պատճառը՝ ըսաւ.

— Աշխարհիս շորս կողմէն հոս կը թափին աժան օրհնութիւն մը ստանալու համար... : Մեր զինները ամէնուն յայտնի են արդէն, այնպէս որ սակարկութեան պէտք չկայ... : Եթէ հարկար Քրանք արուի՝ ամբողջ

տաճարը լապտերի պէս կը զարդարենք, բայց նշանաւոր բան մը կ'ըլլայ...: Եթէ միայն մէջտեղի ջահը կ'ուզէք՝ գետինի զորդերով՝ այսչափ հարիւր Քըրանք...: Բոլոր ջահերը մէկասնց՝ այսչափ հարիւր...: Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր...:

— Բայց պարզ օրհնութի՞ւն մը...

— «Պարզ օրհնութի՞ւն» ի՞նչ ըսել է, էֆէ՛նտիմ: Լուսահոսի Մանթաշօֆ այս շքեղ տաճարին համար միլիոններ ծախսեց նէ՛ պարզ օրհնութիւն մը տալու համար է...: Ամէն մոմ հաշիւով կը վառի, ամէն տիրացու հաշիւով կ'երգէ...: Պէտք է զիտնաք որ մեր ձայնաւորները փարիզի Գօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին եւ Օբէտային մէջ կ'երգեն...: Մեր Ծահ-Մուրատեանը «Ճատաթ» կը խաղայ...: Եթէ՛ զովաբանական քարոզ մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ տէրտէրին հետ յարմարցնելու է...:

Ահա թէ ի՞նչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել մեր Սէրը՝ անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յաւիտենական ձեւ մը տալու համար անոր...:

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ մուսայայ այդ բոլոր դասնութիւնները:

Խորհրդաւոր դմբէթին տակ, ամայի շէնքին ճիւղ կեղրոնը, մինա՛կ էլինք մենք, իրարու սեղմուած՝ կորիտասարդ ամոլ մը, ծերունի քահանայ մը ու Քրտնասցի ժամկոչ մը:

Խորանին վրայ ու մեր երկու զովերը երկար ու ճերմակ կեղրոններ կը վառէին, լոյս ցերեկով, ամբոյն ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չկար...:

Երբեմն գուռին բացուածքէն օտար գլուխ մը կ'երկնար հետաքրքիր: Այն ատեն կը լսուէր փողոցի անվերջ ու անհուն աղմուկը: Դուրսը՝ աշխարհի մայրաքաղաքը կը խժար, կ'ունար, կը հայհոյէր, կ'ալեկոծէր...: Ներսը՝ խարտեաչ եւ սեւ երկու գլուխներ լրարու կը կապուէին՝ ապրուշում թելով մը, կեանքի ու Մահուան համար...:

Դուրսը՝ բոլոր կերքերն ու բոլոր մեղքերը, բոլոր գիտութիւնն ու բոլոր քաղաքակրթութիւնը...: Ներսը՝ Հայաստանցի ակրտէր մը, կարծես Անիի քանդակներէն փրցուած՝ հին ու առաքելասփայ գլուխ մը, հաղարաւոր տարիներու բառեր կը կրկնէր, յաւիտենա-

կան ու ահաւոր... :

Ճերմակ մոմերը կը հալէին, բուրվաւը կապոյտ ամպով մը մեղ պաշարեց: Տէրտէրը անվերջ կը կարուար ու կ'երդէր. այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը քիչ քիչ մեղ ընդարձացուցին, վերայուցին, հեռացուցին, չին ու հեռու տեղուանք սարին... :

Կնքահայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուեստաղէտ մը, որ եկեղեցի ստք կոխած չունէր — հիմատու մը պէս կուլար: Հարսը — որ ոչինչ կը հասկնար ոսկեղարու աստուածային քարբառէն — լսիկ մնջիկ կ'արտասուէր... : Ու ստք արցունք մը որ ինկաւ մեր միացած ձեռքերուն վրայ՝ մինչև ոսկորներուս ծո՛ւծը դուպչուց :

Ո՛չ. երկնքի կամարէն վարդի մը վուր ինկող ցօյը, բաղնետան դմէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը, այնքան չե՛ն կրնար սարսուցնել... :

Ինծի ի՞նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը սլիտի հեղնէ իր անարժան աշակերտին այս երկիւղած դիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծրծաղելի, որովհետև Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի հասկնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար: Յարաբերական իրականութիւնները՛ն միայն կը հաւատայ ան. մինչ Սէրն ու Կրօնը բացարձակ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտենական դպացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են անոնք: Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէալն է, Կրօնը՝ անանձնական, անկերպարան, ալիզերական, վերբնական իտէալը... :

Թող քարկոծե՛ն զիս թերահաւատները: Ես չե՛մ կըրնար ուրանալ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ մայրենի եկեղեցին կրցաւ կաթեցնել իմ կոթեանս մէջ, եւ որ բոլոր դիտութիւնները միացած՝ չսլիտի կարենային կաթեցնել... :

Միայն թէ աղատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յըզփութիւններէն, վերեվածաութեան յիշտակներէն, անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրութիւններէն... : Այս բոլորը կը ծառայեն միայն ամուսնութիւնը դժուարացնելու, աղքատութիւնը նուաստացնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու... :

Փոխանակ հարիւրաւոր հրաւիրեալներու՝ որոնք վա՛ղն իսկ սլիտի քննադատեն ձեր հարսնիքին խեղճութիւնը, լաւալոյսն է ուրախացնել որբուհի մը՝ որ ամ-

բո՛ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ո՛րեւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու
արար աշխարհի թէ՛

Նորաստեղծ ամուլ Ք. աշխան ոսկի

կը նուիրէ աղջկանց որբանոցի մը

փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է , ո՞վ պիտի երկրորդէր . . . :

Լոզան , 1913

Ռ. ՍԵՐԱԿ

ԿՈՌԻՆԿԸ

Յուրտ-ձմեռ օր մըն էր: Դուրսը սառած հովը մըտ-
րակներու պէս կը շաշէր անցորդներու երեսին: Ձիւնն
ըսես՝ աչքերը կուրցնելու աստիճան:

Հայրենակցի մը սենեակին մէջ կծկտեր էինք մենք,
քանի մը ընկերներ, ամէնքս ալ սլանդուխտ: Դուռը ճը-
ւաց, ցուրտ հով մը խուժեց սենեակէն ներս: Կարօն
էր, դերեղմանէն կուգար:

— Պը՛ռ, ըսաւ, շա՛ն օդ. ասանկ օրով մարդ կը
մեռնի՞ր . . . :

Քիչ վերջը, դուռը անդամ մըն ալ բացուեցաւ. քա-
նի մը յետամնաց ընկերներ ալ ներս մտան: Այս ձիւնին
տակ սպասած էին որ դիակը ամբողջովին ծածկուէր,
նոյն իսկ մէկը՝ մեր բոլորին կողմէ՝ յետին հրաժեշտի
քանի մը խօսքեր ալ ըսած էր այդ մենաւոր դերեղմա-
նատան մէջ, այդ անծանօթ մեռելին վրայ:

Ո՛վ կը ճանչնար, ո՛վ պիտի ճանչնար երբեք հաղար
ու մէկ բղկտուած էջերը կեանքի ու Մահուան այն՝ ալ-
ռամին՝ որ այսօր ձիւներու տակ թաղեցինք, օտարնե-
րու փոսին մէջ: Առա՛նց անունի, թոչունի դիակի մը
պէս . . . :

— Ե՛ր ալ չէի ճանչնար ան, ըսաւ մէջերնէս մէկը.
բայց սլանդոկին մարդերը հասկցեր էին որ այդ օտա-
րական հրահողը Հայ մըն է ու հայ բժիշկ մը կ'ուզէ իր

մ'օտ : Շարափ մը յետոյ միայն կըրցան զիս դաննել : Սրբ իր սենեակէն ներս մտայ՝ պատուհանին վեղկերը դոյնուած էին : Սակայն քիչ-քիչ այդ մթութեան մէջ դէմք մը դժաւորուեցաւ, երկար, անկիւնաւոր, կանանչի գարնադ դեղնութիւնով մը . խաւարով ու լոյսով շինուած Ռամպրանթեան զլուխ մը :

Սրկրորդ բանը որ տեսայ այդ սեւութեան մէջ՝ սուկորի դոյն մատներ էին, որ ինծի երկարեցան ու ձեռքերս սեղմեցին՝ կաշոյ խոնաւութիւնով մը : Կարծես թէ ա՛լ կաթիլ մը արիւն մնացած չըլլար իր մարմինին մէջ : Աչքերը իրենց վայլը արդէն կորսնցուցեր էին . սեւութեան մէջ սեւ՝ չէին երեւար :

Սրբ աւելի վարժուեցայ այդ կէս-մթութեան՝ տեսայ որ մօրուքին վրայ տեղ-տեղ կարմիր արիւնը վազկեր, թանձրացեր, լերդացեր էր : Մորթուած անասունի սաք շունչ մը կ'ելլէր իր բերնէն, դանդաղ ու խորունկ : Կարծես անտեսանելի դանակ մը ներսէն, վերէն ի վար ձեղքեր էր իր թոքերը :

Ալ նրկական ի՞նչ դարման կարելի էր տալ այս մարմինին որ դրկթէ մեռեր էր արդէն : Բայց ան խօսելու ճիւղ մը ըրաւ, հարկ խեղդեց իր խօսքը . խակացող, խոստահաւաշներէն բա՛ւ մը հասկցայ,

— Կու՛նկը . . .

Ու ես երգեցի իրեն . ա՛վ չի զիտեր կուռնկը, բուրբ աչերն ետին մնացած ուղեւորներուն կուռնկը . . . ու անդին՝ բոլոր ճիւղ ծուած, անվերջ ճամբաներուն սպասողներուն կուռնկը . . . : Ու ինծի այնպէս թուեցաւ որ իր հոբին հովացաւ, գովացաւ, լացաւ . . . : Իր սրտին բոլոր լուրերը յանձներ էր հաւատարիմ կուռնկին . . . :

Այս պատմութեան վրայ ամէնքս ալ լռեցինք : Սարսափելի բան մը կար ճակատադրին մէջ այս անծանօթ ուսանողին՝ որ հայրենիք դաջնալու համար ճամբայ ինկեր, ու ճամբուն վրայ մեռեր, թաղուեր էր իր չտեսած մէկ հողին մէջ . . . :

Թոքախորը որ հո՛ն էր, ի՛ր մէջ, դարանակա՛լ, տարիներէ ի վեր՝ սոլասեր էր որ բոլոր յոյսերը իրականանան, բոլոր ուսումները կատարելագործունին ու բոլոր աշխատութիւնները աւարտին՝ ի՛նք սկսելու համար իր ահաւոր աշխատութիւնը, ու դերադո՛յն ժամուն տալու համար դերադո՛յն հարուածը . . . : Ա՛խ, դղուելի՛, զըլ-

ուրի՛ ճիւանդութիւնը... :

— Բժի՛շկ, ըստւ մէկը, երբ դերեղմանին մէջ երևնը բացինք՝ մերանի պէս սեւ էր... ինչէ՞ն է... :

Բայց բժի՛շկը չխօսեցաւ. մա՛րդ չխօսեցաւ :

Կուսութիւնը անդամ մըն ալ իջաւ մեր վրայ՝ քարի պէս, ու այս անդամ աւելի՛ ահաւոր քան առաջին անդամը : Այդ սա՛ռք կտարելու համար՝

— Տղա՛քներ, ըստւ ուրիշ մը, վաղը Հայոց Կանոնն է... :

Բայց Կադանդին վրայ մտածողն ո՛վ էր : Մենք կը լսէինք ձիւները որ կը թփրտային ապակիին վրայ, կարծես մեռելին մտմները թփրտային մեր ապակիին վրայ... : Այս ցուրտին՝ իր դերեղմանն փոխած՝ մե՛ր մէջ մտնել կ'ուզէր ան : Ու շէս դիտեր ի՞նչ մը ունէր սպասնական այդ անանուն ու անծանօթ մեռելը : Խորհրդանշան մը ու աղբարտութիւն մըն էր ան մեզի համար... :

Ու իրա՛ւ, իրա՛ւ, այդ պահուն, Մահը մեր վրան էր : Եւ Մահը որ ուսանողին ու բանուորին, հաւտացողին ու սրացողին, բժի՛շկին ու բժշկուողին հաւասարապէս անծանօթ ու սարսափելի է... :

Մենք ալ մա՛րդ պիտի ըլլայինք, կրթութի՛ւն պիտի ստանայինք, լո՛յս պիտի տանէինք մեր խաւար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ... : Մենէ որո՞ւն չունէին մէջէն չէր շնչեր արդէն դարանակալ Մահը... : Իւրաքանչիւրն ինքն իր վրայ կը խորհէր, ինքն իր վրայ կը կատկածէր... :

Ո՛վ պիտի սրտմէր ահաւոր մեծութիւնը այս երկտասարդ հողիներուն, սրտնք աղօթքի մը կա՛սին ալ կը մերժէին ողջերուն ու մեռնողներուն միջեւ : Այլապէ՛ս, ամէն մարդ ստանձնացեր էր ինքն իր հոգւոյն մէջ... :

Ստիպին, յանկարծ, մութ անկիւնէ մը դողողո՛ւց սցա՛ծ, երկ մը սկսաւ, նախ մէ՛կ բերնով, յետոյ բոյսը շրթունքներէ. բարի ու ահաստ երկ մը, մահերպի մը պէս աղաչաւոր, աղօթքի մը պէս փհափառ երկ մը, որ ստալ կտորեց, արցունքները հալեցուց, սրտերը տաքցուց, բոլոր հողիները, բոլոր հոգերը, բոլոր տըրտունքները, բոլոր մրմունջները իրա՛ր միացուց :

Ղարիպին սիրտն է խոց, նիկարն է վարամ,
Կերած հացն է լեղի, ու ջուրն է հարամ... :

կոստանիկ, կոստանիկ, ամէն աշխարհի անկիւններէ, ամէն սրտի խորշերէ, քա՛նի ծանր լուրերը կապեցին ստեղծութիւն, ու դուն կրնա՛ս թուիլ...: Քանի՛ քանի՛ մահեր կապեցին զոս թեւերուդ, կոստանիկ, թեւաւոր հառաչ որ կրնա՛ս թուիլ...:

Ու երբ բռնիկն նշանին վրայ՝ բաւո՛րս մէկ ոտքի կեցանք իբրեւ սուղի նշան, մարմինս փուշ-փուշ եղած՝ ես կը խորհէի որ այդ վայրկեանին, հետունե՛րը, հետունե՛րը, ծովերով ու լեռներով հետունե՛րը տեղ մը, ծերուկ մայր մը ու ալեւոր հայր մը, ժպտելով ու յաւասարով, ճամբո՛ւն, ճամբո՛ւն կը նայէին. մինչդեռ մենք գիտէինք որ ա՛լ տղան չսկսի գար, չսկսի գա՛ր...:

Եւ այս անգամ, ամէնո՛ւն հետ, բայց դողալո՛ւմ, ու կարծես մօ՛րն ահանջին կ'երգէի ես մահահոտ երգը...: Պանդխտութեան ճամբաներուն վրայ անանուն մեռնողներու ամբողջ ցեղ մը՝ համայն աշխարհը թուրաւորելու չափ դատնութի՛ւնն դրեք էր այդ երգին մէջ, ու քարերը լացնելու չափ քաղցրութիւն...:

Լօգան, 1913

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ՄԵՌՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

— Պղտիկուց ծորակի խաղացած էք, Տօքթէօ՛ր: Վաղուն աղբիւրի մը բերանը մատով խցել փորձա՞ծ էք: Զուլալ ջուրերու ցայտըը աչերնուդ մէջ դրացած էք...: Երեւակայեցէ՛ք որ դեռ անցեալ տարի ծորակի կը խաղայինք արիւնի հետ...:

Այսպէս խօսողը յիսուննոց մարդ մըն էր, աղ-սըղ-սըղ գլուխով, բարի ու խոշոր նշերով, ու տժգո՛յն, ու տժգո՛յն...: Պուլկարիոյ չեմ գիտեր ո՛ր անկիւնէն կու դար ինծի դանդաղ հիւանդութեան մը համար որ բոլորովին ջլատեր, յուսահատեցուցեր, սարսափեցուցեր էր այդ հին յեղափոխականը:

— Հիմա աչերս սեւ կը տեսնեն, կ'ըսէր. ծունկերս կը կտրուին, մտքիս գէշ խորհուրդներ կու դան: Հաւատացէ՛ք ինձ որ ձեզի դալու համար ճամբորդած ատենս, կը զլուշանայի շողենաւին եզրը երթալէ, որպէս զի ծով ճնետուրմ յանկարծ...:

Ու իրաւ ալ ա՛յնքան յուսահատութիւն կար անոր աչերուն մէջ, որ քիչ մը բոց տալու համար իր կանաչորակ ալտերուն՝ Պալքանեան պատերազմի յիշողութիւնները կը հարցնէի իրեն:

— Հա՛, ըստե՛, ձեզի՛ արիւնի շատրուան մը պիտի պատմէի. բժիշկ էք, կը հետաքրքրուէք: Սա անիճած արիւնը որ երակներու մէջ կը շրջապայի՝ դիտէ՞ք ո՛րքան ուժ ունի. չէ՛, վստահ եմ որ չէք դիտեր: Ասիկա դիւրեւորով չէ՛, փորձատու թիւնս՝ կը սորվուի: Օր մը ձեր անհրաժեշտ էրեք թշնամի երիտասարդ մը որ մեր ընկերներէն երեքը մեռցուցեր էր: Թուխ, հպարտ, զեզեցիկ ազայ մըն էր: Գլուխս ծռէ՛, ըսի. նժոյզի մը վիզին պէս ճիւղը կը րոպեաց: Սուրտ ախտից մը տեղին իջեցուցի որ, Մայրի՛կ պոտալով՝ դուրսը կախուեցաւ: Ու արիւնը սկսաւ վիզին վեր ցատքել շիփ-շիտակ, բարձր, բայց շա՛տ բարձր, մարդահասակ ծառի մը պէս բարձր: Զղջալով՝ ձեռքս խփոյն վերջին վրայ թիմեցի. սակայն արիւնն այնքա՛ն ուժով էր, այնքա՛ն ուժով, որ մեռելին իւրաքանչիւր թօթօլըսուքին՝ մասններս վերջիկը կը հրէր: Հատկապէս մէկ ձեռքիս վրայէն՝ միւսս փոս ալ դրի գալարուող վիզին վրայ. այն ատեն արիւնը մասններու մէջ շտեղծուանքէն սկսաւ սրտի շատրուանի մը ջուրերուն պէս, ունդերուս, ականջներուս ու բերնիս մէջ, թարթիչներուս ու պիտերուս թիւրուն վրայ, աչուրներուս փոսերուն մէջ, կաթած անցը թանձրանալով, շրթունքներս վակցնելով, երեսներս սաքցնելով...: Բայց, Ի՞նչ, կը աժգունի՞ք, Տօքթէ՛օր...:

— Օ՛հ, դադրեցուցէ՛ք, դադրեցուցէ՛ք. զգուշիկ է, գրեւորի՛ր...:

— Զգուշիկ՞ ըսիք...: Պատերազմը պատերազմ է, Տօքթէ՛օր...: Զգուշիկն այն է երբ մարդ ինձ պէս հիւանդութենէ կը մեռնի, երբ վախելով ու վստակով, զեղաբարձի սրտակներուն փոսերով, կամաց-կամաց, կաթիլ-կաթիլ կը մեռնի...: Ու յետոյ ես ձեզի բան մը ըսեմ, Տօքթէ՛օր, ամէն բան պարագային համեմատ պէտք է դատուի, նոյն իսկ սճիւրը: Ես այնպիսի պարագաներու մէջ դանդաղաց ուր շտպանները աւելի մե՛ծ սճիւր էր քան սպանները...: Ես ձեզի այնպիսի սճիւր մը պատմեմ, որուն քով իմ ըրածս պարզ խաղալիք մ'է տղու...: Կ'ուզէ՞ք...:

— Կ'ուզեմ, ըսի անհամբեր:

— Նկարագրած շատրուանէս քանի մը շաբաթ վերջ էր: Նահանջի հրամանը եկած էր հիմա. բանակը քաշուեր հետացեր էր ճերմակ հորիզոնին ետին, ձիւնապատ

ասհալին տարածութիւններուն մէջ քանի մը խումբ վերջապահներ ձգելով թշնամիին արշաւին դէմ: Այդ ցըրուած, կորած խմբակներէն մէկն ալ մենք էինք: Բայց ինչ որ ամէնէն աւելի կը վտանդէր մեր դիրքը՝ վերաւոր ընկեր մըն էր: Ո՛չ կարելի էր քաղեցնել ղինքը, ո՛չ ալ թշնամիին ու ձիւնին լքել: Մեծ բան մը չէր իր վերջը, բայց մէջը հող ու աղբ դացած ըլլալով՝ վերաւորը սարսափելի սրկումներ կ'ունենար: Նախ երեսին մկանները կձկանցան. յետոյ ճակտին կնճիւնները ծալք-ծալք դամուած մնացին: Աչերն այնպէս անշարժ էին ու այնպէս ալ ասաւոր՝ որ հոգեվարք մը իր ճգնաժամին մէջ քար կարեր էր կարծես: Ու այդ իտթ-իտթ ճակտին տակ, ու այդ սիւշ-սիւշ աչերուն տակ, բերանն այնպէս վարքաշուեր էր երկու ծայրերէն՝ որ դիւային քրքիջի մը դիմակն ըլլար կարծես ան: Գլուխն ետեւ նետուած էր, վիրն ուժգնօրէն սրկուած, աղեղի պէս կորնթարդ մարմինն համակ քարացած, դարձապարն ու դանկը լսի կը դարձէին դետնին...: Հիւանդապահ կառքերը քաշուեր էին, ամէնքն ալ, վիրաբոյժ մը թողլով մեղի: Աստուծու պէս իր ձեռքերուն կը փարէինք, իր աչերուն կը յանդէնք, ճա՛ր մը, ճարա՛կ մը կ'աղերսէինք: — «Թէքա-նօ՛ւ...» կը վճռէր ան: Ու այս բառը արտանիչ մը եւ մահանիչ մ'էր նոյն ատեն: Եւ ամէն անգամ որ դետնաքարը վերաւորը իր դարձապարններուն վրայ կը սրկուէր, կ'աղեղանար ու կը դողդողար՝ ծայրը դետին մթուած սուսերի մը պէս, — «Ορθοπεδίου...» կը դռչէր վիրաբոյժը, աղատում չկայ...:

— Եթէ աղատում չկայ մի՛ ձգէք որ այս խնդը հողեվարք շան պէս չարչրկուի. սրսկում մը, դեղ մը ըրէք, վիզը կտրեցէք, բայց աղատեցէ՛ք ղինքը, եւ աղատեցէ՛ք մեզ ալ...:

— Եթէ դուք աղատուիլ կ'ուզէք, կ'ըսէր, ո՞վ կ'արդիւնէ զձեզ մեկնելէ. ես իր քով սիրտի մնամ մինչեւ իր վերջին շունչը. բայց ես չունիմ մեռցնելու իրաւունքը. ես կեանքին պաշտօնեան եմ...:

— Արդ, ես հիմա ձեզի հարց կու տամ, Տօքթէօ՛ր: Եթէ դո՛ւք ըլլայիք այդ վիրաբոյժին տեղը, դո՞ւք ալ իրեն պէս սիրտի ընէիք: Ըսէ՛ք ինձի: Ես վստահ եմ որ ձեր բոլորին զրոյանին մէջ հեղուկ մը կայ որ...

— Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ, ընդմիջեցի, բայց եթէ նոյն իսկ հիւանդն ուզէ, մենք չունինք դայն մեռցնելու իրաւունքը: Որի՞ կը պատկանի կեանքը. ո՛չ հիւանդին, ո՛չ բժիշկին: Կեանքն Աստուծոյ կը պատկանի...

— Աստուծո՞յ... Աստուծո՞յ... ըսաւ սաղմիկ խօսակրկցս փրփրելով: Մէկ կողմէ ահալին ծախսեր, շէնքեր ու դարմաններ կ'ըլլուն անդամալոյժներու, ցաւագարներու, հոգևով մարմնով փոածներու, անբուժելի զոտամածներու կեանքն ամէ՛ն ղինով պահպանելու համար... մինչդեռ անդին, կուսի վաշտին վրայ, է՛ն խոսամնալի ու է՛ն ասոցջ երկասարդները հազարներով, տասը հազարներով գետին կը փսսին, յետոյ՛ն զարնուած նապաստակներու պէս դլտոր դասնալով... ասոնց կեանքն ալ Աստուծոյ չի՞ պատկանիր, Տօքթէօ՛ր...

— Կ'աղաչեմ, ընդմիջեցի, բայց ձեր վիրաւոր ընկերն ի՞նչ եղաւ:

— Մեր վիրաւոր ընկե՞րը: Աղբակոյտի մը վրայ պառկեցուցեր էինք դայն, որպէս զի տաք ըլլար: Կը դբուշանայինք կրակ վառելէ, վախնալով որ մի՛ պուցէ ձիւնապատ դաշտերու մէջէն բարձրացող մեր մուխը թշնամիին մատնէր դմեղ: Իւրաքանչիւրնիս հրացանի սառած երկաթին վարած՝ փոքրիկ լուսամուտներու ետին սահակ կը կենայինք, ճերմակ հորիզոնները քննելով վախն ի վախ: Ո՛չ իսկ շշուէ մը, ո՛չ իսկ լոյս մը կար ներսը: Կխաստուէրին մէջ՝ մատներուս ծայրին վրայ կոխելով կը քալէինք մեռելի սան մը պէս. որովհետեւ մահը մեր մէջ էր, հոն էր սպաննական: Ու մեռելը հոն էր, կենդանի մեռելը գիտապատ, գիակնացած, կարծրացած, բայց այնքա՛ն տառապալից ու դէս այնքա՛ն դբայուն, որ լոյսի ճառագայթ մը դայն կը մտրակէր կարծես, ու ձայնի շշուէ մը կը դողդոջացնէր իր քարացած մարմինը՝ երկրաշարժէ մը ցնցուող տապանաքարի մը պէս...: Վիրաբոյժը սլաղարիւն՝ իր ջերմութեան աստիճանը կը չարիէր. — «39... 40... 41... 42...», սարսափելի՛, սարսափելի՛...»: Դանակի մը ծայրովն իսկ կարելի չէր բանալ իր կծկուած ակունները, կաթիլ մը ջուր, պատաս մը հաց տալու իրեն: Եթէ հիւանդութիւնն իսկ չըլլար, անօթութենէն պիտի մեռնէր այս խեղճը: Բայց վիրարոյժն օրինապահ ու ա-

նայլայլ՝

— Ես մեոցնելու իրաւունք չունիմ, ես մեոցնելու իրաւունք չունիմ... կը կրկնէր:

Այս սարսափելի օրերը՝ վեց օր, վեց դար տեւեցին: Առաւօտ մը երբոր ելանք, աչքերը բաց՝ ան կը հսկէր: Պրկուած մարմինին ահեղ ճիւղէն՝ քարշապարները հողը փորած ու դանկն աղբին խրուած էր: Ձեռքերը, ոտքերը շիփ-շիտակ, կղակները կղսուած, ճակատը ծալք-ծալք կծկտած, քրքիջի ձեւ մը շրթունքներուն, աչքերը պիշ-պիշ դուրս ինկած, ան պառկեր էր ահաւոր: Կարելի չէր նայիլ իրեն: — «Բայց նայեցէ՛ք, մարմինը չի դողար այսօր...», ըսաւ մէկը շնչալով:

Ու իրապէս մարմինը չէր դողար: Սակայն ա՛յնքան սարսափ ու տառապանք կար իր բաց աչքերուն մէջ, որ ո՛չ ոք համարձակեցաւ մատին ծայրով դպիլ իրեն, վախնալով որ մի՛ դուրսէ նոր սարսուռ մը ծնցնէր:

— Մեռե՛ր է... , վճակց բժիշկը, իր գլխարկը հանելով: Ու բոլորս ալ հրացաննիս իջեցուցինք իր առջեւ:

Այսպէս վերջացաւ այս անվերջանալի, այս ահաւոր, այս անդրմարդկային մահը, ի՞նչ կ'ըսեմ, այս ոճիրը, ոճիրներուն գլուխ-դործոցը...:

Բերա, 1914

Ռ. ՍԵՒԱԿ

×

Վերջաբան

«Մեղսնելու Իրաւունքը» Ռուբէն Սեւակի վերջին պատմը-
ածքն է «Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր» ու շարքէն, հրատա-
րակուած 1915-ին Թեոդիկի Ամէնուն Տարեցոյցին մէջ:

Թուրքերը մեղցուցին Ռուբէն Սեւակը 26. 8. 1915-ին, ճիշդ
իրեն վերի պատմուածքին մէջ նկարագրածին պէս, արիւնի
շատրուանի մը վերածելով իր մարմինը:

Բայց Ռուբէն Սեւակի գրութիւնները պիտի շարունակեն ար-
ձագանգել Հայ հոգիներու մէջ դարեր եւ դարեր յաիտեան:

Տարգանք եւ պատիւ իր անմահ յիշատակին:

Յովհաննէս ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

15 Ապրիլ 1985